

Principatele române între Orient și Occident: dinamica modelelor culturale ale politeții și impoliteții în secolul al XIX-lea

Autor: Mihaela-Viorica N.-I. CONSTANTINESCU

Lucrare realizată în cadrul proiectului "Cultura română și modele culturale europene - cercetare, sincronizare, durabilitate", cofinanțat din FONDUL SOCIAL EUROPEAN prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, Contract nr. POSDRU/159/1.5/S/136077.

Titlurile și drepturile de proprietate intelectuală și industrială asupra rezultatelor obținute în cadrul stagiului de cercetare postdoctorală aparțin Academiei Române.

* * *

*Punctele de vedere exprimate în lucrare aparțin autorului și nu angajează
Comisia Europeană și Academia Română, beneficiara proiectului.*

DTP, complexul editorial/redacțional, traducerea și corectura aparțin autorului.

Descărcare gratuită pentru uz personal, în scopuri didactice sau științifice.

Reproducerea publică, fie și parțială și pe orice suport,
este posibilă numai cu acordul prealabil al Academiei Române.

ISBN 978-973-167-302-8

CUPRINS

Argument.....	5
Capitolul 1. Aspecte teoretice și metodologice.....	7
1. Pragmatica istorică.....	7
1.1. Definiție, obiect, dificultăți de analiză.....	7
1.2. Datele.....	9
1.3. Metode de analiză ale pragmaticei diacronice.....	10
2. Im/politețea din perspectivă pragmatică.....	11
2.1. Abordări discursive ale im/politeții.....	11
2.2. Parametrii de bază în abordările discursive și teoretice ale im/politeții.....	14
3. Im/politețea din perspectiva pragmaticei istorice.....	18
3.1. Abordare și concepte cheie.....	18
3.2. Studii dedicate im/politeții din perspectiva pragmaticei istorice.....	22
4. Contextul socio-politic al Principatelor. Modele culturale.....	25
4.1. Contextul istoric.....	26
4.2. Occidentalizarea.	27
4.3. Modelul francez.....	30
5. Corpus.....	31
6. Modelul de analiză.....	33
Capitolul 2. Aspecte metacomunicative ale im/politeții.....	36
1. Aspecte metacomunicative în spațiul european.....	36
2. Aspecte metacomunicative în spațiul românesc.....	42
2.1. Evaluarea im/politeții și implicațiile emoționale.....	46
2.1.1. Politețea și implicațiile emoționale.....	46
2.1.2. Impolitețea și implicațiile emoționale.....	49
2.2. Un continuum al politeții.....	50
2.3. Im/politețea și sinele.....	58
2.4. Im/politețea și intenționalitatea.....	59
3. Observații finale.....	62
Capitolul 3. Im/politețea expresivă: acte de vorbire.....	65
1. Considerații preliminare.....	65

2. Abordări pragmatice ale complimentului.....	65
2.1. Comentarii metapragmatice.....	67
2.2. Comportament nonverbal.....	69
2.3. Salutări și felicitări.....	70
2.4. Complimente.....	73
2.4.1. Percepția pozitivă.....	73
2.4.2. Percepția negativă.....	75
2.4.3. Complimente false sau ironice.....	78
2.4.4. Răspunsul la complimente.....	81
2.5. Comentarii.....	89
3. Alte acte de vorbire asociate politeții.....	93
3.1. Mulțumirile.....	93
3.2. Scuzele.....	95
3.3. Urări.....	99
3.4. Laude și felicitări.....	102
3.5. Salutul.....	104
3.6. Comentarii.....	108
4. Acte de vorbire asociate impoliteții.....	109
5. Considerații finale.....	116
 Capitolul 4. Aspecte metacognitive.....	117
1. Considerații preliminare.....	117
2. „Cum se cade”.....	117
3. Conceptualizări metaforice.....	124
4. Observații.....	133
 Concluzii.....	135
 Bibliografie și surse.....	140
 Abstract.....	150
 Table of contents.....	154

TABLE OF CONTENTS

Foreword	5
Chapter 1. Theoretical and methodological aspects	7
1. Historical pragmatics.....	7
1.1. Definition, aim, analysis problems.....	7
1.2. Data.....	9
1.3. Approaches in diachronic pragmatics.....	10
2. Im/politeness in pragmatic research.....	11
2.1. Discursive approaches on im/politeness.....	11
2.2. Important parameters in discursive and theoretical approaches on im/politeness	14
3. Im/politeness in historical pragmatics research.....	18
3.1. Approaches and key concepts.....	18
3.2. Studies on im/politeness from a historical pragmatics perspective.....	22
4. Socio-politic context of the Principalities. Cultural models.....	25
4.1. Historical context.....	26
4.2. Westernization.....	27
4.3. The French model.....	30
5. Corpus	31
6. The approach.....	33
Chapter 2. Metacomunicative aspects of im/politeness.....	36
1. Metacomunicative aspects within the European space.....	36
2. Metacomunicative aspects within the Romanian space.....	42
2.1. Im/politeness evaluation and emotional implications.....	46
2.1.1. Politeness and emotional implications.....	46
2.1.2. Impoliteness and emotional implications.....	49
2.2. A politeness continuum.....	50
2.3. Im/politeness and self.....	58
2.4. Im/politeness and intentionality.....	59
3. Final remarks.....	62
Chapter 3. Expressive im/politeness: speech acts.....	65
1. Preliminary remarks.....	65
2. Pragmatic approaches on compliments.....	65

2.1. Metapragmatic comments.....	67
2.2. Nonverbal behaviour.....	69
2.3. Greetings.....	70
2.4. Compliments.....	73
2.4.1. Positive perception.....	73
2.4.2. Negative perception.....	75
2.4.3. False or ironical compliments.....	78
2.4.4. Replies to compliments.....	81
2.5. Comments.....	89
3. Other speech acts associated with politeness.....	93
3.1. Thanks.....	93
3.2. Apologies.....	95
3.3. Wishes.....	99
3.4. Praises and congratulations.....	102
3.5. Greetings.....	104
3.6. Remarks.....	108
4. Speech acts associated with impoliteness.....	109
5. Final remarks.....	116
 Chapter 4. Metacognitive aspects.....	 117
1. Preliminary remarks.....	117
2. „As it is appropriate”.....	117
3. Metaphorical conceptualizations.....	124
4. Remarks.....	133
 Conclusion.....	 135
 References and sources.....	 140
 Abstract.....	 150
 Table of contents.....	 154

Principatele române între Orient și Occident: dinamica modelelor culturale ale politeții și impoliteții în secolul al XIX-lea

REZUMAT

Încadrată în paradigma lingvisticii funcționale, cercetarea noastră reprezintă prima analiză amplă a im/politeții în dinamică istorică în pragmatica românească. Cercetarea este realizată din perspectiva pragmaticii istorice, combinând abordarea empirică a im/politeții, favorizarea viziunii și a interpretărilor contemporanilor (în cazul nostru instanțe ficționale) asupra unor situații sau interacțiuni comunicative, cu abordarea im/politeții din perspectivă teoretică (sugestii din teoriile discursive ale im/politeții). Im/politețea este relevată de ceea ce contemporanii interpretează drept comportament in/adecvat situației, implicând o atitudine pozitivă/negativă față de un interactant (cu eventuale implicații emoționale), dar avem în vedere și strategii comunicative. Analiza noastră combină dimensiunea sincronică și cea diacronică (prin comparații cu secolul XVII-începutul secolului al XVIII-lea și cu perioada actuală), fiind vizate evaluările realizate de instanțele narrative, modul în care apar evaluările și inputul care le motivează; normele comunicative; factorii contextuali; comentarii metapragmatice.

Analiza este bazată pe un corpus de texte literare (proză, dramaturgie, memorialistică) aparținând atât scriitorilor pașoptiști, cât și celor care surprind stadiul de la finalul secolului al XIX-lea (corpusul include și corespondență autentică). Considerăm că datele ficționale oferă acces la practici sociale interactive, oralitatea secundară fiind bazată pe cea primară, limbajul instanțelor narrative fiind apropiat de cel real: chiar dacă intervențiile auctoriale condensează tonurile autentice, interacțiunile nu trebuie să-și piardă credibilitatea. Demersul de analiză a corpusului este unul filologic, nu de investigare electronică.

În privința metodologiei, abordarea noastră are în vedere suprapunerea funcție-formă (im/politețea și observarea modalităților diferite de actualizare și concepere în timp a acesteia), pentru a identifica modalități diferite de realizare a acestui tip de practică socială. Analiza noastră calitativă va urmări variațiile din cadrul modelelor culturale de referință pentru societatea românească, contextul fiind unul particular: după 1821, elita românească activă se orientează spre valorile occidentale, reușind să atragă întreaga societate în schimbarea reperelor culturale.

Studiul nostru este structurat în patru capitole: un capitol care prezintă principalele probleme teoretice și metodologice, un capitol dedicat aspectelor metacomunicative (lexiconul im/politeții și actualizarea sa discursivă), un capitol dedicat aspectelor expresive (acte de vorbire) și un capitol referitor la aspecte metacognitive. Participanții integrați practicii sociale conștientizează diferit modul de interacțiune, în funcție de abilități cognitive sau de atenția la

stimuli: aspectele metacomunicative privesc actualizarea efectivă a lexiconului im/politeții; aspectele metadiscursive și metacognitive vizează comentarea comportamentului dezirabil al celorlalți participanți la interacțiune și referirea la atitudini sau așteptări (stări cognitive). Transformările rapide ale practicii sociale conduc la comentarii noi legate de im/politețe, schimbarea normelor fiind un stimul relevant, acesta captând atenția indivizilor și implicând o conștientizare proeminentă. Analiza permite relevarea consecințelor discursive ale modificărilor culturale și de mentalitate, cu mari diferențe între începutul și finalul secolului. Analiza relevă modul în care transformările contextului socio-cultural în secolul al XIX-lea au influențat procesele comunicative și interacționale, modificând dinamica strategiilor im/politeții.

Pe lângă lexiconul im/politeții implicat în dimensiunea metacomunicativă, am urmărit și verbe care se referă la acte de vorbire, unele verbe fiind descriptive, altele performative (urmărim ilocuții și efecte perlocuționare ale actelor expresive), dar și elemente nominale prin care locutorii evaluează explicit un comportament (non)verbal și efectele acestuia sau comentariile metapragmatice care însoțesc aceste forme și tipuri de răspuns. Am realizat o combinație între dimensiunea predominant expresivă și cea metacomunicativă a im/politeții. Evident, există în corpus numeroase acte de vorbire care nu sunt însoțite de eticheta evaluativă, identificarea fiind facilitată de caracterul lor convențional. Am avut în vedere și lipsa unei corespondențe directe între verbele performative și actele de vorbire.

În legătură cu dimensiunea metacognitivă analizăm comentarii ale instanțelor narative privind transformări ale comportamentului verbal și nonverbal, circumscrise evaluărilor im/politeții și ale relațiilor interpersonale, precum și metafore conceptuale convenționale reflectând aprecierea im/politeții și a persoanelor care, prin comportamentul lor, sunt încadrate într-o categorie pozitivă sau negativă.

Textele literare de la jumătatea secolului al XIX-lea relevă o varietate de relații private și publice, cu un rol important acordat socializării. Manifestările exterioare, (cvasi)obligatorii în practica socială veche, rămân o normă în anumite cadre, dar calculul adecvării comportamentale diferă de la un cadru de referință (cel vechi) la altul (cel nou). Comportamentul verbal de sprijinire sau de construire a imaginii (pentru *ego*, *alter* sau *alius*) este dependent de tensiunea dintre vechile și noile practici sociale. Contactul cultural (direct sau intermediat) este extrem de important în promovarea unui model. Elita din Principate este favorabilă modelelor culturale străine, adaptativă și empatică, considerând de multe ori modelul străin superior vechii tradiții.

Evaluarea comportamentală este realizată cu mijloace identice *in situ* sau retrospectiv, *in praesentia* sau *in absentia*, la nivel individual sau colectiv. În corpusul analizat, evaluările comportamentului politicos apar mai frecvent în sfera naratorului decât în cea a personajelor. Tipul de comportament considerat politicos poate să nu fie evident cititorului sau adecvarea sa poate să nu declanșeze o evaluare explicită. Comportamentul considerat nepoliticos este însă

proeminent (determinând uneori o anumită reacție defensivă față de persoana care l-a produs), evaluarea sa fiind prezentă atât în sfera personajelor, cât și a naratorului. Sunt identificate și situații cu automonitorizare, locutorul evaluându-și comportamentul ca fiind ne/conform normelor și așteptărilor sociale (transgresarea ordinii deontice fiind explicată prin apelul la dimensiunea epistemică).

În cadrul formal al curții feudale, comportamentul ritualizat era dublat de stereotipia mijloacelor de evaluare lexicală. La jumătatea secolului al XIX-lea, lexiconul variat al politeții sugerează existența unui continuum de comportare adecvată și marcată pozitiv, în timp ce sfera impoliteții este mai constantă în timp. Termenii care conturează comportamentul adecvat se combină uneori cu termeni afectivi, ceea ce determină un transfer al acestor elemente către comportamentul marcat pozitiv. Componenta afectivă are un rol determinant în configurarea tipului de comportament: implicațiile emoționale pozitive sunt preponderente în distingerea comportamentului adecvat de cel marcat pozitiv; ordinea emoțională este proeminentă în situațiile în care există intimitate și expectații simetrice. Atât politețea, cât și impolitețea implică scheme atitudinale care se asociază cu scheme emoționale pozitive sau negative.

Am remarcat în legătură cu aspectele metacomunicative anumite diferențieri între etichete: *politețe* se aplică unei manifestări verbale adecvate, neutre, care implică un comportament verbal de tip convențional (exprimare eufemistică, acte de vorbire rutinizate), dar și unei manifestări verbale marcate („rece” în sensul distanței, „cald” în asociere cu termeni afectivi pozitivi). *Familiaritate* relevă în general un comportament perceput pozitiv, dependent de anumite limite endoxale (relații între sexe, între interactanți cu diferență mare de statut). *Amenitate* și *afabilitate* sunt mărcile unui comportament marcat pozitiv prin afectivitate, *amabilitate* se referă la un comportament adecvat înăscut, natural, idealul comportamental masculin fiind etichetat prin *galantomie*. Comportamentul adecvat, tipic modernității, educat, se evaluează prin *civilitate* și *urbanitate*, în timp ce *eticheta* este un artificiu social al comportamentului adecvat (perceput însă ca monoton, lipsit de afectivitate). Colocațiile în care apar termenii menționați, asocierile cu anumite adjective sau elemente afective relevă o adaptare în societatea românească a unor concepții franceze din secolul al XVIII-lea (distincția aristocratică) alături de o interpretare în sensul democratizării prin asumarea și internalizarea, grație educației, unui comportament adecvat în relațiile interpersonale, cu efecte afective pozitive.

Pentru impolitețe, etichetele de bază sunt *obraznic* sau *mojic* și derivatele lor. Acestea se referă la acțiuni – comportament verbal (mai puțin nonverbal) și o combinație de elemente verbale și nonverbale evaluate ca inadecvate, dar și la persoane (evaluate atât *in situ*, dar și pe baza unei istorii interacționale) în general considerate ca lipsite de educație sau de moralitate. Evaluările negative apar în situații diverse, cu simetrie sau asimetrie de statut, dar sunt mai

numeroase când așteptările superiorului nu sunt confirmate de comportamentul inferiorului (când este transgresată ordinea deontică). Un instrument puternic de sancțiune, deteriorând imaginea persoanei asupra căreia este aplicată, este eticheta *obraznic* (sau derivatele sale), proeminentă în corpusul folosit.

Im/politețea relevă implicații importante asupra ordinii morale, afectând atât sinele individual, cât și pe cel relațional sau colectiv. Spre deosebire de epoca mai veche, în care accentul se pune asupra elementelor relaționale și colective ale sinelui interactanților, se poate remarca o deplasare a interesului asupra sinelui individual al participanților la interacțiune, fără ca sinele relațional să fie mai puțin proeminent. Politețea este în relație directă cu perspectiva deontică, polul obligativității reprezentându-l manifestarea deferenței față de un superior sau manifestarea reciprocității (între egali). În situațiile în care ordinea morală este transgresată, se consideră că transgresarea este intenționată. Puterea este reafirmată în interacțiunile cu interlocutori între care există o asimetrie de statut, în cazul evaluărilor negative, și „negociată” în interacțiunile dintre egali.

Ca tip de comportament lingvistic, politețea relevă utilizarea în paralel a resurselor deja existente cu cele care aparțin modelului străin. Analiza a avut în vedere doar situațiile stereotipe și pe cele cu etichete metacomunicative legate de componenta ilocuționară și de cea perlocuționară. În activitatea relațională evaluată pozitiv sunt preponderente actele realizate direct (realizările indirecte par influențate, uneori, de noul model de referință – în cazul complimentelor). Se pot observa unele tendințe de realizare a actelor expresive: de exemplu, în cazul mulțumirilor, realizarea implică accentul asupra locutorului (prin verbul performativ *a mulțumi*) și apariția, după model străin, a interjecției (*merci/mersi*) ca indicator al forței ilocuționare, abandonându-se tiparul prin care îi este atribuită interlocutorului o calitate (*bunătate d-tale/d-voastră*); în cazul scuzelor, apar doar structurile prin care se cere iertarea interlocutorului (*iartă-mă, mă/te rog să mă ierți*), nefiind înregistrate situații în care să se exprime regretul locutorului, iar tiparul interjecțional (*pardon*) – influențat de modelul străin – este unul recent (uneori dublat de cel tradițional). În privința salutului, în unele situații, este evidentă originea unor formule în acte expresive de tip urare. Și pentru această categorie se remarcă influența modelului occidental, atât pentru inițierea, cât și pentru încheierea interacțiunii (*bonjur, adio, a/la revedere*). Actele expresive negative (observații critice, reproșuri), unele implicând calificare peiorativă (insulte, imprecățiile), relevă efecte afective negative (influența unui model străin de referință fiind mai puțin vizibilă). Contactul direct cu străinii, diversitatea interacțională din cadrul urban, dinamica mai accentuată a elitei și a clasei de mijloc față de conservatorismul și spațiul relativ închis al lumii rurale explică diferențele privind realizarea actelor expresive (mai variate în sfera elitei). Modelul cultural la care un participant la

interacțiune aderă determină selecția mărcilor forței ilocuționare, dar noile elemente circulă în paralel cu cele moștenite sau cu cele împrumutate în secolele precedente.

În privința aspectelor metacognitive, am remarcat existența unor metafore conceptuale convenționalizate (*a polei, a subția, a ciopli, necioplit, ruginit* etc.) similare celor ale echivalentelor romanice. Modalitatea recurentă de a conceptualiza politețea/civilizația în spațiul european se regăsește și în spațiul românesc, politețea/civilizarea reprezentând un ideal estetic și în Principate. Educația este un parametru important în obținerea politeții/civilizării, mimetic, prin imitarea conștientă sau inconștientă a elitei urbane și sociale. Metaforele conceptuale convenționale relevă nu doar reprezentări cognitive similare, ci și ideologia grupurilor sociale dominante, dinamice și influente la nivel european.

Au fost identificați doi parametri care influențează atitudinea elitei față de noul cadru de referință: pe de o parte, genul (femeile sunt mai deschise, mai dornice să adere la noul cadru de referință), și, pe de altă parte, vârsta (tinerii acceptă sau promovează schimbarea, în timp ce persoanele în vârstă sunt sensibile la ritualurile explicite ale marcării statutului lor superior).

În cadrul occidentalizării, se observă o simplificare a comportamentului nonverbal și o diversificare și complicare a comportamentului verbal (sistemul pronominal, formele de adresare), pentru a compensa rolul diminuat al manifestărilor exterioare rituale. Această tendință se înscrie într-un tipar universal, tranziția de la performarea comportamentală la performarea verbală, de la colectiv la personal și de la protejarea sau afirmarea imaginii personale la protejarea sau afirmarea imaginii celuilalt. Având în vedere interacțiunea la curte, se poate considera că politețea în societatea românească feudală era politețe bazată pe discernământ. Considerăm că jumătatea secolului al XIX-lea ilustrează o tranziție spre im/politețea care implică protejarea sau afirmarea imaginii celuilalt: sensibilitate față de statutul social (deferenta ierarhică), grad de intimitate marcat afectiv în relațiile cu persoanele apropiate sau cunoscute, dar și reținere și formalitate în relație cu necunoscuții sau cu superiori.

The Romanian Principalities between the Orient and the Occident: the dynamics of cultural models of politeness and impoliteness in the nineteenth century

ABSTRACT

Within the functional linguistic paradigm, our research represents the first thorough analysis in the Romanian pragmatics of the historical dimension of im/politeness. Adopting the historical pragmatics perspective, our research combines the empirical approach on im/politeness, which favours (in our case, the fictional) contemporaries' stance and interpretation of situations or communicative interactions, with a theoretical approach (following suggestions from discursive theories on im/politeness). Im/politeness is considered to be conveyed by the contemporaries' interpretation of in/appropriate behaviour, involving at the same time a positive/negative attitude towards the interlocutor or a third party (and triggering emotional reactions). The analysis combines a synchronic dimension with a diachronic one (by making comparisons with seventeenth-early eighteenth centuries and with present-day period), in order to present the evaluations of narrative instances, how these evaluations appear and are triggered, as well as communicative norms, contextual factors, metapragmatic comments.

The analysis is based on a literary corpus (prose, dramaturgy, memoirs), the texts belonging to the forty-eight writers and to some other writers from late nineteenth century (the corpus also includes authentic correspondence). Our corpus analysis is philological and qualitative. Fictional data fulfil an important role, offering access to past interactive social practice; even though not "real", secondary orality has to be credible, thus condensing authentic material. As regards the methodology, our approach follows the function-form mapping (analysing the way im/politeness is expressed and conceived in time) in order to identify different perspectives on this type of social practice. The analysis focuses on the variations of cultural models, as the Romanian context is special: after 1821, the Romanian active elite orients itself towards western values and succeeds to involve the entire society in changing the reference cultural model.

Our study is divided into four chapters: a chapter presenting the main theoretical and methodological aspects, a chapter concerned with metacommunicative aspects (im/politeness lexicon and its discursive functioning), a chapters dedicated to the expressive aspects (speech acts) and a final chapter concerned with metacognitive aspects. As part of the social practice, participants have a different awareness with respect to interactions, depending on their cognitive abilities and on their attention to the stimuli: metacommunicative aspects refer to the actual use of im/politeness lexicon, metadiscursive and metacognitive aspects refer to comments on the

desirable behaviour of others and on attitudes and expectations (cognitive states). A rapid transformation of social practice leads to new comments on im/politeness, as changing norms appear to be a relevant stimulus, catching the participants' attention and involving prominent awareness. The analysis reveals the discursive consequences of the changes in the fields of culture and mentality, with significant differences between the beginning and the end of the century. Our aim is to emphasize how the transformations of the socio-cultural context influence communicative and interactional patterns, thus modifying the dynamics of im/politeness strategies.

Within the metacommunicative dimension, besides the im/politeness lexicon, the analysis also focuses on speech act verbs, some descriptive, others performative (illocutions and perlocutionary effects within the realm of expressive speech acts), nominal elements by means of which speakers explicitly evaluate (non)verbal behaviour and its effects or metapragmatic comments accompanying these forms and types of replies. The expressive and metacommunicative dimensions of im/politeness are combined in our analysis. The identification of speech acts relies not only on performative or descriptive verbs, but also on their conventional, ritual structure. With respect to the metacognitive dimension, the analysis focuses on comments regarding (non)verbal behavioural changes and on im/politeness conceptual metaphors.

Mid-nineteenth century literary interactions reveal a variety of private and public relationships, socialisation being an important aspect of social practice. The exterior manifestations, (quasi)mandatory in the old (feudal) social practice, are still a norm in certain settings; the calculus of behavioural adequacy differs from one reference frame (the old one) to another (the new one). Verbal behaviour enhancing or constructing self-image (for *ego*, *alter* or *alius*) depends on the tension between the old and the new forms of social practice. (Direct or mediated) cultural contact is extremely important in promoting a reference model. The adaptive and empathic elite of the Principalities favours foreign cultural models, which are considered to be superior to the local tradition in various occasions.

Behavioural evaluation has identical means of representation *in situ* or in retrospective, *in praesentia* or *in absentia*, individually or collectively. In our corpus, the evaluations of polite behaviour are more frequent in the narrator's sphere than in the characters' sphere. A behaviour which is considered polite could be less prominent or salient to the reader or its adequacy could pass unnoticed, not triggering an explicit evaluation. On the contrary, a behaviour which is considered impolite is salient (sometimes, impolite behaviour triggers a defensive reaction towards its initiator), evaluations being present both in characters' and in narrator's sphere(s). There are also situations of self-monitoring, the speakers evaluating their own behaviour as

complying/infringing social norms and expectations (transgression of deontic order is explained by appealing to the epistemic dimension).

Within the feudal court formal interaction, ritual behaviour was doubled by a stereotypy of lexical means of evaluation. Mid-nineteenth century politeness lexicon, very diverse, suggests a continuum of appropriate and positively marked behaviour, while the lexical sphere of impoliteness appears more constant in time. The terms comprised in the area of appropriate behaviour frequently combine with affective terms; this collocation determines a transition of these terms towards a positively marked behaviour. The affective component has a major role in configuring the type of behaviour: positive emotional implications are salient in distinguishing between adequate and positively marked behaviour – emotional order is prominent in intimacy and in situations which illustrate symmetric expectations. Both politeness and impoliteness involve attitudinal schemes associated with positive/negative emotional schemes.

Im/politeness reveals important implications for the moral order, affecting the individual, relational or collective selves. Unlike the feudal period, where the focus was put on the relational and collective selves of the participants, in mid-nineteenth century interactions a shift is visible towards the individual self; nevertheless, relational self is not out of focus. Politeness is connected with deontic stance: it is mandatory to show deference towards a social superior and to manifest reciprocity towards an equal. If moral order is transgressed, participants usually consider the transgression as intentional. Power is reaffirmed in interactions revealing status asymmetry if a negative evaluation is involved; power is negotiated among equals.

As a linguistic behaviour, politeness reveals a parallel use of already existing resources and others belonging to the foreign model. Our analysis focused solely on stereotyped situations and metacommunicative labels of illocutionary and perlocutionary components. When relational management is positively evaluated, speech acts are directly performed (indirect speech acts tend to be influenced, as a means of realisation, by the new reference model). There are some tendencies in performing expressive speech acts: for example, in the case of thanking, the realisation involves a focus on the speaker (marked by the performative verb) and the use of the interjection as an illocutionary force indicating device, under the influence of the foreign model; the hearer-based form (by means of which the hearer is being attributed a quality) is abandoned. In the case of apologies, there are structures which consist in begging the hearer's forgiveness, with no stereotyped situation expressing the speaker's regret, while the interjectional pattern is recent (and is sometimes doubled by the traditional one). As regards greetings, in some situations, there is a clear indication of their origin in wishes. Greetings are also influenced by the western reference model, both in opening and closing interactions. Negative expressive speech acts (critical observations, reproaches), some of them involving pejorative qualification

(insults, imprecations), reveal negative affective effects (there seems to be an insignificant influence of the western reference model).

Direct contact with foreigners, interactional urban diversity, massive dynamics of the elite and middle-class *versus* rural conservatism and closed space explain the differences in the realisation of speech acts (within the elite world they are more diverse). The cultural model a participant adheres to influences the selection of formulae, but the new formulae are used in parallel with the old ones. Within the elite, formality is higher on the side of male participants, thus contributing to the creation of a symbolic superiority of the female interlocutor attained by discursive means.

As regards metacognitive aspects, the corpus reveals some conventional conceptual metaphors similar to those being used in other Romance languages (at least). The recurrent way of conceptualizing politeness/civilisation in European space is also to be found in the Romanian world, as politeness is an aesthetic ideal in the Principalities as well. Education is an important parameter in reaching politeness/civilisation, mimetically, consciously or unconsciously by imitating urban and social elite. Conventional conceptual metaphors reveal not only similar cognitive representations, but also the ideology of dominant social groups, dynamic and influential at large in the European space.

In the process of westernisation there is a simplification of nonverbal behaviour and a diversification and complication of verbal behaviour, in order to compensate for the diminished role of exterior ritual manifestations. This tendency belongs to a universal pattern, the transition from behavioural performing to verbal performing, from collective to personal, from protecting and affirming self-image to protecting and affirming other's image. Taking into consideration the results of our previous analysis of court interaction, it could be hypothesised that the Romanian feudal politeness was a discernment politeness. We believe that mid-nineteenth century marks a transition: sensitivity to social status (hierarchic deference), intimacy affectively marked among close friends or acquaintances, restraint and formality in relation to superiors or unknown participants.

CUPRINS

Argument.....	5
Capitolul 1. Aspecte teoretice și metodologice.....	7
1. Pragmatica istorică.....	7
1.1. Definiție, obiect, dificultăți de analiză.....	7
1.2. Datele.....	9
1.3. Metode de analiză ale pragmaticei diacronice.....	10
2. Im/politețea din perspectivă pragmatică.....	11
2.1. Abordări discursive ale im/politeții.....	11
2.2. Parametrii de bază în abordările discursive și teoretice ale im/politeții.....	14
3. Im/politețea din perspectiva pragmaticei istorice.....	18
3.1. Abordare și concepte cheie.....	18
3.2. Studii dedicate im/politeții din perspectiva pragmaticei istorice.....	22
4. Contextul socio-politic al Principatelor. Modele culturale.....	25
4.1. Contextul istoric.....	26
4.2. Occidentalizarea.	27
4.3. Modelul francez.....	30
5. Corpus.....	31
6. Modelul de analiză.....	33
Capitolul 2. Aspecte metacomunicative ale im/politeții.....	36
1. Aspecte metacomunicative în spațiul european.....	36
2. Aspecte metacomunicative în spațiul românesc.....	42
2.1. Evaluarea im/politeții și implicațiile emoționale.....	46
2.1.1. Politețea și implicațiile emoționale.....	46
2.1.2. Impolitețea și implicațiile emoționale.....	49
2.2. Un continuum al politeții.....	50
2.3. Im/politețea și sinele.....	58
2.4. Im/politețea și intenționalitatea.....	59
3. Observații finale.....	62
Capitolul 3. Im/politețea expresivă: acte de vorbire.....	65
1. Considerații preliminare.....	65

2. Abordări pragmatice ale complimentului.....	65
2.1. Comentarii metapragmatice.....	67
2.2. Comportament nonverbal.....	69
2.3. Salutări și felicitări.....	70
2.4. Complimente.....	73
2.4.1. Percepția pozitivă.....	73
2.4.2. Percepția negativă.....	75
2.4.3. Complimente false sau ironice.....	78
2.4.4. Răspunsul la complimente.....	81
2.5. Comentarii.....	89
3. Alte acte de vorbire asociate politetii.....	93
3.1. Mulțumirile.....	93
3.2. Scuzele.....	95
3.3. Urări.....	99
3.4. Laude și felicitări.....	102
3.5. Salutul.....	104
3.6. Comentarii.....	108
4. Acte de vorbire asociate impoliteții.....	109
5. Considerații finale.....	116
 Capitolul 4. Aspecte metacognitive.....	117
1. Considerații preliminare.....	117
2. „Cum se cade”.....	117
3. Conceptualizări metaforice.....	124
4. Observații.....	133
 Concluzii.....	135
 Bibliografie și surse.....	140
 Abstract.....	150
 Table of contents.....	154

ARGUMENT

Încadrată în paradigma lingvisticii funcționale, cercetarea noastră reprezintă prima analiză amplă a im/politeții în dinamică istorică, cele mai numeroase studii existente în bibliografia românească vizând în principal aspecte actuale, sincronice. Cercetarea este realizată din perspectiva pragmaticei istorice; în cercetarea noastră, im/politețea va fi relevată de ceea ce contemporanii interpretează drept comportament in/adecvat situației, implicând o atitudine pozitivă/negativă față de un interactant (cu eventuale implicații emoționale). Analiza va utiliza astfel sugestii din așa-numitele teorii postmoderne ale im/politeții: vom combina abordarea empirică a im/politeții, care presupune favorizarea viziunii și a interpretărilor contemporanilor asupra unor situații sau interacțiuni comunicative, cu abordarea im/politeții din perspectiva unui construct teoretic.

Analiza este bazată pe un corpus de texte literare aparținând atât scriitorilor pașoptiști, cât și celor care surprind stadiul de la finalul secolului al XIX-lea (corpusul include și corespondență autentică, redusă cantitativ în comparație cu textele ficționale sau memorialistice). În privința metodologiei, abordarea noastră are în vedere suprapunerea funcție-formă (im/politețea și observarea modalităților diferite de actualizare și concepere în timp a acesteia), pentru a identifica modalități diferite de realizare a acestui tip de practică socială comunicativă. Analiza va urmări variațiile din cadrul modelelor culturale care au influențat spațiul românesc – modelul bizantin, cel otoman, cel fanariot, modelul vest-european (preponderent cel francez), contextul românesc fiind unul particular: după 1821, elita românească activă se orientează spre valorile occidentale, reușind să atragă întreaga societate în schimbarea reperelor culturale.

Studiul de față este structurat în patru capitole: un capitol care prezintă principalele probleme teoretice și metodologice și trei capitole de analiză, dedicate aspectelor metacomunicative (lexiconul im/politeții și actualizarea sa discursivă), aspectelor expresive (acte de vorbire – capitolul 3) și celor metacognitive (capitolul 4). Capitolele de analiză sunt succedate de concluzii și de prezentarea surselor și a bibliografiei. Analiza permite relevarea consecințelor discursive ale modificărilor culturale și de mentalitate, fiind vizibile mari diferențe între începutul și finalul secolului.

Obiectivul general al cercetării privește relevarea modului în care transformările contextului socio-cultural în secolul al XIX-lea au influențat procesele comunicative și interacțiunea socială, modificând dinamica strategiilor im/politeții. Dorim să relevăm cum se realizează raportarea la celălalt (sub influența modelelor occidentale) în secolul al XIX-lea: prin prisma normelor și drepturilor sociale – calitatea de inferior, superior sau egal a unui participant,

cea de reprezentant al unei clase sociale sau deținător al unei calități oficiale, sau ca individ cu anumite valori personale – în conformitate cu mentalitatea unei societăți în schimbare.

În afara obiectivelor strict lingvistice, proiectul urmărește formularea unor concluzii cu implicații culturale, antropologice și sociologice. Cunoașterea dinamicii modelelor im/politeții în secolul al XIX-lea facilitează înțelegerea formelor, tendințelor și structurii formelor discursive românești. De asemenea, studierea particularităților secolului considerat va oferi veriga firească pentru configurarea profilului cultural românesc modern. Prin intermediul considerațiilor lingvistice vor fi prezentate tipare descriptive, propunându-se explicații asupra structurilor discursive și oferindu-se premise pentru un studiu intercultural european sau regional, având în vedere dinamica particulară a practicilor comunicative din secolul al XIX-lea.

CAPITOLUL 1. ASPECTE TEORETICE ȘI METODOLOGICE

Prima parte a lucrării se deschide cu prezentarea unor elemente teoretice și metodologice legate de perspectiva folosită în analiză. Astfel, comentăm mai întâi modul în care se distinge pragmatica istorică în domeniul lingvistic, care sunt datele cu care aceasta lucrează, care sunt metodele de analiză recurente. În continuare, prezentăm teoretizări recente din domeniul im/politeții (cu precădere abordările discursive), parametrii importanți care se disting în perspectivele actuale de analiză (relația eu individual-identitate-sine; emoții; evaluare; intenționalitate; morală), pentru ca studiile axate pe dimensiunea istorică a im/politeții să poată fi plasate într-un cadru mai general. Prezentarea studiilor importante pentru im/politețea istorică va fi urmată de o prezentare succintă a contextului socio-istoric și a corpusului folosit, iar configurarea modelului de analiză propus pentru această lucrare va încheia această primă parte.

1. Pragmatica istorică

Din perspectivă pragmatică, modificările practicilor comunicative sunt considerate consecințe ale schimbărilor comportamentului uman, descrierea evoluției sau a modificărilor survenite în istoria unei limbi (reguli, condiții, funcții etc.) echivalând cu prezentarea unor acte sociale ale vorbitorilor acelei limbi în contextul unor schimbări istorice (Jacobs/Jucker 1995: 5). Fitzmaurice și Taavitsainen (2007: 2) atrag atenția asupra faptului că textele sau discursurile au propriul lor cadru cultural, reflectând anumite coduri istorice, circumstanțe de producere, transmitere și receptare, precum și anumite practici lingvistice.

1.1. Definiție, obiect, dificultăți de analiză

Pragmatica istorică¹ reprezintă domeniul de studiu având ca obiectiv înțelegerea tiparelor interacționale și discursive, evoluția acestora și principiile care o determină în contextul social al epocilor avute în vedere (Jucker 2008: 895 *apud* Taavitsainen/Jucker 2010: 5).

Obiectul de studiu al pragmaticii istorice (ramură empirică a studiului limbii, Taavitsainen/Fitzmaurice 2007: 13) este reprezentat de schimbările în structura lingvistică rezultate din modificări ale nevoilor comunicative ale vorbitorilor, acestea fiind, la rândul lor, determinate de modificări ale structurii sociale² (vezi și Taavitsainen/Jucker 2010: 15) sau, mai

¹ Pentru studiile de lingvistică romanică și germanică din anii 1970 și 1980 care au inspirat apariția domeniului vezi Jucker (2006/2010). Definiția lui Jucker (2008: 895 *apud* Taavitsainen/Jucker 2010: 5) este următoarea: “historical pragmatics can be defined as a field of study that wants to understand the patterns of intentional human interaction (as determined by the conditions of society) of earlier periods, the historical developments of these patterns, and the general principles underlying such developments”.

² “(...) the reasons for language change are located squarely in the communicative needs of the speakers and in their interaction with each other. (...) language change as a result of the changing communicative needs of speakers, but these communicative needs change as a result of the wider cultural and social developments of the language community”.

sintetic, „schimbările în tradiția uzului lingvistic ca rezultat al schimbărilor contextului situațional” (Jacobs/Jucker 1995: 6, t.n.). Scopul pragmaticii istorice ar fi nu numai descrierea și înțelegerea unor convenții de uz lingvistic în cadrul unor comunități istoric(izat)e, ci și descrierea și explicarea dezvoltării convențiilor comunicative (Jacobs/Jucker 1995: 6). Contextul și factorii contextuali condiționează modalitatea prin care datele pot fi interpretate³. Convențiile anumitor genuri⁴ sunt instrumentale atât pentru caracterizarea și fixarea funcțiilor comunicative asociate cu unele expresii și forme, cât și pentru actualizările lingvistice ale unor funcții comunicative (Fitzmaurice/Taavitsainen 2007: 2), cu alte cuvinte studiul construirii și receptării sensului în context se bazează pe considerarea schimbărilor lingvistice, culturale și textuale.

O problemă importantă pe care o ridică Taavitsainen și Fitzmaurice (2007: 11) este modul în care analistul poate garanta validitatea interpretării și a inferențelor oferite pentru formele și caracteristicile unor texte produse cu mult timp înainte; se consideră că prin interacțiunea abordărilor formale și funcționale, prin studii lingvistice și discursive se pot contura noi spații dinamice de studiu cu deschidere interdisciplinară. Analizele cantitative pe corpus (statistica poate oferi un mijloc de a distinge între convențional și inovativ, Taavitsainen/Fitzmaurice 2007: 29) trebuie dublate însă de analize calitative.

Jacobs și Jucker (1995: 5-6) propun o distincție între pragmatica istorică, prezentând uzul relevant pentru schimbările lingvistice, și lingvistica pragmaistorică, o abordare mai generală a schimbărilor lingvistice. Taavitsainen și Fitzmaurice (2007) diferențiază două ramuri ale pragmaticii istorice: prima este pragmafilologia, a doua pragmatica diacronică. Pragmafilologia cuprinde descrieri sincrone și studii ale unor aspecte pragmatice în texte vechi, având în vedere contextul sociocultural; pentru Traugott (2004), aceasta este o abordare de tip macrostructural, cu accent asupra schimbării condițiilor sociale. Pragmatica diacronică este bazată pe comparații între două sau mai multe stadii ale aceleiași limbi, punând accentul asupra schimbării lingvistice; după Traugott (2004), aceasta reprezintă o micro-abordare, cu accent pe interfața dintre structura lingvistică și uz.

Pornind de la diferențele dintre pragmatica anglo-americană și cea continentală și de la definiția lui Leech (1983) privind sociopragmatica (studiul modului în care condițiile locale acționează asupra uzului), Culpeper (2009) încearcă să plaseze în interiorul domeniului pragmatic atât perspectiva actuală, cât și pe cea diacronică a subdomeniului. Modul în care vorbitorii exploatează normele generale pentru a genera sensuri particulare, pentru a se poziționa social, înțelegerea modului în care tiparele recurente de interacțiune sunt utilizate și exploatate interacțional reprezintă aspecte importante ale sociopragmaticii (Culpeper 2009: 180-181). Sociopragmatica istorică s-ar încadra în ceea ce Jacobs și Jucker (1995) au numit

³ Bax și Kádár (2011: 2) remarcă faptul că sursele disponibile domeniului sunt puține comparativ cu masa lucrărilor istorice, școala franceză de mentalități și istoricii cu deschidere antropologică sau culturală reprezentând o minoritate.

⁴ De exemplu, dacă în Europa de vest circulau în perioada medievală și premodernă manuale pentru corespondență, în China acestea nu existau (Bax/Kádár 2011: 8).

„pragmafilologie” (Culpeper 2009: 181), putând avea o dimensiune sincronică (descriind și indicând modul în care uzul modelează și este modelat la rândul său de context într-un anumit moment din trecut) sau una diacronică, descriind și indicând cum se realizează, de-a lungul timpului, interacțiunea context-uz-elemente lingvistice (Culpeper 2009: 182)⁵. După M. Nevala (2009: 239), sociopragmatica istorică nu vizează doar variația diacronică și schimbarea socială și societală a uzului (macro-nivelul factorilor sociali, culturali etc.), ci și dimensiunea individuală și contextuală (micro-nivelul factorilor personali, situaționali și stilistici).

1.2. Datele

Deși pragmatica lucrează preponderent cu texte autentice, transcrieri ale unor interacțiuni reale, nu înseamnă că textul scris nu poate reprezenta o sursă credibilă, chiar dacă distanța temporală dintre analist și momentul producerii textului este una semnificativă. Una dintre marile provocări ale pragmaticii istorice a fost acceptarea materialului scris, textul fiind perceput, în linia analizei discursului literar, ca un produs al contextului istoric (Taavitsainen/Fitzmaurice 2007: 13, 25). Pragmatica istorică este nevoită să utilizeze un corpus care nu a fost, de cele mai multe ori, utilizat în comunicarea orală (Taavitsainen/Jucker 2010: 7). Numai renunțarea la dihotomia oral-scris a permis dezvoltarea cercetărilor (Jucker 2006/2010).

Jacobs și Jucker (1995: 7-8) amintesc de evoluția textelor literare și de accentul diferit care vizează relația lor cu limba vorbită în funcție de perioada istorică, unele epoci fiind mai deschise către oralitatea primară decât altele. În același timp, sunt disponibile și date nonficionale (scrisori, petiții, transcrieri ale unor depoziții la procese etc.). Se consideră că genurile cele mai apropiate de limba vorbită sunt cele mai deschise spre schimbare, dar nu trebuie neglijate convențiile care guvernează producerea textelor⁶ (Taavitsainen/Fitzmaurice 2007: 18-19).

Există două tipuri principale de texte: cele care conțin *vorbirea consemnată* (“recorded speech”) – de exemplu, selectarea unor depoziții ale martorilor și ale proceselor, utilizarea corespondenței⁷, și cele ale *vorbirii construite* (“constructed speech”) – utilizarea literaturii⁸ unor epoci mai vechi (Taavitsainen/Jucker 2010: 8). În analiza acestor tipuri de „vorbire” se poate utiliza distincția propusă de Koch/Oesterreicher (1985): o scală între *limbajul imediat* (“language of immediacy”) și *limbajul distanței* (“language of distance”), cu alte cuvinte între un limbaj dominat de oralitate, spontan, cu un grad ridicat de autenticitate, și cel literar, prelucrat (Taavitsainen/Jucker 2010: 7; 9-10; Culpeper/Kytö 2014: 10-11). Modelul vorbirii imediate și al

⁵ De fapt, sociopragmatica istorică pare un echivalent al pragmaticii istorice, dimensiunea sincronică a sociopragmaticii istorice fiind echivalentul pragmafilologiei.

⁶ În mai multe culturi, în Evul Mediu și chiar și mai târziu (alfabetizarea fiind elementul care influențează practica), scrisorile se dictau unui „scrib” și apoi, la primire, erau citite cu voce tare (vezi Kádár/Haugh 2013: 175). Nu trebuie neglijată nici importanța traducerilor (de exemplu, influența originalului latin) în identificarea anumitor tipuri de acte de vorbire (Kohnen 2011) sau importanța tipului de text (Kohnen 2007).

⁷ Pentru importanța corespondenței în pragmatica istorică vezi Dossena/Del Lungo Camiciotti eds. (2012); Rutten/van der Wal (2012).

⁸ Vezi, de exemplu, Del Lungo Camiciotti 2007, Fitzmaurice 2007, Fludernik 2007.

vorbirii la distanță oferă avantajul că prezintă o scală cu realizări, la ambele capete, formale și informale (Taavitsainen/Fitzmaurice 2007: 19). Neclaritatea, ambiguitatea sau vagul pot să fie clarificate prin contrastul dintre practicile orale și cele scrise (Taavitsainen/Fitzmaurice 2007: 21).

Culpeper și Kytö (2014) consideră că textele scrise pot fi un obiect de studiu, contextualizarea enunțurilor scrise fiind similară celei a enunțurilor orale. Pragmatica istorică pornește însă, în opinia lor, cu deficitul căutării unor frânturi de interacțiuni verbale în textele vechi, nelipsind unele categorii de texte bogate în interacțiuni. Din interacțiunea scris-redarea interacțiunii reiese bogăția funcțională inter- și extratextuală (Culpeper/Kytö 2014: 9). Piese de teatru, scrisorile, transcrierile de la procese sau depozițiile martorilor au reprezentat baza pentru aplicații ale teoriei politeției, pentru analiza formelor de adresare nominală și pronominală, pentru maximele conversaționale etc. (Brown/Gilman 1989, Kopytko 1995; Collins 2001; Culpeper/Kytö 2010, 2014 etc.). Textele literare sunt evident marcate de o anumită ideologie auctorială, Sell (1992/2005) remarcând fluiditatea comportamentului uman și a sensului termenilor morali implicați în evaluările grupurilor sociale, ale indivizilor etc.

1.3. Metode de analiză ale pragmaticii diacronice

În încercarea de a surprinde atât inventarul lingvistic al unei limbi, cât și uzul diacronic al acestuia, pragmatica diacronică poate folosi două metode (pentru o prezentare succintă vezi Jucker 2006/ 2010; Taavitsainen/Jucker 2010). Prima dintre acestea, suprapunerea formă-funcție, reprezintă urmărirea unei forme (marcător discursiv, element lexical, pronume etc.) și observarea evoluției funcției acesteia; un element este urmărit în evoluția sa istorică, inclusiv sub aspectul gramaticalizării, al dispariției sau emergenței unor sensuri sau valori (metoda aparține lingvisticii pragmaistorice – Jacobs/Jucker 1995: 14); Traugott (2004: 539) numește acest tip de abordare onomasiologică, iar Culpeper (2009: 181) pragmalingvistică diacronică. Suprapunerea funcție-formă, a doua metodă, reprezintă selectarea unei funcții (de exemplu, politețea; agresivitatea verbală) și urmărirea modului de actualizare discursivă de-a lungul timpului, cu observația că unele funcții în sine pot varia; nu este de interes doar observarea modificărilor marcatorilor forței ilocuționare, în cazul actelor de vorbire, ci și – dacă acest lucru este posibil – surprinderea apariției unui anumit tip de act (Jacobs/Jucker 1995: 13; 19); de asemenea, se precizează că urmărirea procesului evolutiv are un potențial remarcabil de explicare a fenomenelor actuale, iar combinarea perspectivei procesuale cu cea comparativ-istorică previne ipoteze riscante asupra cauzelor schimbării, având în vedere și factorii socio-culturali (Jacobs/Jucker 1995: 21-22); Traugott (2004: 539) numește acest tip de abordare semasiologică, iar Culpeper (2009: 181) sociopragmatică diacronică. Pentru suprapunerea funcție-formă, este nevoie de o testare a rezultatelor prin studiul tradițiilor și al istoriilor culturale ale surselor, convențiile putând fi un

element definitoriu în fixarea funcțiilor comunicative asociate cu diverse expresii sau forme lingvistice (Taavitsainen/Fitzmaurice 2007: 28-29).

2. Im/politețea din perspectivă pragmatică

Teoriile discursive sau postmoderne (la Schlund 2014 „post-pragmatice”) ale politeții lingvistice oferă o viziune dinamică a politeții, politețea nefiind doar anticipată *ex ante* (perspectiva normativă, aspectele socio-prescriptive) sau doar dedusă *ex post* (perspectiva pragmatică, aspecte creative la nivel individual), ci și negociată *in situ* de locutor și interlocutor, un mijloc de management al relației interpersonale (Schlund 2014: 275-276).

2.1. Abordări discursive ale im/politeții

Volumul editat de Watts, Ide și Ehlich (1992/2005) este cel care lansează distincția dintre abordările de ordinul I și cele de ordin secund. Abordarea de ordinul I are în vedere modul în care vorbitorii obișnuți, membri ai unor grupuri socio-culturale, percep și comentează un comportament ca fiind ne/politicos (acesta fiind, în opinia lui Watts, fundamentul oricărei teorii postmoderne a politeții lingvistice), în timp ce abordările de ordin secund sunt un construct teoretic, *politețea* apărând ca termen al unei teorii a comportamentului social și a uzului limbii (Watts/Ide/Ehlich 1992/2005: 3). Watts accentuează importanța evaluării receptorului în interpretarea unui enunț ca ne/politicos în abordarea discursivă a im/politeții (Watts 2005: xv–xvi). Watts, Ide și Ehlich (1992/2005) consideră că politețea nu este un „dat” socio-antropologic (vezi și Janney/Arndt 1992/2005; Ehlich 1992/2005), ci apare în interacțiunea socială. Nu vom prezenta teoriile de ordin secund⁹ (de exemplu, Lakoff 1977, Brown/Levinson 1978/1987, Leech 1983), deoarece sunt unele dintre cele mai cunoscute teorii din domeniul politeții, considerând că cititorul le cunoaște și din bibliografia românească (Ionescu-Ruxăndoiu 1999, 2003; Vasilescu 2007; Hoinărescu 2007 etc.).

Distincția între cele două abordări se regăsește apoi la Eelen (2001): „politețea₁” fiind reprezentată de conceptualizările curente ale politeții, aparținând vorbitorilor, iar „politețea₂” reprezentând un concept al unor modele teoretice (vezi și Locher/Bousfield 2008). Watts (2005: xxii) afirmă că o abordare postmodernă a politeții trebuie bazată pe politețea₁, așa cum pentru Ehlich trebuie observate definițiile vorbitorilor obișnuți pentru a putea vedea cum acestea au fost transferate abordărilor teoretice (1992/2005: 81).

Ehlich (1992/2005) vede politețea ca produs al structurii sociale, dependent de un standard variabil de la un grup la altul, inter- și intracultural, spațial și temporal, așa cum și pentru Held (1992/2005) există un standard în funcție de care comportamentul (în exces) devine marcat – cf. comportament politic (considerat uneori echivalent cu *facework*) și comportament

⁹ Nu prezentăm nici modelul revăzut al lui Leech 2014; teoria sa, de ordin secund, este încadrată pragmalingvisticii, politețea fiind considerată altruism comunicativ (Leech 2014: 7), scalară, un aspect al comportamentului care vizează atingerea unui obiectiv (*ibidem*: 87).

politic marcat (politicos)¹⁰ la Watts (2003). Watts (2005: xxxviii) consideră că pentru Ehlich (1992/2005) politețea este generată de tensiunea dintre limita construită social de un grup și acțiunile care depășesc cadrul așteptărilor comportamentale (dar nu toate acțiunile incluse în limitele construite social sunt percepute ca politicoase, iar tensiunea este percepută între individ și grup¹¹).

Pentru Watts (2003, 2005; vezi și Bax 2011), există un continuum al comportamentului verbal din care face parte și comportamentul politicos, ca tip de activitate relațională (*relational work*) în orice interacțiune verbală. Activitatea relațională privește toate aspectele de construire, menținere, transformare a relației interpersonale (Locher/Watts 2008: 96), fiind inherentă practicilor sociale și implicând modul în care individul conceptualizează comportamentul adecvat formelor de practică socială în care este angajat (*idem*). Comportamentul adecvat poate avea o dimensiune nemarcată și una marcată pozitiv (politicos), dar diferențele dintre cele două tipuri sunt variabile atât individual (de la un context situațional la altul), cât și relațional (de la o comunitate de practică la alta). Comportamentul marcat negativ poate avea două dimensiuni (nepoliticos și hiperpoliticos).

Culpeper (2008: 19) observă că teoriile moderne („clasice”) ale politeții (de exemplu, Brown/Levinson 1978/1987) ignoră activitatea comună de construire a sensului, în interacțiune, de către emițător și receptor, situațiile discursive complexe, dar și mijloacele non-verbale (importanța prozodiei). Un alt element important este complexitatea contextului, conținând și reprezentări cognitive care își fac apariția în dinamica interacțiunii, perspectivele participanților și negocierea reprezentărilor cognitive. O parte a observațiilor lui Culpeper se bazează pe sugestii din lucrările lui Watts: de exemplu, caracterul marcat al unui comportament (marcarea se leagă de adecvare: cu cât un comportament este mai inadecvat cu atât va fi mai marcat) (Culpeper 2008: 22). Comportamentul nemarcat echivalează cu cel „politic”: “linguistic behaviour which is perceived to be appropriate to the social constraints of the ongoing interaction, i.e. as nonsalient, should be called politic behaviour” (Watts 2003: 19).

Urmând sugestiile lui Watts, se consideră că un comportament lingvistic proeminent, evident (*salient*) poate fi interpretat drept politicos sau nepoliticos, în funcție de plasarea la polul negativ sau la cel pozitiv (Culpeper 2008: 22-23). Caracterul marcat și adecvarea par a fi diferite, ambele legându-se de normele situaționale și de afecte neutre, pozitive sau negative. Culpeper

¹⁰ “Whatever terms are used in whatever language to refer to forms of behaviour as POLITE (e.g. in English, positively evaluative lexemes like polite, polished, courteous, well-mannered, etc. or negatively evaluative lexemes like standoffish, snobbish, stuck-up, priggish, etc.), they all reveal normative, moral attitudes towards social behaviour, and they are all used by participants either during or after the social interaction. They are thus all open to discursive dispute. This by no means makes them unworthy of the attention of researchers into social interaction. Quite the contrary! What should interest us is how and when they are used, or whether, in the close analysis of verbal interaction, participants react non-verbally or verbally without making use of any of these lexemes in such a way as to suggest that they have become consciously aware of their own or a co-participant’s social behaviour” (Watts 2005: xli).

¹¹ “It is the tension between the individual and the social which gives rise to perceptions of politeness and not the forms of appropriate social behaviour themselves that are internalised by the individual” (Watts 2005: xli).

consideră că așteptările legate de adecvare se bazează pe norme ale experienței și pe norme sociale (Culpeper 2008: 23). Hiperpolitețea (*over-politeness*) este uneori un management relațional greșit (“relational mismanagement”, politețe eșuată), rareori fiind considerată un comportament nepolitic (Culpeper 2008: 27). În unele culturi, hiperpolitețea apare prin realizarea prea frecventă, în raport cu ceea ce e adecvat situației, a unor comportamente asociate cu politețea (*idem*). Folosirea în abuz a unor forme poate atrage atenția asupra caracterului lor „politic”, nu ca expresie sinceră a unui resort personal¹². În cazul în care hiperpolitețea este utilizată pentru crearea unui efect negativ, atunci aceasta devine o strategie a sarcasmului (sau “mock-politeness”) (Culpeper 2008: 28).

Culpeper are în vedere o bază cognitivă a așteptărilor: acumularea experiențelor și reprezentările cognitive pe care indivizii le au în legătură cu acestea contribuie la realizarea unor structuri cognitive permanent reînnoite: normele unui individ (Culpeper 2008: 29), care, prin interacțiune socială, pot fi împărtășite (devenind astfel o bază a înțelegerii și a comunicării). Se disting câteva tipuri de norme, de la cele mai largi ca extindere la cele mai restrânse: norme personale, culturale, situaționale și co-textuale (Culpeper 2008: 30). S-a mai remarcat influența principiului reciprocității asupra comportamentului politicos: o abordare politicoasă (spre deosebire de una nepoliticoasă) este acompaniată de un orizont de așteptare conținând un răspuns politicos; răspunsul nepolitic, în această situație, este unul agravant, în condițiile încălcării orizontului de așteptare. Pe de altă parte, o abordare nepoliticoasă include în orizontul de așteptare un răspuns nepolitic, apariția acestuia nemaifiind agravantă (Culpeper 2012: 1130).

Pilar Garcés-Conejos Blitvich (2010: 538) remarcă faptul că abordarea discursivă inițiată de Watts (2003, 2005; continuată prin Locher/Watts 2005, 2008 etc.) propune o cercetare calitativă, nepredictivă, a fenomenului im/politeții, abandonând ideea unei super-teorii de tipul celei construite de Brown și Levinson. Într-o abordare discursivă, evaluările vorbitorilor despre im/politețe, disputa discursivă în practica socială, precum și accentul asupra datelor metapragmatice ocupă un loc central. Abordarea discursivă are în vedere normele sociale, care nu sunt considerate pre-existente, ci instrumente argumentative flexibile, co-construite discursiv, dependente de și circumscrise unei anumite practici (Eelen 2001, Garcés-Conejos Blitvich 2010).

Garcés-Conejos Blitvich (2010: 539-540) sintetizează principalele critici aduse abordării discursive: se consideră că im/politețea₁ și im/politețea₂ sunt imposibil de separat într-o teorie a im/politeții (Eelen 2001; Terkourafi 2011), abordarea discursivă realizând numai descrieri ale uzurilor im/politeții, fără a avea o natură prescriptivă, și utilizând, așa cum remarcă M. Terkourafi, mijloace împrumutate din abordările teoretice (mai ales de la Brown și Levinson: de exemplu, terminologia legată de eul individual, distincția între cele două tipuri de politețe); totuși, tot Terkourafi (2011: 176) admite suprapuneri între normele prescriptive și normele

¹² “overuse makes salient the fact that those items are merely politic, a situational norm, and not a sincere personal expression” (Culpeper 2008: 27).

descriptive (de domeniul politeții₁, respectiv al politeții₂), suprapuneri care recomandă combinarea celor două abordări. Culpeper (2012: 1130) remarcă, la rândul său, faptul că modelele de analiză a relației interpersonale nu sunt în sine modele de analiză a im/politeții, dar pot explica multe aspecte legate de im/politețe. De asemenea, Culpeper (2012: 1130, 1132) observă că „evaluarea” și „adecvarea” acoperă o sferă mai largă decât im/politețea, fiind categorii foarte ample.

2.2. Parametrii de bază în abordările discursive și teoretice ale im/politeții

Parametrii care se disting prin importanță în abordările teoretice și în cele discursive ale im/politeții sunt eul individual, intenția, evaluarea, emoțiile, morala și puterea. Aceștia au fost incluși de la început în abordările de ordinul al doilea sau de ordinul I ale im/politeții (de exemplu, eul individual, intenția) sau au devenit puncte de interes și de dezbatere odată cu amploarea luată de abordările discursive (de exemplu, evaluare) și cu deschiderea interdisciplinară către psihologie, istorie culturală sau antropologie (de exemplu, emoții, morală, putere). Vom prezenta aici numai acele observații fundamentale pentru analiza propusă în celelalte capitole.

a. Pentru Goffman, *face* (eul individual) depinde de interacțiune și de jocul între percepția individuală și cea a receptorilor (atributele sociale pozitive). Goffman (1967: 45) consideră că regulile morale intervin în comportamentul interpersonal, sunt impuse din exterior, afectând evaluarea propriei imagini și pe cea a interactantului, practicile rituale și exteriorizarea afectivă.

Într-o abordare discursivă a im/politeții, H. Spencer-Oatey (2005: 95-96) consideră că eul individual este asociat cu managementul relației interpersonale (*rapport management*). Atitudinea față de relația interpersonală poate fi diferită: participanții pot fi orientați către ameliorarea relației, către menținerea acesteia sau, dimpotrivă, pot neglija sau pune sub semnul întrebării relația existentă; nu doar dinamica orientărilor se poate schimba în cursul interacțiunii sau într-o serie interactivă, ci și evaluarea acestei dinamici, evaluare bazată pe așteptări comportamentale, sensibilități ale eului sau dorințe interacționale (Spencer-Oatey 2000, 2005).

Spencer-Oatey (2005: 100) analizează două principii interacționale: principiul echității (indivizii consideră că trebuie să fie tratați cu considerație și corect) și cel al asocierii (posibilitatea de a lega relații cu ceilalți: implicare, empatie, respect). Se distinge între *eul respectabilității* (prestigiu, onoare) și cel al *identității* (sensibil contextual, vulnerabil) (*ibidem*: 102-103). Sensibilitatea în interacțiune ține de valorile importante ale eului, valori pozitive asumate. Valorile importante pentru mai multe culturi ar fi: puterea, realizarea (*achievement*), hedonismul, stimularea, independența (*self-direction*), universalismul/toleranța, bunăvoința, tradiția, conformitatea, siguranța (Spencer-Oatey 2005: 104-107), unele asociate cu interpretări independente, altele cu interpretări interdependente ale sinelui (*self-construals*).

Spencer-Oatey (2007: 644) consideră că *eul individual* și *identitatea* sunt concepte similare, ambele legate de *imaginea sinelui* (cu trei tipuri de reprezentări: individuală, relațională și colectivă) și relevând multiple atribute (vezi și Bargiela-Chiappini 2003, Garcés-Conejos Blitvich 2013, Arundale 2013). Eul este asociat cu două tipuri principale de atribute la care „posesorul” este sensibil (din punct de vedere afectiv): pe de o parte, atribute evaluate pozitiv de către „posesor”, pe care individul le asumă, dorind ca aceste atribute să-i fie recunoscute (implicit sau explicit) de către ceilalți; pe de altă parte, atribute evaluate negativ, de care individul se disociază (Spencer-Oatey 2007: 644). Având în vedere fluxul interacțional, participanții pot percepe o amenințare la adresa eului individual, un deficit sau un beneficiu atunci când percep o neconcordanță între perspectiva ego-centrică și cea exo-centrică. Se mai consideră că multiplele aspecte (atribute) ale eului variază, sunt dinamice, dependente contextual (Spencer-Oatey 2007: 644-647) și conversațional (influențate de istoria conversațională a participanților).

b. În discutarea continuumului politic-nonpolitic, Watts (2005, dar și Locher/Watts 2008) remarcă faptul că ambele tipuri de comportament marcat negativ (nepolíticos, respectiv hiperpolíticos) duc la reacții afective negative (comportamentul este perceput ca ofensator). Analiza comportamentelor pe baza așteptărilor poate avea reacții emoționale care afectează modul în care este percepută relația interactanților (Spencer-Oatey 2005: 116; vezi și Arndt/Janney 1985, Janney/Arndt 1992/2005). Pentru un management eficient (influențat de personalitate, preocupări personale, conștientizarea eventualelor diferențe culturale), participanții ar trebui să aibă în vedere și necesitățile partenerilor de interacțiune, găsind un echilibru între propriile nevoi și cele ale partenerilor (*idem*).

Culpeper (2011) consideră că impolitețea poate fi considerată o schemă comportamentală ce conține convingeri evaluative, acestea putând avea asociate aspecte emoționale. După Culpeper, schemele atitudinale au asociate scheme emoționale, conținând antecedente contextuale, răspunsuri comportamentale, proceduri de auto-control (2011: 59-60). Locher și Langlotz (2008) observă anumite conexiuni între strategiile de sprijinire a eului (*face-enhancing*) și emoții care relevă acceptarea sau respingerea (de exemplu, iubire, ură, fericire, rușine, mândrie), în timp ce strategiile de amenințare a eului (*face-challenging/damaging*) sunt de obicei asociate cu emoții care evaluează relația individ-colectivitate ca frustrată (de exemplu, mânie, invidie, gelozie). Astfel, ar fi de așteptat ca evaluări de tipul „políticos” sau „nepolíticos” să fie legate de reacții emoționale identificabile (Işık-Güler/Ruhi 2010: 634; vezi și Langlotz/Locher 2013).

Işık-Güler și Ruhi (2010: 641) propun o schemă a direcționalității emoțiilor cu o distincție tripartită între entitatea care realizează actul, entitatea care simte emoția atașată actului și cea care verbalizează emoția. Emoțiile și impolitețea trebuie investigate în contextul mai larg

al valorilor și al moralității pentru a se putea explica modul în care acestea (valorile și morala) interacționează cu emoțiile, afectând strategiile managementului relațional¹³. Analizând lexiconul emoțiilor care apar în legătură cu evaluarea unor situații ca relevând impolitețea, se poate remarca faptul că emoțiile sunt implicate nu numai în acte de impolitețe, ci și în acte care încearcă să prevină impolitețea (Işık-Güler/Ruhi 2010: 656).

Pentru Bayraktoğlu și Sifianou (2001: 4) politețea nu doar controlează emoțiile, ci este și un mijloc de a le exprima. Observațiile care au ca punct de plecare analizele unor interacțiuni în societatea greacă și în cea turcă sunt sprijinite și de cele ale Evei Ogierman (2009: 39-40) privind societatea poloneză și cea rusă: emoționalitatea este un element care enfatizează apropierea dintre participanți, o valoare pozitivă, emoțiile fiind exprimate direct; pentru polonezi (este citată Wierbicka), cordialitatea, căldura sunt valori culturale.

Aceste observații din domeniul pragmatic se apropie de unele elemente importante din istoria culturală sau din istoria conceptuală: *civilitatea* (și nu politețea) este termenul cheie al analizelor, acesta fiind legat, mai ales în unele studii recente, de emoții (considerate istorice și contextuale, nu constante antropologice, reflectând și aducând în discuție transformări istorice – Jordheim/Pernau 2015: 13). Se consideră că civilitatea și emoțiile („civilizate”) sunt, din punct de vedere istoric, valori morale (universale) și criterii de ierarhizare, incluziune sau excluziune socială (Jordheim/Pernau 2015: 2).

c. Pentru Haugh (2013: 55-56), conceptualizarea im/politeții ca practică socială trebuie să aibă în vedere acțiunile realizate de participanți prin evaluările de tipul „ne/políticos”, evaluările fiind dependente de actualizările interacționale ale activităților și ale sensurilor sociale. Ordinea morală este atât construită, cât și transformată de membrii unei comunități (practicile sociale nu sunt doar resurse interpretative, ci și modalități de a susține sau de a ataca ordinea morală), fiind alcătuită din așteptări standardizate și „standardizatoare” social. Preluând sugestii teoretice și metodologice din pragmatica interacțională, preluând distincții realizate de Stevanovic și Peräkylä (2014), M. Haugh (2015) distinge între un statut moral (*moral status*) și o perspectivă morală (*moral stance*): statutul moral este legat de așteptări ale participanților, relevante într-o situație dată, față de aspecte ale ordinii morale, în timp ce perspectiva morală se referă la realizarea efectivă, interacțională, a drepturilor și obligațiilor. Haugh (2015: 307-313) consideră că ordinea morală circumscrie patru subdiviziuni: ordinea epistemică, ordinea deontică, ordinea emoțională și ordinea beneficiului (Stevanovic/Peräkylä (2014: 186) consideră că primele trei dimensiuni sunt fațete ale relației de moment dintre participanți, îngemănate în interacțiune, dar fiecare poate deveni mai proeminentă decât celelalte la un moment dat). Ordinea epistemică implică un statut epistemic (poziția unui participant față de cunoștințe) și o perspectivă

¹³ Işık-Güler și Ruhi (2010: 656) atrag atenția asupra variației culturale în conceptualizarea emoției, limbile neputând conceptualiza aceleași categorii de sentimente în aceeași manieră și nici nu le pot asocia aceeași semnificație. Diferențele pot afecta natura managementului relațional în context intercultural.

epistemică (modalitatea de a expune cunoștințele); ordinea deontică se referă la putere, control, agentivitate, la drepturile și obligațiile de a realiza acțiuni, având un statut deontic (așteptările legate de un anumit domeniu de acțiune) și o perspectivă deontică (modalitatea de a expune drepturi, putere etc.); ordinea emoțională implică, la rândul său, un statut emoțional (așteptări împărtășite de experimentare, exprimare a stărilor afective) și o perspectivă emoțională (exteriorizarea verbală, nonverbală sau paraverbală a emoțiilor), care depinde în bună măsură de gradul de intimitate și de simetria expectațiilor (Stevanovic/Peräkylä 2014: 187-194; Haugh 2015: 307-313). Ordinea beneficiului se referă la ceea ce participanții pot obține (avantaje, beneficii, câștiguri de diverse tipuri) prin acțiuni viitoare, implicând cele două aspecte: statutul beneficiului (așteptările legate de beneficiile și costurile unor acțiuni preconizate), respectiv perspectiva beneficiului (distribuția beneficiilor sau a costurilor) (Haugh 2015: 309). Haugh (2015: 311) consideră că im/politețea implică o orientare a participanților în funcție de expectații și de modalitatea de expunere/distribuire a celor patru ordini (epistemică, deontică, emoțională, a beneficiului).

d. Perceperea intenției locutorului de către interlocutor este un element vital în evaluarea unui comportament cu potențial amenințător (în abordările de ordin I); abordările de ordin secund ale im/politeții văd intenționalitatea asociată cu locutorul, făcând abstracție, în general, de aprecierea interlocutorului.

Pentru Locher/Watts (2008: 78), considerarea unui mesaj ca adecvat („politic”), *politicos* sau *nepoliticos* depinde de aprecierile interactanților *in situ*; aprecierile sunt bazate pe norme și așteptări constituite în timp, conceptualizări cognitive ale experiențelor anterioare, construite prin istoria personală de practici sociale¹⁴. Acestea sunt obiectul negocierii în interacțiune. Pentru Locher și Watts (2008: 80), modul în care este perceput mesajul de către receptor e mai important decât intenția emițătorului.

Din perspectiva abordărilor teoretice, politețea și impolitețea sunt efecte perlocuționare (Terkourafi 2008: 56-60): receptorul poate recunoaște o intenție (ne)politicoasă, dar nu înseamnă automat că-l consideră (ne)politicos pe emițător. Terkourafi nu consideră că recunoașterea intenției emițătorului trebuie să fie un element central pentru im/politețe. De asemenea, politețea și impolitețea sunt evaluări comportamentale (nu comportamente), noțiuni de ordinul al doilea (*ibidem*: 57). Recunoașterea intenției este importantă și în cazul politeții strategice, efectul perlocuționar depinzând de recunoașterea intenției emițătorului (*ibidem*: 64).

În privința intenționalității, se distinge deci între o intenție *a priori* (în descendența griceană), element caracteristic abordărilor de ordinul al doilea al politeții, și o intenție *post-factum* (primară pentru o abordare de ordinul I). Deși în studiul său accentul vizează intenționalitatea ca un construct *post-factum*, Culpeper (2011: 49) consideră că o îmbinare a

¹⁴ “So the theoretical basis of ‘frames’ are cognitive conceptualisations of forms of appropriate and inappropriate behaviour that individuals have constructed through their own histories of social practice” (Locher/Watts 2008: 78).

celor două perspective este mai profitabilă. Intenționalitatea nu garantează întotdeauna considerarea unui comportament ca impoliteț; intenționalitatea pare a fi scalară, dependentă de tipul de comportament evaluat (Culpeper 2011: 52-53).

3. Im/politețea din perspectiva pragmaticii istorice

Strategiile politeții apar (alături de tipurile de texte, actele de vorbire sau tipare interacționale) ca fenomen discursiv care impune o perspectivă funcțională în pragmatica istorică: funcția fiind relativ stabilă, se urmăresc actualizările lingvistice (Jacobs/Jucker 1995: 23-24); politețea, alături de marcatorii discursivi și de actele de vorbire, este prezentată de Jucker (2006/2010) ca direcție de analiză predilectă a pragmaticii istorice. Uneori, formele de adresare reprezintă un aspect al politeții (Jucker/Taavitsainen 2003, Mazzon 2009, Nevalainen/Raumolin-Brunberg 1995).

Watts (2005: xxii) atrăgea atenția asupra faptului că perceperea im/politeții diferă de la un grup la altul și de la o epocă la alta. Pentru a analiza modul în care im/politețea este concepută în istoria unei culturi este nevoie de considerarea unor convenții și a unor diferențe culturale ale acestora (Taavitsainen/Jucker 2010: 19). „Im/Politeț” ar trebui folosit ca termen tehnic, concept, pentru că, diacronic, reprezintă o achiziție recentă din punct de vedere cultural (Kádár/Haugh 2013: 160; vezi și Kádár/Culpeper 2010, Kádár 2013), chiar dacă este folosit și de vorbitori obișnuiți, ca etichetă metacomunicativă.

Adecvarea formelor și practicilor im/politeții este relativă în timp (Kádár/Haugh 2013:157-158); analiza acestor forme și practici este de interes atât în plan diacronic, cât și pentru explicarea unor trăsături contemporane ale datelor im/politeții. Kádár și Haugh (2013: 158-159) consideră că istoricitatea și relativitatea im/politeții sunt concepte cheie ale oricărei teorii a im/politeții, indiferent de corpusul utilizat. În linia Culpeper și Kádár (2010), Kádár și Haugh (2013: 159) afirmă că abordarea istorică a politeții, precum și cea interculturală, oferă posibilitatea de a testa diversele teorii ale politeții (*testing ground*). Cercetătorii im/politeții istorice examinează un fenomen etichetat diacronic diferit chiar intra-cultural, metalimbajul folosit putând releva acest aspect (Kádár/Haugh 2013: 160).

3.1. Abordare și concepte cheie

Abordarea istorică a im/politeții este în esență una de tip etic (analistul ca outsider)¹⁵, interpretările noastre pot fi ghidate de perceperea actuală a fenomenelor, extrem de diferită de cea trecută, și de aceea evaluările instanțelor implicate în text sunt esențiale în analiză¹⁶ (Kádár/Haugh 2013: 160; vezi și Kádár 2013). Bax și Kádár (2011: 4) consideră că o abordare de

¹⁵ Spre deosebire de cea de tip *emic*, analistul ca insider.

¹⁶ “ (...) we often do not know what a specific manifestation of politeness meant in a given setting, our politeness interpretations need to be guided by the evidence in the text – the hearer’s/recipient’s evaluations of certain utterances – and not by our intuitions, because those intuitions are likely to reflect our present day assumptions” (Kádár/Haugh 2013: 160).

jos în sus (*bottom-up approach*) a practicilor comunicative poate explica modul de concepere a tiparelor culturale trecute.

Pe lângă observarea atentă a evaluărilor participanților și a contextului istoric, analiștii nu trebuie să neglijeze faptul că reprezentarea im/politeții nu este una imparțială (“representation in historical data means that historical texts are prone to represent politeness in a biased way” Kádár/Haugh 2013: 163), autorii textelor incluse într-un corpus istoric aparținând cu precădere elitelor educate, textele fiind marcate de o anumită ideologie¹⁷. Normele im/politeții sunt supuse schimbării în timp, momentele evaluative (Eelen 2001, Watts 2003) pe care im/politețea le presupune fiind reluate, verificate, invocate într-un lanț interactiv; chiar dacă rezistente la schimbare (conservatoare), normele sunt totuși fluide (Kádár/Haugh 2013: 167-168); practicile politeții cunosc diverse etape de tranziție (problema continuității): uneori modificările sunt minimale, graduale, în alte situații însă pot fi bruște, brutale¹⁸ (*ibidem*: 171).

Analiza diacronică a activității relaționale/managementului interpersonal (*relational work*) poate fi semnificativ și pentru istoria culturală, ca instrument în identificarea unor coerențe culturale, cu posibilitatea de a explica fenomenele circumscrise politeții lingvistice și dezvoltarea istorică a acestora (Bax/Kádár 2011: 13-14).

Conceptul important pentru im/politețea istorică prezentat de Kádár (2013) este relativitatea diacronică (nu doar spațială, așa cum au arătat cele mai multe studii dedicate im/politeții din perspectivă actuală); conceperea și practicile im/politeții sunt în timp supuse schimbării: o practică privită ca normă într-o anumită perioadă poate fi considerată lipsită de sens dintr-o perspectivă actuală; considerarea datelor istorice oferă uneori și „chei de lectură” pentru practici curente¹⁹, istoricitatea permițând distanță auto-reflexivă. Abordarea im/politeții istorice presupune examinarea relativității diacronice a conceperii și a practicilor im/politeții având în vedere o distanță temporală între date și analistul care încearcă să reconstruiască practici situate istoric și modalități de concepere a im/politeții (vezi și Kádár/Culpeper 2010: 13).

Cele mai importante elemente aduse în discuție de abordările discursive ale politeții și identificate și în analiza istorică a im/politeții sunt: accentul asupra producerii și evaluării

¹⁷ Kádár și Haugh (2013: 164-165) atrag atenția asupra unor greșeli (de reprezentare, *misrepresentations*) în filmele americane (*Cei trei muschetari*, *Mulan*) care proiectează asupra unor evenimente sau interacțiuni istorice un cadru actual al egalității (“currently dominating ideology of egalitarianism”).

¹⁸ “The fact that politeness is subject to (sometimes extensive) change raises an important challenge for researchers, namely, the continuity issue. It is not pre-evident that this development takes place in a gradual way, which in turn influences the relationship between different stages of development of politeness within a society or a relational network. In some cases the development of politeness can be abrupt if not brutal, and such transformations may result in conceptualisations or discourses of politeness that do not resemble at all their previous state” (Kádár/Haugh 2013: 171).

¹⁹ “(...) studying the pragmatic features of historical texts can nevertheless shed light on certain properties of politeness as social practice in present day interactions. Furthermore, as the relativity of practices and understandings of politeness is bidirectional, historical thinking can also help us to revisit our own present day politeness practices from a critical self-reflexive perspective. We cannot be sure, for example, whether a certain understanding of politeness which we take as granted will be understood or appreciated by members of future generations as well. It is pertinent to recall for example that just a few decades ago there was no such a thing as ‘netiquette’, that is, descriptions of norms of politeness in online interactions” (Kádár 2013).

im/politeții în interacțiune; examinarea fenomenului dincolo de acte de vorbire și formule de adresare; abordarea unor aspecte auto-reflexive (Kádár 2013). Kádár (2013) observă că studiile anterioare dezvoltării abordărilor discursive ale im/politeții au introdus elemente importante privind perspectiva istorică, dar acestea sunt totuși tributare teoriei lui Brown și Levinson (favorizând studiul unor aspecte diverse predominant pentru limba engleză).

Comparabilitatea și *reprezentarea* sunt două elemente importante pentru analiza im/politeții istorice: datele actuale și cele istorice sunt dificil de comparat, există un lexicon divers, nu toate limbile având echivalente pentru conceptul *politeness* din engleză, cel care s-a impus în cercetările de pragmatică (Kádár 2013). Alte elemente importante sunt *transformarea* și *continuitatea*, im/politețea nefiind un fenomen stabil, constant, unele norme relevându-se mai rezistente la schimbare decât altele. De exemplu, Kohonen (2008, 2011) și Jucker (2011) remarcă faptul că, în perioada medievală, politețea era considerată mai puțin un fenomen individual, ca în epoca actuală, relația interpersonală afectând mai mult formele de politețe decât alți factori contextuali; în perioada de început a modernității, caracteristica politeții era legată de un anumit statut social, moștenit. În situații în care schimbarea normelor are loc rapid, ar trebui sesizate discursuri sau conceptualizări care să marcheze trecerea abruptă de la o normă la alta (vezi, de exemplu, Pan/Kádár 2011 pentru lexiconul onorificelor în chineză și schimbările dramatice din secolele XIX și XX). Un alt aspect important este observarea motivului care determină schimbarea.

Ca metodologie pentru analiza im/politeții istorice se sugerează: accentul asupra perspectivei participanților (evaluările lor, modul în care acestea apar și ce le motivează; normele comunicative situaționale, factorii contextuali – relația dezvoltată de participanți în interacțiune) în cadrul istoric în care participanții sunt plasați, evitându-se inferențele analistului influențate de perspectiva actuală (Kádár 2013). Kádár și Culpeper (2010), Kádár (2013), Kádár și Haugh (2013) propun o examinare neprescriptivă a evaluărilor, având în vedere urmărirea comentariilor metapragmatice (vom reveni asupra acestui element pentru clarificarea terminologiei), comportamente care urmează unui comportament evaluat politicos (“follow-up politeness behaviours”) și reacții față de comportamente inadecvate (“challenges to inappropriate talk signalled in the co-text”). Bax și Kádár (2011: 16) amintesc utilitatea distincției lui Watts 2003 (comportament politic vs. politicos), aceasta fiind apropiată și de modul în care vorbitorii obișnuiți disting între elemente adecvate, așteptate (variabile de la un subgrup la altul) și ceea ce se îndepărtează, în mod pozitiv sau negativ, de elementele adecvate, fiind perceput ca (ne)politic. Diversitatea și variabilitatea interpretărilor poate însă ajuta la înțelegerea schimbărilor sociale (Bax/Kádár 2011: 16). Atunci când lipsesc comentariile metapragmatice ale vorbitorilor, analistul are nevoie de cunoașterea unor convenții tipice epocii pentru a percepe standardele și devierile (ne)politicoase (Bax/Kádár 2011: 17).

Comentariile metapragmatice acoperă sfera elementelor metacomunicative, metadiscursive și metacognitive. Aspectele metacomunicative se referă la „interpretări reflexive și evaluări și sensuri ale acțiunilor sociale”, incluzând modul în care participanții folosesc lexiconul im/politeții (Kádár/Haugh 2013: 186-187, t.n.); definite astfel, acestea sunt echivalentul politeții „de clasificare” (Eelen 2001) sau al „expresiilor metacomunicative” (Taavitsainen/Jucker 2008, Jucker/Taavitsainen 2014). Aspectele metadiscursive și metacognitive se referă la modul în care vorbitorii obișnuiți comentează comportamentul dezirabil al celorlalți (Kádár/Haugh 2013: 200) și la stări cognitive de tipul atitudinilor, așteptărilor etc. (Kádár/Haugh 2013: 187). O transformare „abruptă” sau „brutală” a practicii sociale, căreia politețea îi aparține, conduce la „conceptualizări sau discursuri despre politețe care nu mai corespund celor inițiale”²⁰ (Kádár/Haugh 2013: 171, t.n.); procesul de schimbare a normelor sociale este un stimul relevant, care captează atenția indivizilor și implică o conștientizare proeminentă.

Marcel Bax (2011) consideră că politețea și impolitețea nu sunt cele două fețe ale aceleiași monede²¹, având baze evoluționare diferite: impolitețea este un tip de comportament natural (agresivitatea există în lumea animală), dar nu impermeabil factorilor culturali, în timp ce politețea este (preponderent) un fenomen cultural (fapt ce ar explica diversitatea interculturală a manifestărilor politeții și relativa omogenitate a celor ale impoliteții). De asemenea, Bax vede cele două tipuri de politețe identificate de Brown și Levinson, politețea pozitivă și politețea negativă, descinzând din linii comportamentale diferite.

Diferențele dintre politețe și impolitețe nu sunt doar relaționale, ci și conceptuale, evoluționare și istorice (Bax 2011: 259): în diacronie, se produce o trecere de la un comportament ritual(izat) care privește relația interpersonală la un tip lingvistic codat social²². În discutarea relației dintre politețe și impolitețe, Bax are în vedere conexiunile complexe *ego–alter–alius*: dacă politețea pozitivă este efectul relației *ego–alter*, politețea negativă are la origini perechea antagonică *ego–alius*. Stilul „umil” al politeții negative din perioada medievală, marcarea permanentă a deferenței, ar fi similar manifestărilor rituale de supunere (tipar comportamental culturalizat), cu echivalent în lumea animală (Bax 2011: 260, 272). Impolitețea, ca parte a comportamentului agresiv, are o istorie (din punct de vedere evolutiv) mai lungă decât politețea (Bax 2011: 263).

²⁰ “(...) conceptualisations or discourses of politeness that do not resemble at all their previous state”.

²¹ Cf. Culpeper (2012); vezi și rezultatele din Sifianou 1992, Sifianou/Tzanne 2010: respondenții greci la un chestionar legat de politețe și impolitețe consideră, preponderent, aspecte comportamentale nonverbale ca aparținând politeții și aspecte comportamentale verbale ca relevând impolitețea.

²² “(...) there is, first of all, a broad diachronic trend from the behavioural, very often ritual(ised), enactment of interpersonal relationships to the linguistic encoding of social meaning. [...] ritual self-display, as a means of defining socio-proxemic space, is typically aimed at precluding, or distorting, the interactional balance (...), hence its conceptual nearness to impoliteness. Linguistically encoded politeness, on the other hand, which I consider a by and large “modern” phenomenon (historically speaking), leastwise in Western society, is as often as not aimed at the protection or enhancement of other-face (Brown and Levinson 1987)” (Bax 2011: 259).

3.2. Studii dedicate im/politeții din perspectiva pragmaticii istorice

Kádár (2013) enumeră câteva lucrări de referință legate de abordarea istorică a im/politeții (Culpeper/Kádár 2010; Bax/Kádár 2011), considerând că acest domeniu a început să existe începând cu 2010 (dar vezi și Jucker 2006/2010 pentru studii legate de relația dintre acte de vorbire sau formule de adresare și im/politețea istorică). Studiile amintite accentuează importanța abordărilor discursive sau postmoderne asupra cercetării im/politeții, Kádár precizând că unele tendințe ale cercetării im/politeții în general se reflectă și în analiza im/politeții istorice.

Există studii care au aplicat teoria lui Brown și Levinson (1978/1987) pe texte literare vechi (tragediile lui Shakespeare) pentru a verifica unele dintre elementele principale ale acesteia (de ex., Brown/Gilman 1989 *apud* Jacobs/Jucker 1995; Jucker 2006/2010), observând că parametrul distanței oferă rezultate contrastante cu ceea ce afirmă teoria, dimensiunea afectivă fiind în schimb importantă. Un alt studiu, realizat de Kopytko (1995) plecând tot de la piesele lui Shakespeare, prezintă ideea că în societatea britanică s-a produs o schimbare de la o cultură în care predomina politețea pozitivă (solidaritatea fiind vitală) la una în care predomină politețea negativă (non-impoziția).

Pentru alte studii, elementele de bază de la Brown și Levinson nu dau rezultate: Kohnen (2008) arată că pentru societatea anglo-saxonă politețea poate fi cel mult interpretată ca fiind bazată pe drepturi și obligații de familie/grup, precum și pe valorile creștine *caritas* (milă) și *humilitas* (smerenie), în timp ce nevoile eului individual (*face*) nu joacă decât, cel mult, un rol marginal. În perioada medievală, ideile creștine ale mântuirii și ale vieții de apoi erau motorul vieții individuale, în acord cu morala și comportamentul virtuos (Culpeper/Demmen 2011: 52). În aceeași direcție, Jucker (2008, 2010, 2011) observă că pentru perioada medievală nu se poate vorbi decât despre o politețe ca discernământ (sau tip de comportament politic, Watts 2003), forme ale politeții bazate pe nevoi ale eului individual apărând în cultura engleză abia în perioada premodernă.

Dintr-o perspectivă evolutivă, comportamentul *politic* domină comportamentul *politicos* (Held 2010: 211-212). Observațiile lui G. Held pleacă de la analiza unor petiții, acte de comunicare publică între guvernați și guvernanți, documente istoriografice importante (Held 2010: 195). *Humilitas* se relevă ca virtute principală a petițiilor: recunoașterea fizică a piramidei sociale date de Dumnezeu ghidează orice mișcare verbală, comportamentul simbolic (verbal) al guvernaților atestă și reconstruiește ordinea politică. Bogată în semne ale deferenței, exprimarea verbală a petițiilor nu este decât realizarea lingvistică a gesturilor tipice și a atitudinilor performate de obicei în contactul direct cu autoritățile, când actele verbale erau de obicei înlocuite sau însoțite de aplecarea capului sau de îngenunchere, iar în cazul unei maxime deferențe – de prosternare (Held 2010: 210; vezi și Spencer 1878).

Formalitatea textelor poate fi considerată o valoare comună, uzuală, deci comportament nemarcat, politic, variațiile minimale depinzând de obiceiurile scribilor²³ din cancelarii (Held 2010: 211-212). Realizarea petițiilor implică doi factori esențiali, umilința petiționarului și grația/mila binefăcătorului, concepte cu evidente implicații religioase care indică modul în care societatea percepea umanitatea și comportamentul (*ibidem*: 197). Frazele lungi și complicate nu sunt doar o reflectare lingvistică a tiparului latin, ci mai degrabă reflexul social de a releva *decorum personae* și de a justifica moral cererea într-un echilibru al glorificării destinatarului și al autoumilinței petiționarului (*ibidem*: 201-202). Actul cererii poate fi considerat un reflex laic al rugăciunii²⁴, petiția reflectând un ideal al ordinii politice (Held 2010: 204).

S-au făcut unele observații din perspectiva pragmaticii istorice în legătură cu modalitatea de adresare sau de referire, mai ales în privința englezei, atât pe baza unui corpus autentic (corespondență), cât și literar. De exemplu, analizându-se scrisori ale membrilor familiei, s-a observat că repartitia inegală a puterii duce la o distribuție inegală a formelor deferențiale de la copii către părinți, de la frații mai mici către cei mai mari, de la soții către soți, simplificarea formulelor de adresare realizându-se în timp, treptat (Nevalainen/Raumolin-Brunberg 1995: 584, 587; vezi și Palander-Collin 2009: 265). Natura ierarhică a societății era recunoscută în recomandările normative ale manualelor de corespondență și în cărțile de bune maniere, vorbirea, postura și gesturile variind în funcție de relațiile sociale (Palander-Collin 2009: 265). Scrisorile de secol XVI către alte persoane decât membrii familiei indică modestia expeditorului și umilință către destinatar, mai ales dacă destinatarul este superior social expeditorului. În secolul al XVIII-lea, frazele ilustrând umilința sunt încă în uz, dar mai degrabă convenționale decât pentru a arăta o inferioritate socială reală (Palander-Collin 2009: 275). Între persoane cu statut egal sau în relația de la superior către inferior există o tendință (predominantă) de a indica rudenia, chiar și îndepărtată, sau statutul social (parametrul puterii în relația inferior-superior) (Nevalainen/Raumolin-Brunberg 1995: 585-587). Se consideră că apariția termenilor de rudenie în adresare relevă influența sferei religioase în folosirea literală sau nonliterală extrem de frecventă a acestora (Mazzon 2009: 48). Parametrii principali care influențează formularea cu pronume sau forme nominale sunt puterea (inclusiv cea interacțională) și afectul (Nevalainen/Raumolin-Brunberg 1995: 586, 588; Mazzon 2009: 43).

²³ Regulile de alcătuire a unei petiții în perioada medievală reflectă condițiile de producere în culturi semi-alfabete, continuând tradițiile retorice romană, elenistică și bizantină (*summae dictaminis*). Crescând nevoia unui aparat administrativ educat, se dezvoltă *ars dictaminis* (apărută la Bologna și răspândită prin intermediul Franței în celelalte școli retorice din Europa). Pe baza retoricii și a colecțiilor de modele de scrisori, predarea și învățarea „formalității” a facilitat comunicarea oficială în administrație și apropierea dintre curțile episcopale sau regale și „democrația citadină emergentă” (Held 2010: 198).

²⁴ Influența religioasă este evidentă nu numai în numirea atributelor suveranului (de exemplu, magnificență, majestate, serenitate și sublim), dar și în combinarea acestora cu virtuți ca pietatea, blândețea, clemența, indulgența. Suveranul are o imagine cvasi-paternală, dreptatea lui e cvasi-divină, puterea de a face dreptate fiind dată de Dumnezeu (*Dei gratia* „prin mila lui Dumnezeu”) (Held 2010: 209).

Deferența medievală ține de rolurile culturale convenționale (Bax 2011: 273-274), structuri ierarhice fixe (Kohnen 2008, Jucker 2011): formulele convenționale sunt și un mijloc de autoprezentare și de menținere a propriei imagini; considerând implicațiile biologice și evoluționare, plasarea celui alt pe o poziție de superioritate și manifestarea explicită a propriei inferiorități ține de performarea unui ritual de supunere care vizează de fapt protejarea sau afirmarea propriei imagini²⁵ (Bax 2011: 274). Pe de altă parte, studiile au arătat că, în perioada medievală, societatea anglo-saxonă și apoi cea engleză medievală aparțin unei solidarități (sferă a politetii pozitive) (Kohnen 2008), iar cealaltă politetie ca discernământ (Jucker 2011), redată prin conceptul cheie *curtesie* (*ego* preocupat de comportamentul adecvat, recunoscând și confirmând statutul social atât pentru sine, cât și pentru *alter*).

Pentru Bax, politetia premodernă apare orientată către colectivitate, nu către individ, favorizând normele și structurile supra-individuale, vizând menținerea *statu-quo*-ului cu o ierarhie transparentă și fixă (Bax 2011: 275; vezi și Palander-Collin 2009: 264). După perioada medievală, există o orientare, cel puțin în Europa vestică, de la colectivitate către individ, deci o trecere de la politetia pozitivă la politetia negativă și de la comportamentul strategic privind propria imagine la un comportament strategic vizând imaginea celui alt (Jucker 2010; Bax 2011: 275-276). Această trecere pare favorizată de schimbări socio-economice: comerț, migrație, mobilitate, urbanizare etc. (Bax 2011, Bax/Kádár 2011, Culpeper/Demmen 2011), prin care contactul cu persoane necunoscute în spații cu nouă configurație a necesitat o schimbare a practicilor comunicative: o deritualizare și o diversificare a strategiilor lingvistice de management interpersonal în Europa de vest, în timp ce în alte regiuni a rămas un comportament ritual (Bax 2010, 2011).

Europa de vest cunoaște numeroase schimbări, în timp ce alte spații (de exemplu, Imperiul Chinez) sunt mai stabile, stabilitate explicabilă atât prin rigiditatea ierarhiei sociale, cât și prin orientarea înspre sine (“rigidly hierarchical social system and inward orientation”), cu consecințe politico-ideologice (Bax/Kádár 2011: 9). Un punct de cotitură în spațiul european este Epoca Luminilor (claritatea, sinceritatea, directetia devin caracteristicile valorizate), aceasta succedând raționalismului de la jumătatea secolului al XVII-lea. Comunicarea deritualizată apare ca reacție față de tiparul cultural precedent, într-o succesiune evidentă de modificări (Bax/Kádár 2011: 10).

Culpeper și Demmen (2011) consideră că etosul individualist (eul negativ) al modelului lui Brown și Levinson (1987) ține de o particularitate a culturii britanice începând cu secolul al XIX-lea (rolul epocii victoriene în conturarea unui anumit tip de politetie). Autorii consideră că ideea de nonimpoziție, atât de importantă în definirea politetii britanice, apare în condiții sociale,

²⁵ “ (...) the impetus underlying such ritually submissive performances is, quite paradoxically on first appearances, the protection/enhancement of self-face, with the ostentatious realisation and beautification of subservient (speech) acts serving as a public mark of “taste, decorum, elegance, and refinement” (Rabb 2006: 57)” (Bax 2011: 274).

istorice, economice, culturale determinate și interdependente: industrializare, urbanizare, secularizare, creșterea influenței protestantismului, mobilitate socială și geografică, filosofia individualismului (în care se pot include ideea sinelui ascuns – *inner self* – și valorizarea intimității) și cea de tipul „ajută-te singur” (*self-help*), prezentate din perspectiva istoriei culturale și de Tosh (2002).

Jucker (2011) amintește că diverse studii au relevat tranziția, în cazul culturii engleze, de la politețe pozitivă către politețe negativă, în timp ce altele semnalează faptul că pentru perioada medievală nu eul individual este important. Jucker sugerează că ar trebui făcută o distincție între politețea bazată pe deferență (*deference politeness*) și politețea bazată pe non-impoziție (*non-imposition politeness*) (Jucker 2011: 178). Jucker sintetizează diverse studii de pragmatică istorică dedicate politeții observând trecerea de la cultura anglo-saxonă, treptat creștinată, a solidarității și a relațiilor fixe în societate, către o societate a politeții ca discernământ (având ca termen cheie *curteisie* ‘curtenie’), pentru ca din secolul al XV-lea să apară semnele trecerii către o politețe care valorizează non-impoziția. Un exemplu pentru tranziția de la o epocă la alta este relația dintre *you* și *thou*, pronume de persoana a doua: în secolul al XIII-lea, apare sub influență franceză pronumele de persoana a doua plural *ye*, utilizat către un singur receptor, folosit apoi alternativ cu *thou* – pentru singular –, până când *you* – forma mai nouă a lui *ye* – s-a generalizat ca uz, eliminându-l treptat pe *thou* (în secolul al XVII-lea, *thou* era folosit doar dialectal și în anumite circumstanțe, fiind perceput ca insultător). Folosirea unui sistem complex de termeni de adresare, simplificat în timp, poate fi văzută ca o strategie a deferenței, dar nu neapărat în sensul politeții negative, ci ca formă de discernământ. Utilizarea adecvată a sistemului pronominal și a formulelor nominale de adresare poate reprezenta atât angajarea într-un tip de comportament așteptat, conform normelor (comportament politic, Watts 2003), cât și ideea lipsei de coerciție (strategie a politeții negative). Jucker nu consideră cele două interpretări incompatibile, identificând astfel un punct de tranziție în istoria conceperii politeții în cultura engleză de la discernământ la politețea negativă, cultura britanică actuală fiind considerată o cultură a politeții negative (Jucker 2011: 187, 189). Pentru considerații asupra politeții în spațiul european mai larg, mai ales pentru perioada actuală, vezi volumul editat de Hickey și Steward (2005).

4. Contextul socio-politic al Principatelor. Modele culturale

Contextul românesc este unul particular. Influența occidentală (în special franceză) începuse să se manifeste în Principate încă din perioada fanariotă. Secolul al XVIII-lea a accentuat însă, pentru o parte a aristocrației locale, orientalismul, cadrul de viață fiind încă de tip medieval, contrastant cu dinamismul occidental (Boia 2002). Dar, mai ales după 1821, elita românească se orientează rapid și radical spre valorile (nu doar politice ale) civilizației occidentale (Boia 2002), adoptându-se pasional modelul cultural apusean, mai ales francez (Boia

2002, Djuvara 2013), de către o „minoritate activă” care atrage în schimbarea reperelor culturale întreaga societate (Djuvara 2013). Aculturația manifestată timid în secolul al XVIII-lea, la începutul secolului următor relevă cea mai rapidă și cea mai spontană occidentalizare din răsăritul european (Djuvara 2013). În mai puțin de două generații, modelul bizantin și cel oriental (lumea otomană și periferia sa) fac loc celui vest-european (cu precădere francez). Elementele exterioare ale acestei tranziții spectaculoase, inclusiv cele lingvistice, definesc valorile și simbolurile care modelează viața indivizilor (Boia 2002). Modelul vest-european aduce în Principate cel puțin două elemente vitale: modernizarea și ideologia națională (Boia 2002).

Atunci când ne referim la modele culturale avem în vedere resurse interpretative (dar și de presiune) ale unor evenimente curente (accepția este preluată din studiile cognitive, vezi de exemplu, Kronenfeld 2008; prezentare pe larg în Constantinescu 2012). Kronenfeld (2008) consideră modelele culturale un sistem cognitiv care oferă scenariile de acțiune adecvate situațional, permițând și interpretarea acțiunilor celorlalți. Modelele culturale sunt instrumente de interacțiune socială eficientă, combinând experiențe trecute și posibilități adaptative (creative), oferind modalități de raportare cognitivă, afectivă și comportamentală la practica socială.

4.1. Contextul istoric

Situate într-o zonă cu mari puteri conflictuale (“competing and never friendly great powers”, Hitchins 2014: 22), Principatele Române ale Valahiei și Moldovei au un model politic și cultural moștenit din Bizanț și influențat de Imperiul Otoman. Până în 1711, respectiv 1716, conducătorii Principatelor erau aleși din rândul familiilor nobile și aprobați de sultan (sau numiți de sultan, ca și în cazul administratorilor diverselor provincii imperiale) (Boia 2002: 61-62). Nu pot fi neglijate rolul religiei în modelul oriental (bizantin, grecesc, otoman), religia ortodoxă fiind un element important în „politica identității globale” (Turner 2011: 6, 9, t.n.), și rolul relațiilor de putere (suzeranitatea otomană). Spațiul sud-est european poate fi perceput ca o succesiune de regionalizări (în sensul acumulării de tranzacții, rețele și interacțiuni diverse între grupuri sau societăți apropiate geografic, Held *et al.* 2003: 16): moștenirea bizantină, lumea otomană și periferia sa.

Pentru a se putea opune influenței crescânde a Habsburgilor și a Rusiei în Principate, sultanul a renunțat la domniile pămăneni, numind membri ai unor importante familii grecești din Fanar (care serveau Poarta ca diplomați sau traducători, dragomani) la conducerea Principatelor, pentru a asigura o mai bună integrare a acestora din punct de vedere politic și economic în relație cu Imperiul Otoman²⁶ suzeran. Perioada 1711/1716-1821 este cunoscută în istoriografia românească drept „epoca fanariotă”, intervalul în care influența greacă asupra culturii și limbii

²⁶ Pentru relațiile Porții cu spațiul occidental (mai ales francez) și cu cel persan în secolul al XVIII-lea vezi Eldem 2005, Sajdi 2007, Erimtan 2007.

române atinge apogeul²⁷. Încă din secolul al XVII-lea, mulți aristocrați, preoți, călugări sau profesori greci se mută în Principate, unde au găsit un mediu favorabil (în ciuda rivalității cu aristocrația pământească și cu clericii locali): greaca devine către sfârșitul secolului XVII limba conversației cultivate în cele două Principate, limba elitelor și a educației; prin greacă românii își extind cunoștințele legate de literatura și cultura europeană (Hitchins 2014: 48; Boia 2002: 62). Românii și grecii au în comun apartenența la sfera ortodoxă, care-i distinge atât de suzeranul islamic, cât și de occidentul european catolic sau protestant.

Influența franceză se manifestă în Principate încă din perioada fanariotă, principii greci fiind mari admiratori ai filosofiei Luminilor și ai literaturii franceze, având profesori francezi pentru educația tinerilor din familiile lor (și influențând și restul elitei socio-politice) (Cornea 1972, Djuvara 2013; vezi și Kitromilides 2013). De la finalul secolului al XVIII-lea Principatele sunt atrase în procesul „internaționalizării” sub model francez, puternic nu numai în vestul, ci și în estul Europei (în Imperiul Rus). Astfel, regionalizările anterioare reprezintă o premisă (Held *et al.* 2003: 16) a globalizării occidentale în secolul al XIX-lea. Unul dintre factorii importanți ai globalizării este mobilitatea cetățenilor: dacă înainte de 1800 românii călătoreau rar către vestul continentului, începutul secolului al XIX-lea aduce deschiderea către educația în universități germane sau franceze, mai ales, și călătoriile prin sudul și vestul Europei. La jumătatea secolului al XIX-lea, importul și reproducerea practicilor culturale (în special franceze) sunt masive, prin instituții culturale: literatură, jurnale, teatru, operă etc. Pentru o perspectivă actuală asupra influenței globalizării asupra practicii sociale vezi Sifianou (2013).

4.2. Occidentalizarea

Vintilă-Ghițulescu (2013: 331) identifică trei „referințe” care marchează începutul modernității românești: „modelul modernizării” sau al „occidentalizării”, „europenizării” (Franța); „agentul modernizator” (Rusia), în plan politic și în raport cu menținerea suzeranității otomane; „actanții modernizatori” (tineri educați în Occident). Un alt element catalizator al modernității pot fi considerați străinii care încep să vină în Principate după războiul ruso-turc (1806-1812), model pentru populația urbană (Vintilă-Ghițulescu 2013). Perioada de început a modernității s-ar caracteriza prin „constanța modelului de imitat” (occidentul european), „schimbarea permanentă a agentului modernizator extern” (Rusia, Franța, Germania), grație „versatilității” elitei politice; „predilecția individuală și socială pentru formarea agenților modernizatori autohtoni” în occidentul european (*ibidem*: 334).

Războaiele dese împotriva Imperiului Otoman, tratatele de pace și o diplomatie activă au dus la augmentarea influenței Rusiei în Principate (la finalul secolului al XVIII-lea se deschid consulatele de la Iași și București). Rusia ocupă Principatele în perioada 1806-1812 și ajunge protector al acestora de la finalul anilor 1820 până la finalul Războiului Crimeii (1856). Pompiliu

²⁷ Kitromilides (2013) consideră că Principatele Române au una dintre cele mai importante diaspore grecești din Europa în perioada fanariotă.

Eliade (1982: 155) consideră că rușii seduc aristocrația din Principate cu „politețea rafinată a manierelor lor”, pe care au numit-o „politețe franceză”; acesta ar fi motivul pentru care elita românească face eforturi de a „rivaliza” cu rușii în privința etalării modelului francez de comportament (mai mult exterior decât interiorizat, o modă apreciată mai ales de doamne). Transformarea interioară a elitei prin practicarea exterioară a modelului francez poate fi relevată de „liberalizarea” relațiilor sociale în rândul aristocrației (Eliade 1982: 156). P. Eliade consideră că influența rușilor (prin manierele apusene²⁸ și prin faptul că vorbeau limba franceză) a întărit și a mers în paralel cu unele tendințe apărute încă din perioada fanariotă (*ibidem*: 157).

Intelectualii români educați în Occident, o elită socială și economică, actorii principali ai Revoluției de la 1848, erau animați de liberalism, devenit cunoscut ca „pașoptism”. Scopul lor era „ridicarea” națiunii în acord cu Europa occidentală: „to raise the Romanian nation out of its backwardness and to bring it into communion with the modern world, which, to them, meant Western Europe” (Hitchins 2014: 88).

C. Vintilă-Ghițulescu discută modernizarea societății românești din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea, observând că societatea este încă reticentă la schimbări, „chiar dacă aceasta proclamă deschiderea către progres, schimbarea, ideile novatoare, chiar dacă adoptă aparențele și lucrurile la îndemână” (Vintilă-Ghițulescu 2013: 16). Elita socială a fost un agent intern al modernizării, format (prin educație) după modelul imitat (cel francez), „singura capabilă să traseze o direcție și să transmită un mesaj cu privire la schimbările majore prin care urmează să treacă întreaga societate” (*ibidem*: 78).

O tară a modernizării este „ciocoismul”, parvenitismul, sancționat de marea aristocrație, chiar și în producții literare (vezi atitudinea lui Iordache Golescu față de Ștefan Bellu, transferată în lucrarea sa dramatică, Vintilă-Ghițulescu 2013: 60-61). Față de regimul anterior, Regulamentele Organice introduc elemente de progres și modernitate (principiul meritocrației în ocuparea funcțiilor, deși acestea sunt în continuare ocupate mai ales de elite; transformarea dregătorului în funcționar public, remunerat).

Una dintre atracțiile elitei și a clasei de mijloc este literatura (se scrie poezie, se fac traduceri, începe să se scrie proză), în saloanele „cucoanelor” sunt descoperite talentele care astfel urcă pe scara socială (cazul lui C. Negruzzi, devenit membru al Divanului și postelnic grație faimei literare) (Vintilă-Ghițulescu 2013: 76-77). Aristocrația nu cochetează doar cu literatura. Tineri din elită studiază în străinătate dreptul, ingineria, medicina sau construcțiile, dar există o puternică prejudecată privind practicarea efectivă a unei meserii de către un aristocrat

²⁸ „Din toate cele patru zări, moldovenii și muntenii primesc „forme” și s-ar zice că de ce vin mai multe, de ce vor și mai multe. De la ruși împrumută o nouă împărțire a caselor, dineurile fastuoase, manierele alese „à l'européenne”, „à la française”. (...) Totuși, încă de pe acum unii boieri mai tineri pot fi văzuți în costume europene; cu franceza lor pronunțată à la russe, cu manierele alese pe care le-au învățat de curând, ei capătă în ochii străinilor un aer uimitor de occidental, până la a face impresia că n-au fost niciodată orientali, atât de bine învățaseră de la ruși și de la greci arta rafinată de a ascunde lacunele educației pe care o primiseră” (Eliade 1982: 295).

(*ibidem*: 91; 262; vezi memoriile lui I. Ghica). Reprezentanții elitei politice și economice formează „rețele de solidaritate și de interese ce se tot rotesc și se perpetuează la conducerea statului și care sunt constituite în mare parte pe criterii de rudenie, amicitie sau clientelism” (*ibidem*: 83), dovadă și acuzațiile de nepotism la adresa domnilor pământeni. Marea aristocrație rămâne în această perioadă o castă, cu valori constante, vizibilă social și politic. Desființarea rangurilor, de la jumătatea secolului al XIX-lea (după Congresul de Pace de la Paris), nu a însemnat anularea totală a privilegiilor sau pierderea conducerii Principatelor (*ibidem*: 104).

Modernizarea implică și începutul emancipării femeilor: „Multe dintre boieroaice se implică în activități sociale, singurul mijloc, în vremea aceea, prin care pot ieși din anonimatul domestic. Frecventarea saloanelor le ocupă o mare parte din timp. Datorită acestei forme de sociabilitate reușesc să se pună în valoare, să-și etaleze cunoștințele, să fie de folos” (Vintilă-Ghițulescu 2013: 100), iar o categorie socială emancipată de la polul opus e reprezentată de bone, guvernante etc. (Vintilă-Ghițulescu 2013; Ciupală 2003, 2004). Femeile au reprezentat un agent al creșterii vitezei în transformările civilizației în epoca modernă (Terkourafi 2011: 171-173) în spațiul european: dacă prima carte în care li se acordă un loc important este *Il libro del Cortegiano* (Castiglione, 1528), prima carte care marchează începutul emancipării femeilor, consecință a secularizării, apare în 1673 (*The Gentlewoman's Companion*, Anglia); prin însușirea bunelor maniere, femeile au posibilitatea ascensiunii sociale.

Dacă marea aristocrație locală este un agent al modernizării, un model, mica boierime și lumea rurală nu au resursele financiare și afectiv-cognitive pentru a adopta schimbarea radicală. Astfel, în cazul micilor boieri și al țăranilor modernizarea se produce într-un ritm mai lent, aceștia fiind mai fideli tradițiilor, inclusiv vestimentare (Vintilă-Ghițulescu 2013: 106-107). Există însă o imitare a capitalei, de la modă la profesorii de limba franceză, provincialii fiind ținta multor farse și ironii în epocă (*ibidem*: 112-113). Cunoașterea limbii franceze era marca de necontestat a civilizației (Eliade 1982: 296). Și în lumea rurală sau în cea urbană există „mici rețele de solidaritate și sociabilitate” (Vintilă-Ghițulescu 2013: 205), comunitatea legitimând indivizii, asigurându-le stabilitate, definindu-le identitatea, controlându-i (*ibidem*: 154-205).

Regulamentele Organice pun în mișcare o birocratie centrală și locală, după modelul centrului, „boierii înstăriți din provincie își construiesc rețele clientelare de putere”, veniturile implică „popularea întregului aparat cu oameni loiali, datori și dependenți. Ajuns în fruntea unui departament, dregătorul-ministru este însoțit de întreaga sa clientelă” (*ibidem*: 235). Sistemul birocratic nu este bazat pe educație sau pe funcționari loiali postului, ci pe fidelitatea față de o persoană cu autoritate, lipsind specializarea sau profesionalizarea (*ibidem*: 253, 262). Dacă țăranii sunt încă departe de modernizare și de modelele de imitat (*ibidem*: 297-311), clasa de mijloc are tentația mimetismului: „Tentația modelului aristocratic a anulat orice încercare de

coagulare a acestei clase de mijloc”, „Idealul ei a fost întotdeauna acela de a copia modelul marii boierimi, al boierimii aflate la vârf...” (*ibidem*: 329).

Evenimentele importante în plan politic se succed cu rapiditate după Revoluția de la 1848: unirea Principatelor este realizată în 1859 (sub garanția Marilor Puteri); o constituție modernă (care are ca model Constituția belgiană de la 1830) este adoptată în mai 1866; din mai 1866 începe domnia principelui străin (Carol); în perioada 1877-1878 are loc Războiul de Independență.

4.3. Modelul francez

Așa cum aminteam, modelul cultural francez este cel de referință pentru elita românească de la începutul secolului al XIX-lea. Dar lumea franceză trece la rândul ei prin mutații importante în urma Revoluției din 1789 și a Imperiului napoleonian, cu implicații asupra comportamentelor în interacțiunea socială. Egalitatea ca valoare politică și socială a avut consecințe asupra manierelor (inclusiv la nivel lingvistic), printr-o aparentă nivelare, simplitate/simplificare (Daumard 2003: 245; 257), burghezia și locuitorii orașelor privind modelul aristocratic atât cu fascinație, cât și cu reticență (*ibidem*: 247). Codurile politetii se democratizează în secolul al XIX-lea, rivalitatea dintre aristocrație și clasa de mijloc fiind mult diminuată (Muchembled 2004: 205, 245, 253).

Montandon (1997: 7) observă că perioada de după Revoluția franceză a dus la generalizarea modelului aristocratic, prin mimetism, burghezia încercând să copieze și să-și însușească acest model (urmările se văd în plan literar, prin tema parvenitismului). Secolul al XIX-lea cunoaște o creștere semnificativă a cărților de bune-maniere (« savoir-vivre »), termen preferat celui de *politețe* « politesse », asociat cu Vechiul Regim (*ibidem*: 8); o situație asemănătoare poate fi observată în Anglia, unde *etichetă* înlocuiește mai vechile curtenie (*courtesy*) și civilitate (*civility*), individul fiind prins într-o rețea de prescripții precise (urmare a ascensiunii burgheziei mici și mijlocii, care nu poate imita prin contact direct și care are nevoie să-și aproprieze regulile sociale ritualizate), observându-se, de asemenea, o feminizare a publicului și a autorilor (Montandon 1997: 8-10). Revoluția din 1789 a produs schimbări importante în toată Europa, provocând ruptura (uneori violentă, ca în Franța) cu Vechiul Regim, eticheta nemaifiind un *habitus*, ci un înveliș exterior superficial (*ibidem*: 13). În Franța, curtea regală își pierde definitiv rolul de arbitru social după 1830: politețea se desprinde de politică, devenind o valoare privată (Muchembled 2004: 205).

Secolul al XIX-lea regretă pierderea politetii și a manierelor la nivelul capitalei, care resimte cel mai mult modificarea sistemului interacțiunilor sociale, lumea rurală și cea provincială cunoscând o schimbare mai lentă (Montandon 1997: 14-15). În literatura franceză, Balzac surprinde „nivelarea” socială din prima jumătate a secolului al XIX-lea (Gleize 2008: 81). Pentru Balzac publicistul de la 1830, politețea corespunde civilității și manierelor așteptate

în interacțiunea socială²⁹. La Balzac, publicistul și romancierul, politețea contemporanilor nu apare ca un dat, ci ca un *habitus* destinat privirii celorlalți, jucat (*ibidem*: 82). Deplângând pierderea de către Franța a întâietății în materie de maniere și civilizație, Balzac realizează studii de comparație culturală, acordând un spațiu amplu stereotipurilor cu germani (Gleize 2008: 84-88).

5. Corpus

Culpeper/Kytö (2014: 64) împart textele în funcție de intervenția evidentă a naratorului astfel: texte cu prezență mai puțin explicită și texte cu prezență mai explicită, fiecare tip ilustrând dialoguri înregistrate, reconstruite sau construite (*ibidem*: 67-68). De exemplu, atât dramele, cât și proza ar reprezenta dialoguri construite, dar textele genului dramatic prezintă o intervenție auctorială mai puțin explicită decât textele epice în proză. Biografiile și memorialistica reprezintă, în schimb, dialoguri reconstruite. Leech și Short (2007 [1981]), Semino și Short (2004) disting între tipurile de vorbire, acestea sunt prezentate pe o scală, de la forme relativ libere de vorbire (tradiționalul „stil direct”) până la forma dominată de prezența autorului (*narrative report of speech act*), trecând prin vorbirea indirectă, stilul indirect liber. Se mai remarcă faptul că doar vorbirea directă și stilul indirect liber oferă acces la vorbirea regională și la cea marcată social, spre deosebire de limbajul, de cele mai multe ori, standard al naratorului (Culpeper/Kytö 2014: 73-76). Autorii consideră că în proza de ficțiune sunt, în general, trei niveluri discursive: autor-cititor (care include relația autor implicit-cititor implicit), narator-naratar și personaje (*ibidem*: 76-77).

Corpusul selectat (pe baza edițiilor critice disponibile și a unor antologii) ilustrează cu precădere proza și dramaturgia pașoptistă, dar am avut în vedere și scrieri memorialistice mai târzii, de sfârșit de secol XIX și început de secol XX care se referă la perioada 1830-1870, asupra căreia ne vom concentra analiza. Corpusul mai cuprinde și corespondență autentică (scrisori ale lui Kogălniceanu, diverse scrisori redade în memoriile lui Urechia, Alecsandri sau R. Rosetti). Memoriile și scrisorile sunt considerate abstracții ale experienței subiective, individualizate (Taavitsainen/Fitzmaurice 2007: 23-24).

Preferința pentru proză, dramaturgie și memorialistică este determinată de nevoia unui criteriu obiectiv de a limita corpusul folosit (pentru limitarea corpusului, i-am exclus din analiză pe Bălcescu, Ralet, Hasdeu, Odobescu sau pe autorii de jurnale intime); pe de altă parte, preponderența cantitativă și semnificația literară³⁰ a prozei (incluzând aici memorialistica) și a

²⁹ « Dans ce sens restreint, c'est pour lui une notion qui relève d'un code social bien plus que moral et qui tant que telle, appelle une analyse historique. L'observation des mœurs n'est donc pas celle d'un moraliste mais bien d'un historien, et elle consiste dans un constat de crise » (Gleize 2008 : 80).

³⁰ „B.R. [romantismul Biedermeier] este epoca prin excelență a memorialisticii, a jurnalelor intime și a scrisorilor, toate reflectând același biografism” (Manolescu 1990: 191); „Speciile cultivate cu oarecare insistență sunt memoriile, relatările de voiaj, scrisorile, epistolele și jurnalul intim, adeseori amestecate între ele și cu o netă turnură

dramaturgiei în economia literaturii epocii a condus la selectarea operelor permeabile oralității primare. Lucrările pe care le-am avut în vedere reflectă mai direct modul de comunicare în epocă. Am selectat atât autori reprezentativi pentru perioadă (Alecsandri, Negruzzi, Kogălniceanu, Bolintineanu, Heliade Rădulescu, Asachi etc.), cât și lucrări și autori cu o valoare literară mai redusă (pentru perioada de început a dramaturgiei românești sau pentru încercările de roman, pentru care am apelat la antologii), dar care surprind interacțiuni verbale cu particularități interesante pentru obiectivul nostru. În privința memorialisticii, am preferat autorii care au călătorit mult în Occident (Codru Drăgușanu, Alecsandri) și care se referă și la a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pentru a putea remarca atât diferențe în lexiconul im/politeții, cât și comentarii metapragmatice (Ghica, Sion, Urechia, Rosetti). De asemenea, nu am avut în vedere textele traduse, ci numai pe cele originale (dar nu cu teme istorice) și localizările (destul de numeroase în epocă, în special după autori francezi).

Preluând eticheta de la Nemoianu (1984), Manolescu (1990) consideră că romantismul românesc este de tip Biedermeier (opinie la care aderă și Zamfir 2012), similar cu cel din spațiul răsăritean (Rusia, Polonia) și mediteranean (Italia, Spania, Portugalia). Romantismul acesta de tip Biedermeier se relevă extrem de eterogen și de sofisticat (Manolescu 1990: 169-170), având ca trăsături, printre altele: înclinația spre moralitate, sociabilitate, valorile domestice, conservatorismul etc. – în acest tip de romantism „istoria, arheologia, etnografia, moravurile, țările, epocile, familiile și indivizii încep să fie cultivate pentru adevărul lor intrinsec, empiric și obiectiv, ca realități exterioare sufletului” (Manolescu 1990: 190).

M. Zamfir explică preponderența nuvelei în literatura de la jumătatea secolului al XIX-lea nu printr-o preferință individuală a scriitorilor, ci prin plasarea prozei românești „într-o fază inaugurală” (Zamfir 2012: 163). Pentru Manolescu (1990: 192), nuvelele nu concurează valoric memorialistica. Romanele pașoptiste sunt aproape inexistente, unii autori (Ion Ghica, M. Kogălniceanu) având tentative abandonate. Romanul apare târziu în Principate (după 1850), fiind cunoscut la început prin traduceri sau lecturi în original ale unor scrieri sentimentale de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, cu public țintă feminin și temă predilectă iubirea („romanțul” fiind privit cu circumspecție ca „formă literară dubioasă”, Zamfir 2012: 164; 198-199), iar când apare relevă formula romanului balzacian sau a celui popular (Manolescu 1990: 192). Variată tematic, nuvela pașoptistă (istorică, socială, autobiografică, fizionomii, portrete), stă sub semnul Memoriei³¹. La mulți pașoptiști (Heliade Rădulescu, Kogălniceanu, Negruzzi, Alecsandri) sursa scrierilor e autobiografică.

de discurs științific, erudit (în forma eseului sau a studiului), precum și *novella* renescentistă, pe subiect istoric ori sentimental” (*ibidem*: 192).

³¹ „(...) stilistic... Memoria înseamnă relatarea unor experiențe directe trăite de autor sau de personaje”; implică „reproducerea sau prelucrarea unor documente”, „apelul la surse literare preexistente, urmat de parafrizarea ori stilizarea lor” (Zamfir 2012: 164).

Ceea ce ne interesează însă, din perspectiva pragmaticii istorice, este influența oralității asupra speciilor predilecte. „Bătrână ca mentalitate și sofisticată stilistic” (Manolescu 1990: 193), proza romantică românească este atentă la transformările de mentalitate și limbaj; aceeași atenție este ilustrată și de dramaturgie. Scriitorii moldoveni, de exemplu, ridiculizează „manierele franțuzite de limbaj și comportare” (Zamfir 2012: 165), iar cei care se remarcă la nivel stilistic prin crearea unor personaje credibile lingvistic în nuvele sunt C. Negruzzi³² și M. Kogălniceanu. Teatrul lui Alecsandri aduce însă cele mai reușite creații, ilustrând nu numai practica lingvistică a perioadei, ci și practica socială în general³³.

Memorialistica romantică (Zamfir 2012: 235-269), ilustrată prin I. Ghica, I. Codru Drăgușanu, G. Sion (la care i-am adăugat prin tematică pe V.A. Urechia și R. Rosetti), evidențiază puternica transformare a Principatelor: „evenimentele petrecute între 1830 și 1870 echivalează cu revoluție dramatică ce a mutat societatea noastră din epoca fanariotă, dintr-un Ev Mediu întârziat, în pragul modernității”, fiind consemnate elemente ale contextului istoric, social, politic și cultural (*ibidem*: 235).

M. Mancaș (2005) sintetizează raportul dintre relatarea în stil indirect și cea în stil direct în proza pașoptistă. Stilul indirect domină proza lui Gh. Asachi (monotonia fiind pe alocuri întreruptă de monolog), încercările de roman ale lui Ion Ghica și Kogălniceanu (alternat cu digresiuni), în timp ce stilul direct se regăsește mai mult la C. Negruzzi. Formulele compoziționale bazate pe stilul direct sunt: scrierile dramatizate în proză (C. Negruzzi); expunerea adresată (Al. Cantacuzin, unele nuvele ale lui V. Alecsandri); monologul (regăsit la C. Negruzzi, D. Bolintineanu); monologul interior (mai ales la D. Bolintineanu, C. Negruzzi), „formă de *vorbit* neadresată”, caracterizată formal „prin reduceri ale elementelor sintactic relaționale”, cu preferință pentru utilizarea prezentului, identificat prin două tipuri: monolog interior în stil direct sau stil indirect liber (Mancaș 2005: 69). Stilul indirect liber (formă de reflexivitate a stilului), la C. Negruzzi, D. Bolintineanu, N. Filimon, este realizat fie prin reproducerea unei presupuse *replici* a unui personaj, fie prin relatarea unei suite de *reflecții* ale acestuia (Mancaș 2005: 72).

6. Modelul de analiză

Abordarea noastră este de tipul funcție-formă, urmărind modul în care se actualizează în secolul al XIX-lea lexiconul, exprimarea și conceperea im/politeții. Analiza noastră se înscrie în

³² „(...) în scrierile semnate de Negruzzi personajele se autocaracterizează lingvistic, deoarece ele vorbesc în mod specific – potrivit statutului lor social, caracterului, vârstei ori culturii. În literatura noastră, personajul înzestrat cu marcă lingvistică proprie intră odată cu Negruzzi” (Zamfir 2012: 168).

³³ „Acest limbaj suculent și inspirat, oglindă perfectă a românei vorbite la jumătatea secolului al XIX-lea, va fi utilizat pentru a da viață la zeci de personaje, cuprinzând toată societatea secolului romantic. Citind comediile lui Alecsandri, aflăm nu doar cum vorbeau atunci românii, ci și cum trăiau, cum se comportau, în ce grupuri sociale erau împărțiți” (Zamfir 2012: 216) și „genialitatea comedialogului Alecsandri se bazează pe savoea replicilor, pe uluitoarea bogăție verbală, pe utilizarea, cu talent de prestigiator a diferitelor registre stilistice proprii limii române” (Zamfir 2012: 217).

sfera pragmaticii (sau chiar sociopragmaticii) istorice, combinând dimensiunea sincronică și cea diacronică (avem în vedere și comparații atât cu secolul XVII-începutul secolului al XVIII-lea, cât și cu perioada actuală). Preluând câteva dintre sugestiile metodologice prezentate mai sus, vom avea în vedere în primul rând perspectiva instanțelor narative (inferențele analistului fiind influențate de perspectiva actuală): evaluările realizate, modul în care acestea apar și inputul care le motivează; normele comunicative; factorii contextuali; comentarii metapragmatice.

În privința corpusului literar, deși acestuia i se poate reproșa lipsa spontaneității limbajului autentic, nu trebuie neglijat faptul că datele ficționale oferă acces la practici sociale interactive, limbajul fiind foarte apropiat de cel real, iar comentariile naratorului pot indica efecte perlocuționare sau diverse interpretări ale actului ilocuționar extrem de utile în analiză (Taavitsainen/Jucker 2008: 211-212). Scriitorii condensează tonurile unor interacțiuni autentice fără a-și pierde credibilitatea: interacțiunile autentice sunt reflectate (cu necesarele intervenții) în textele literare, oralitatea secundară imitând cu succes oralitatea primară (Taavitsainen/Jucker 2008: 212-213).

Analiza pe care o propunem este una calitativă (caracterizată prin „eclectism ilustrativ”), corpusul fiind realizat manual și nu electronic (orice încercare de cuantificare ar putea fi inexactă)³⁴. Deși utile ca instrumente analitice, politețea pozitivă și cea negativă nu pot să descrie orice tip de comportament politicos în orice comunitate lingvistică (Jucker 2011: 193). Ca urmare, în analiza pe care o propunem, nu vom utiliza această distincție, mai ales că cele două tipuri de politețe se bazează pe nevoi ale eului pozitiv și negativ, iar pentru română nu avem suficiente studii încât să putem sugera din ce moment apar strategii legate de nevoi ale eului (numai dacă analiza ne va putea da indicii, vom reveni în partea finală asupra acestui punct). Ca urmare, apelăm la continuumul lui Watts (2003), comportament politic (adekvat normelor și așteptărilor) – comportament (ne)politic, considerând că tipul de politețe ca discernământ (implicând forma deferențială de politețe) este un tip de comportament politic. Vom analiza însă aspectele legate de drepturi și obligații sociale și repercusiunile asupra sinelui individual, relațional și colectiv. Vom urmări evaluările participanților la interacțiuni, iar acolo unde acestea lipsesc vom avea în vedere cadrul interacțional mai larg, precum și convențiile de gen.

Pentru evaluare, avem în vedere o gamă largă de aspecte metapragmatice (vezi și Hübler/Bublitz 2007). Analiza are în vedere aspecte metacomunicative, metadiscursive și metacognitive, ca instanțiere a conștientizării (*awareness*) metapragmatice sau reflexive (Verschueren 1999, 2000, 2012). Integrați și supuși practicii sociale, indivizii prezintă grade diferite de conștientizare, aceasta depinzând atât de abilități cognitive, cât și de atenția la stimuli; s-ar putea sugera că această conștientizare este simultan intențională și atențională.

³⁴ Metoda electronică (tipică pentru *corpus linguistics*) trebuie dublată de o analiză calitativă, care să poată releva funcțiile comunicative (Taavitsainen/Jucker 2008: 225).

Deși corpusul este limitat comparativ cu alte studii similare, considerăm că se pot trage concluzii relevante³⁵. Pe lângă lexiconul im/politeții implicat în dimensiunea metacomunicativă, am urmărit și verbe care se referă la acte de vorbire (*speech act verbs*, Taavitsainen/Jucker 2007; cf. Verschueren 1989), unele dintre acestea fiind descriptive, altele performative (avem deci în vedere atât ilocuțiile, cât și efectele perlocuționare): *a complimenta, a flata, a felicita, a insulta, a batjocori, a ofensa* etc., dar și elemente nominale (*compliment, insultă*), itemi prin care locutorii evaluează explicit un comportament (non)verbal și efectele acestuia, comentariile metapragmatice care însoțesc aceste forme și tipuri de răspuns; realizăm o combinație între dimensiunea predominant expresivă și cea metacomunicativă a im/politeții. Evident, există în corpus numeroase acte de vorbire care nu sunt însoțite de eticheta evaluativă³⁶, identificarea fiind facilitată de caracterul lor convențional. Analiza a fost limitată la acte de vorbire expresive, acte cu statut ambiguu (Mazzon 2009, Vanderveken 1990), dar relevând o dimensiune convențională clar marcată. Am avut în vedere și faptul că nu există o corespondență directă între verbele performative și actele de vorbire. În linia studiilor de pragmatică istorică dedicate actelor de vorbire, vom urmări etichetele utilizate de instanțele ficționale (narator, personaje), chiar dacă, dintr-o perspectivă teoretică, nu toate actele realizate sunt etichetate corect.

În legătură cu dimensiunea metacognitivă vom avea în vedere comentarii ale instanțelor narative privind transformări ale comportamentului verbal și nonverbal circumscrise evaluărilor im/politeții și ale relațiilor interpersonale. De asemenea, vom analiza metafore conceptuale convenționale care reflectă modalitatea de apreciere a im/politeții și a persoanelor care, prin comportamentul lor, sunt încadrate într-o categorie pozitivă sau negativă.

³⁵ Taavitsainen și Jucker (2008: 211) consideră că într-o analiză realizată pe un corpus mic sunt prea puține exemple pentru a se putea trage concluzii concludente. Totuși, Jucker et al. (2008: 275) recunosc faptul că metodele electronice nu sunt infailibile: o structură similară celei a unui compliment, de exemplu, nu e întotdeauna un compliment (problemă de precizie) și nu sunt identificate toate situațiile relevante din texte (problemă de identificare). Rezultă deci că analiza calitativă este absolut necesară (Jucker et al. 2008: 292). Cu toate că pot exista elemente subiective în interpretare, contextul oferă indicii pentru identificarea tipului de act de vorbire prin menționarea în comentariul naratorial a tipului de act și a efectului pe care îl produce (Jucker et al. 2008: 292).

³⁶ Nu toate actele de vorbire au marcatori standard ai forței ilocuționare, astfel încât investigarea cu metodele *corpus linguistics* nu este mereu adecvată. Existența unor marcatori nu garantează identificarea unui tip anume de acte de vorbire, iar etichetele lexicale sunt de cele mai multe ori descriptive, nu performative (Jucker et al. 2008: 273).

CAPITOLUL 2. ASPECTE METACOMUNICATIVE ALE IM/POLITEȚII

1. Aspecte metacomunicative în spațiul european

Variația metalimbajului im/politeții implică și o conceptualizare diferită a fenomenului în funcție de limbă, cultură, coordonate spațiale și temporale. Multe concepte actuale legate de sfera im/politeții s-au dezvoltat la curtea regală din Franța în perioada medievală, unele dintre ele fiind legate de concepte latine mai vechi (de exemplu, *urbanitas*). Lexiconul im/politeții indică factori istorici care au influențat viața socială și parametrii săi (Bax 2011: 258). După prezentarea situației în spațiul european și în afara acestuia, vom prezenta diacronic lexicul circumscris im/politeții în limba română (sub 2) și aspectele relevante din punct de vedere metacomunicativ (sub 3) ale lexiconului românesc al im/politeții.

Cărțile de bune maniere prezintă o situație ideală fără însă a permite observarea unei istorii a practicii (Bryson 1998: 6), reprezentând în schimb o modalitate de acces către mentalitatea lumii medievale, premoderne, dar și a celei moderne sau contemporane. Începând cu perioada medievală, copilul este învățat să-și controleze corpul și emoțiile (pentru a nu-i „dezgusta” pe ceilalți); manierele devin pentru adult o a doua natură (sunt internalizate), definind produsul final al socializării (Bryson 1998: 8-9).

Modelele de comportament european nu sunt o invenție târzie, renașcentistă, ci se bazează pe moștenirea antichității greco-latine (Gillingham 2002, Picard 2010, Ricci 2009). Unele concepte care au început să fie difuzate mai târziu în limbile vernaculare circulau la începutul Evului Mediu în texte latine: de exemplu, în Anglia, literatura curteniei (vom utiliza *curtenie* ca echivalent pentru fr. *courtoisie* și engl. *courtesy*) apare ca gen în secolul al XII-lea, împreună cu alte practici relevante pentru perceperea de sine a elitei engleze (heraldica, turnirurile, romanele) sau cu achiziții instituționale (școlile non-monastice și universitățile). Literatura curteniei a fost inițial scrisă în latină, limbă de cultură europeană, comună Occidentului (Gillingham 2002: 269). Lumea medievală continua, într-un fel, principiile moralității antice: cuvintele *civilis* și *civilitas* cu sensul de ‘rafinat’ au fost în uz la mulți alți autori care-i cunoșteau bine pe clasici (Gillingham 2002: 280). Textele latine târzii, din secolele XII-XIII, sunt însă dominate de *urbanitas* și *curialitas*. În literatura de curtenie medievală în latină, cele trei adjective cheie sunt *urbanus*, *facetus* și *curialis*; cuvintele latine *curialis* și *curialitas*³⁷, cele mai apropiate de vernacularele (franceze) curtenitor (*courtoi*) și curtenie (*courtesie*), sunt mai rare în genul didactic (Gillingham 2002: 281-282). Cuvintele cheie ale

³⁷ *Curialitas* era un cuvânt nou, de secol XI, creat după clasicele *curia* și *curialis* (referitoare la senatul roman), devenit la modă ca sinonim pentru *aula/palatium*. Este un neologism care reflectă atât o direcție clasicizantă, cât și o dezvoltare independentă a acelei direcții (Gillingham 2002: 281-282).

noului gen atrag atenția asupra unui comportament atractiv și încântător, care produce admirație, dar un comportament care nu satisface morala creștină: dacă textele latine recomandau înțelepciune, literatura curteniei adăuga eleganță și rafinament³⁸.

În perioada medievală, vocabularul ciceronian al bunelor maniere (*urbanitas, decorum*) este adaptat curții regale/princiare, loc exemplar al aplicării codului de conduită, dând naștere conceptului *courtoisie* (curtenie) și termenilor echivalenți în mai multe limbi europene: it. *cortese*, prov. *cortes*, engl. *courteous* (preluat din franceză); termenii derivați din germ. *hof* ('curte regală') au în perioada actuală sensul de 'politețe' (dar și 'curtenie'): germ. *Höflichkeit*, oland. *Hoffelijk* ('curtenitor'); termenul care desemnează politețea în maghiară, *udvariasság*, provine din magh. *udvar* 'curte', dar în alte limbi situația este diferită³⁹ (Ricci 2009, Watts 2003, Kádár 2013, Bax 2011). Curtenia implică și idealurile cavaleresti, Elias (2002) considerând că, în procesul civilizării, un loc important îl ocupă includerea cavalerului în ritualul curții („curtenizarea războinicilor”).

În Italia, Baldassare Castiglione (*Il libro del cortegiano*) a formulat în 1528 primul model de comportament al epocii moderne (Ricci 2009: 10; Gillingham 2002: 267), preluat extrem de rapid în Franța. *De civilitate morum puerilium* de Erasmus, scris în latină pentru fiul lui Henric de Bourgogne, tipărit în 1530, împreună cu *Il Libro del cortegiano* al lui Castiglione sunt lucrările devenite modelul literaturii europene despre maniere (Kerbrat-Orecchioni 2011; Bryson 1998). Curtea și orașul reprezintă cadrele predilecte ale bunelor maniere și ale eleganței, în timp ce zona rurală este „sălbatică” (Ricci 2009: 153 face trimitere la etimologia termenilor *urbanitas* și *civilitas*). Și în textele românești de la jumătatea secolului al XIX-lea „societatea” este cea urbană, mai ales a capitalei, în timp ce zona rurală este considerată necivilizată. Această asociere a politeții cu spațiul citadin nu este doar una europeană: în turcă, *medeniyet* 'urbanitate', provine dintr-o rădăcină arabă⁴⁰ m-d-n (oraș) (Wigen 2015: 107, 110), la fel ca persanul *madaniyat* (Kia 2015: 148) sau arabul *madaniyya* 'civilizație' (Bashkin 2015: 127).

Ideile lui Erasmus⁴¹ sunt locuri comune medievale, esența *civilității* (noul concept central, care succede *curtenia*) fiind gentilețea de a ierta greșelile celorlalți; Renașterea nu aduce

³⁸ Un argument în sprijinul ipotezei că acest gen s-a dezvoltat în cadrul curții (eventual sub pana unor clerici de curte), nu în cel monastic (Gillingham 2002: 283).

³⁹ În japoneză *reigi*, chineză *limao*. Multe studii dedicate politeții în Asia răsăriteană încearcă să subsumeze politețea conceptului confucian *li* 'ritualitate', dar în antichitate, în China, *li* nu era lipsit de conotații sau implicații ideologice: reprezenta un tipar comportamental prin care elita se diferenția de ceilalți (Bax/Kádár 2011: 7). Pentru importanța „locului” în societatea japoneză actuală vezi Haugh (2005).

⁴⁰ Am preluat din bibliografie modalitatea de transliterare în alfabet latin pentru limbile europene sau noneuropene care folosesc alte tipuri de alfabet.

⁴¹ Cartea lui Erasmus cunoaște un mare succes european, fiind la puțin timp după apariție tradusă în franceză, engleză etc. Același succes îl cunosc autorii italieni: Castiglione, Della Casa, Guazzo. Titlul cărții lui Della Casa (*Il Galateo*...1558) ajunge să desemneze (inclusiv în perioada actuală) regulile de *savoir-vivre* și manualele corespunzătoare – literatura manierelor are în italiană eticheta *galatei* (Tasca 2004; Turnaturi 2011; Picard 2010). Englezii creează după model continental literatura manierelor începând cu secolul XVII (în secolul al XVI-lea traducerile sunt fundamentale – Bryson 1998, Carré 1994a, Woodhouse 1994), în timp ce în spațiul german prima lucrare (și cea mai influentă) este cea a lui Adolph de Knigge (1788).

de fapt tendința nouă de a arăta considerație celorlalți, aceasta existând deja (Gillingham 2002, Picard 2010). În timp ce curtenia medievală a enfatizat ritualurile aristocrației, cartea lui Erasmus ilustrează un tip de comportament folosit ca instrument de auto-prezentare într-o comunitate mai largă (Gillingham 2002: 268). Preferința lui Erasmus pentru *civilitas* se poate explica și prin dorința de a scoate bunele maniere de sub influența ambiguităților curții, codul renascentist al lui Erasmus fiind mult mai mult influențat de valori religioase decât codurile realizate de clerici medievali (Gillingham 2002: 284). În același timp, au loc transformări ale contextului socio-politic, iar curțile senioriale nu mai au același rol în epoca renascentistă sau premodernă ca în perioada feudală (Gillingham 2002: 286).

În secolul al XVII-lea, Franța devine centrul european al manierelor, în prim planul social curteanul este înlocuit de *omul onest* (« honnête homme »), apar noi tratate: *L'honnête homme ou l'art de plaire à la Cour* de Nicolas Faret (1630), *Nouveau traité de la civilité qui se pratique en France et ailleurs parmi les honnêtes gens* de Antoine de Courtin (1671). Tratatele pentru reușita gentilomilor la curte pun accentul asupra politeții, spiritului și grației într-un mod galant, nu savant (Muchembled 2004: 214-215). Politețea apare ca tip de comportament extrem de rafinat și ceremonios, cu formule hiperelaborate de salut, complimente, mulțumiri sau scuze. *Civilitate* a devenit termen cheie în secolul al XVI-lea, „detronând” *curtenia*, dar situația se modifică relativ repede: în secolul al XVII-lea, civilitatea este considerată un prim pas pe o scală ce culminează cu *politețea*. Civilitatea se poate învăța, nu depinde de statutul individului, pe când politețea este o calitate a aristocrației (France 1992: 58; Picard 2010: 5; Muchembled 2004: 217; Pernau 2014: 236; Saada 2015: 65-67).

P. France (1992) menționează două serii lexicale din engleză și franceză desemnând sfera „politeții”, una de origine latină, cealaltă greacă, remarcând unele implicații etimologice (vezi și Constantinescu 2015d în curs de apariție). „Políticos” în franceză (*poli*) provine din verbul *polir*, având ca influență sensul lat. *politus*. Verbul *polir* (< lat. *polire*), atestat încă din secolul al XII-lea, are atât un sens concret (‘a face fin, strălucitor prin frecare’), cât și unul abstract (‘a iniția în societate’, din secolul al XVI-lea). Derivatul lui *polir*, *poli* însemna la finalul secolului al XII-lea ‘elegant’, apoi ‘cultivat’ (secolul al XVI-lea), ‘cizelat, civilizat’ (secolul al XVII-lea), pentru ca sensul modern (‘persoană cu limbaj și comportament conforme regulilor politeții’) să fie atestat începând cu secolul al XVII-lea. *Politesse* (politețe) este pus în relație cu it. *pulitezza* ‘eleganță, grijă’ (ambele substantive au ca etimon îndepărtat lat. *politus*). Sensul învechit al lui *politesse* este ‘delicatețe, bun gust’, pentru ca sensul modern (‘ansamblu de uzuri, reguli care guvernează comportamentul într-o societate; faptul și maniera de a respecta acest uzaj’) să apară în a doua jumătate a secolului al XVII-lea (Picard 2010: 3-4). Cealaltă serie menționată de P. France (1992) are ca sursă grecescul *polis* (oraș): fr. *police* (guvernare, organizare) și derivatul său, verbul *policer*, cu sensul din secolul al XV-lea ‘a guverna’, dar sensul proeminent este cel din

secolul al XVIII-lea, ‘a civiliza, a îmblânzi moravurile prin instituții, prin cultură’ (vezi și participiul *policé*).

Anglia a preluat vocabularul normelor comportamentale de la curtea lui Ludovic al XIV-lea în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, odată cu Restaurația (Watts 2011: 113), deși cărțile de bune maniere, cea a lui Erasmus sau cele italiene, circulau în traduceri încă din secolul XVI (Bryson 1998; France 1992; Carré 1994a; Pernau 2011, 2014). Așa cum s-a discutat deja (Kopytko 1995, Jucker 2010, Watts 2011 etc.), lexemul engl. *politeness* este împrumutat din franceză; în engleză, sensul modern al lui *politeness* se remarcă începând cu secolul al XVIII-lea, când este asociat frecvent cu bună creștere (*breeding*) și maniere, termenul utilizat de clasa politică dominantă devenind un instrument de incluziune sau excluziune politică sau economică (Watts 1999, 2003, 2005). În engleză, în perioada medievală, un alt termen de origine franceză (*curteisie*) era utilizat pentru a desemna „manifestările comportamentale normative” (Kádár 2013). În engleză, prima atestare a lui *polite* (políticos) datează de la începutul secolului al XVI-lea, cu sensul de ‘elegant, cultivat’, având de la început un sens abstract (Watts 2011: 112-113). Pentru o prezentare diacronică a lexiconului politeții în engleză vezi Jucker *et al.* (2012).

În gândirea franceză de secol XVII și în cea din secolul următor există o cvasi-sinonimie între *politesse* (politețe) și *honnêteté* (‘onestitate’, *les honnêtes gens*); o altă cvasi-sinonimie implică *politețea* și *civilizația*, implicând progresul unei societăți (France 1992: 57), pe fondul interacțiunilor tot mai numeroase cu non-europeni (Pernau 2014). Elias (1982: 39) observă că *politețe* și *civilitate* acopereau practic aceeași funcție cu *civilizație*, concept apărut la jumătatea secolului al XVIII-lea: simultan, prin opoziție cu persoanele considerate inferioare, se relevă imaginea de sine a aristocrației, dar și codul comportamental al acestei aristocrații, permițând diferențierea⁴². Deși discursul despre politețe vizează în general bărbații, femeile ocupă o poziție privilegiată în procesul de care aceștia beneficiază (France 1992: 56; vezi și rolul civilizator al femeilor la Castiglione – Ricci 2009: 314). Curtea, studiul (cu un loc important acordat literaturii), teatrul reprezintă cadre și surse ale învățării politeții.

În Franța secolului al XVIII-lea, arta conversației contribuie (ca și vestimentația) la disimularea eului (Muchembled 2004: 220-221). France notează faptul că francezii Vechiului Regim se considerau cei mai politicoși europeni (France 1992: 54). Muchembled (2004: 11) consideră că orașul este spațiul în care se construiește în Franța codul politeții, curtea lui Ludovic al XIV-lea preluându-l și utilizându-l ca „mijloc de fuziune simbolică” pentru a obține un echilibru social și politic. Spațiul citadin revine în forță în secolul al XVIII-lea (Muchembled 2004: 206-210).

⁴² “(...) to express the self-image of the European upper class in relation to others whom its members considered simpler or more primitive, and at the same time to characterize the specific kind of behavior through which this upper class felt itself different to all simpler or more primitive people”.

Epoca Luminilor aduce însă în discuție o politețe a spiritului sau a inimii, independentă de cea a unui comportament ritual(izat), care nu mai depinde de statutul social, permițând infiltrări într-o ierarhie socială percepută mai lax (France 1992: 65-68). Kant, în secolul al XVIII-lea, respinge însă modul de viață al aristocrației germane, influențat de cel al aristocrației franceze, aducând în sprijinul burgheziei educate opoziția *Zivilisation – Kultur* (Elias 1982: 29-30): civilizația, apanajul aristocrației, reprezenta codul manierelor, al comportamentului curtenitor, în timp ce cultura, apanajul *intelligentsiei* germane, accentua importanța educației și a virtuții. Și Rousseau, la jumătatea secolului al XVIII-lea, arăta o atitudine ambiguă față de politețea rafinată (France 1992: 54; Losfeld 2002).

Reacția britanică la conceptualizarea franceză a politeții a devenit vizibilă la începutul secolului al XVIII-lea, cu o pendulare între suspiciunea legată de modelul francez și aplicarea acestuia. La Shaftesbury, gustul este un indicator al individului politicos, dar acesta implică și gustul moral (“taste in morals”, Watts 2011: 119), discursul despre politețe fiind o formă de ideologie a elitei sociale și economice, dar eliberat de curtea regală (Watts 2011: 119-120). Lumea britanică a devenit extrem de concentrată asupra politeții în secolul al XVIII-lea, ideile elitei fiind difuzate atât prin scrieri „didactice” sau impresii de călătorie⁴³, cât și prin presă; pentru ca modelul să fie internalizat, era nevoie de popularizare în rândul clasei de mijloc în ascensiune, iar periodicele londoneze (*The Tatler*, *The Spectator*) s-au bucurat de o difuzare și de o popularitate remarcabile, implicând atât discuții, cât și o explozie de lucrări legate de limbajul standard(izat) (Watts 2011: 120-123). Modelul francez începe să fie discreditat din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, diverse eseuri (Swift, Fielding) recomandând un comportament mai natural, sincer, pe fondul unor schimbări economico-sociale (Carré 1994a).

Politețea devenea, la finalul secolului al XVIII-lea, un „bun” accesibil prin două forme de capital simbolic: limbajul adecvat și buna educație (Watts 2011: 126). Corectitudinea manierelor este asociată cu cea lingvistică în mai multe culturi și perioade istorice; a adera la comportamentul politicos și la discursul standard contracarează percepțiile exterioare făcute pe baza inferiorității etnice sau de gen (Terkourafi 2011: 173). Având aceeași funcție, comportamentul verbal și cel social ajung să fie considerate un unic aspect (*ibidem*: 174).

Rolul civilizator al femeilor începe să fie enfatizat în Anglia începând cu secolul al XVIII-lea (Carré 1994a: 7), dar civilitatea este în principal virtutea bărbaților⁴⁴ din clasa de mijloc, extinzându-se de la nivelul individului la societate (Pernau 2015a). *Gentleman*-ul britanic, inițial ideal aristocratic, se democratizează treptat și ajunge în secolul al XIX-lea un

⁴³ Sweet (2002) prezintă, din perspectiva istoriei culturale, cum văd călătorii din Londra orașele din provincie, în funcție de ce instituții le consideră politicoase sau barbare, dar și cum se evaluează locuitorii provinciei față de locuitorii capitalei și care sunt criteriile în funcție de care își calculează politețea.

⁴⁴ Dacă în Franța conversația și sociabilitatea sunt o practică feminină (perioada saloanelor), acestea reprezintă un ideal și o practică masculină în spațiul britanic (Pernau 2014: 235). Cele mai numeroase cărți de bune maniere sunt adresate însă femeilor în secolul al XIX-lea, privind chiar și actele de caritate (Carré 1994b).

ideal masculin (cel puțin) vest-european (Picard 2010: 103-104), succedând curteanului și omului onest. Noul ideal britanic apare în secolul al XVIII-lea pentru a se diferenția de francezii efeminați (în literatură, vicioșii continentali *versus* virtuoșii britanici) și „barbarii” (de origine celtică) incapabili de a-și controla emoțiile, dintr-o perspectivă protestantă care se opune catolicismului continental (francez, italian) (Pernau 2011, 2014).

În Franța, după Revoluția din 1789, politețea este percepută ca sinonim al etichetei, simplificându-se foarte mult în secolul al XIX-lea (Muchembled 2004), iar vechile reguli și practici sunt percepute ca ipocrite (Picard 2010: 6; Kerbrat-Orecchioni 2011: 139-140). Tratatetele de civilitate încep să fie numite tratate de *savoir-vivre* (Muchembled 2004, Picard 2010). În Franța, după 1830, politețea începe să fie considerată o valoare comună, modalitatea de a obține armonia socială (Saada 2015: 73). În Principate, ecourile cărții lui Erasmus sunt vizibile la începutul secolului al XIX-lea (de exemplu, la Anton Pann sau Iordache Golescu), dar cele mai numeroase cărți de bune maniere sunt traduceri sau adaptări ale unor originale franceze, engleze sau germane, apărând mai ales după 1850 (vezi Tănăsescu 2002). În secolul al XIX-lea, civilitatea și civilizația (concept care ajunge să înglobeze în spațiul francez și în cel britanic civilitatea) nu mai sunt atribute individuale, ci naționale⁴⁵ (Pernau 2011: 231, Jordheim/Pernau 2015: 2).

În secolul al XIX-lea, multe culturi încearcă să echivaleze noul concept cheie al civilizației (incluzând civilitatea) care devine valoare a comunității, a națiunii, nu doar valoare individuală. De exemplu, în turcă apare împrumutul *sivilizasyon* (1834, 1837) explicat drept „educarea omului și practicarea ordinii” sau glosat prin *medeniyet* (urbanitate) în scrisorile unor ambasadori otomani influențați de cancelarul Metternich (Wigen 2015: 110). Un alt exemplu este *tahzib* (*tahzib ul akhlaq* – șlefuirea manierelor și a sinelui), concept indo-persan (cu origini în filosofia islamică și sufism, transferat din domeniul religios în cel al curții) referitor la disciplinarea pasiunilor pentru stabilirea unui echilibru sănătos, utilizat pentru echivalarea conceptelor de civilizație și civilitate (Pernau 2011, 2015b).

Nu toate limbile împrumută conceptele cheie din franceză sau engleză. În greacă, *politețe* este *evryenia* (iar impolitețe *ayenia*), *ef* însemnând ‘bun’, iar *γenos* ‘descendență’, ‘origine’, politețea fiind percepută în perioada veche drept atributul aristocrației (Sifianou 1992: 82). Un alt element de codare a sferei politeții este *filotimo* (*philotimous*), atributul unei persoane politicoase, de încredere, cu suflet bun, onest, generos, o persoană al cărei comportament față de apropiați (*in-group*) este cel așteptat de aceștia (deși foarte puternic mai ales în comunitățile rurale, conceptul acesta are o mare influență în societate în general, desemnând comportamentul adecvat – Sifianou 1992: 89-90). Pentru unii dintre grecii actuali, politețea este mai degrabă un ansamblu de elemente nonverbale, în timp ce impolitețea se leagă mai mult de elementele

⁴⁵ Civilitatea și civilizația apar ca argumente în favoarea colonizării (Russell 2010) și a menținerii sau impunerii „ordinii mondiale” (Jordheim/Pernau 2015: 5).

verbale, în cultura greacă făcându-se o distincție între politețea înăscută și cea obținută prin educație (Sifianou 1992, Sifianou/Tzanne 2010). În rusă, adjectivul cu sensul ‘politicos’ este *vežlivyj*, derivat de la verbul *vedat’* (a ști), în timp ce în poloneză adjectivele echivalente lui *politicos* sunt *uprzejmy* (influența comportamentului aristocrației poloneze) și *grzeczny* (comportament adecvat situațional); ambele adjective din limba poloneză implică exprimarea directă a intențiilor comunicative: rădăcina lui *uprzejmy* este vsl. **prēm-* (onest și deschis), iar *grzeczny* e derivat de la *k rzecz* ‘la obiect’ (Ogiermann 2009: 41).

2. Aspecte metacomunicative în spațiul românesc

În contextul curții princiare din secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea, așa cum reiese din cronicile moldovene și din cele muntenesti, lexemul cheie al comportamentului adecvat și așteptat era *cinste* (< sl. *čistī*), sensul cel mai important al termenului fiind ‘onoare’, dar și ‘considerație, politețe, stimă, respect’ (DA). *Cinste* apare în colocații cu verbe precum *a primi*, *a petrece*, *a merge*, *a duce*, *a aduce* (cu), colocațiile fiind frecvent acompaniate de alte lexeme indicând un comportament exterior ritualizat: *pompă*, *fală*, *alai*. *Cinste* este dublat de verbul *a cinsti*, care poate avea atât un sens abstract (‘a onora’), cât și unul concret (‘a ospăta, a trata (cu băutură); a închina, a bea în onoarea cuiva’); în unele situații, textul cronicii nu permite distingerea celor două sensuri, ambele interpretări putând fi acceptate (pentru prezentarea detaliată a situației lui *cinste* vezi Constantinescu 2013, 2015a). Folosit în contexte ironice sau negative (*fără cinste*), *cinste* și derivatele sale (*necinste*) conturează și sfera comportamentului inadecvat. Comunitățile premoderne sunt centrate asupra onoarei (‘honour-driven premodern societies’), aceasta fiind un bun de valoare (Bax/Kádár 2011: 6). Analizând saga germanice și scandinave, Pakis (2011) sugerează că onoarea din perioada medievală poate avea rolul central în practicile im/politeții pe care îl are în perioada actuală eul individual (*face*).

O altă categorie implicată în sfera inadecvării comportamentale sunt termenii *mojic* (< rus.) și *mojicie* (care aduc conotația unei categorii sociale lipsite de educație și cu un statut inferior), deci „impolitețea” se leagă în spațiul vechi românesc de perceperea unei diferențe de clasă și de educație (Constantinescu ms.). Și în rusă există o legătură între politețe și educație: termenul rus. *vežlivost’* ‘politețe’ derivă din *vedat’* ‘a ști, a afla’ (Rathmayr 1999: 76; *vezhlivost’*, însemna înainte de secolul XVIII ‘cunoaștere’, iar după aceea desemna cunoașterea regulilor sociale, a curteniei, Kelly 2007: 21), *neveža* însemnând ‘persoană incultă, lipsită de maniere’ (Rathmayr 1999: 76). Mai mult, termenul cheie al comportamentului masculin era *chest’* (cf. rom. *cinste*), însemnând atât attribute externe de statut (‘onoare’), cât și comportamentul interior reglat de conștiință (‘onestitate’) (Kelly 2007: 39). Lumea ortodoxă, căreia îi aparțin spațiul românesc și cel rusesc, avea ca virtute supremă în perioada medievală *smerenia* (rus. *smirenje*; cf. lat. *humilitas*), difuzată mai ales prin intermediul bisericii și al

învățăturii religioase, spre deosebire de spațiul vest-european, în care se difuza literatura manierelor (*advice literature*) (Kelly 2007: 37, 55).

În română regăsim, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, două serii lexicale ale „politeții” în sens larg, incluzând și ideea de „civilizație”, una mai veche, de sursă grecească, cealaltă mai nouă, latino-romanică (toate exemplele, sursele și datările din pagina aceasta și din următoarea sunt preluate din Ursu/Ursu 2004, 2006). Filiera grecească are ca etimon îndepărtat gr. *polis*: substantivul *politefsală/politevseală* (1785/1788) are sensul ‘civilizație’, în timp ce sensul ‘civilizare’ este redat prin *polire* (1828, 1829), *politefsire* (1825-1826), *politicire* (1808, 1829) sau *politisire* (1829)⁴⁶; verbele *a politici* (cu sensul mai vechi ‘a conduce, a guverna’ – cf. fr. *policer*; din 1785) și *a polei* (1800) au sensul de ‘a civiliza’⁴⁷. Adjectivele cu sensul ‘civilizat’ sunt *politicit* (1786), *politefsit/politevsit* (1824), *polit* (1813), *poliit* (1800), *poleit* (1831)⁴⁸; aceeași idee este redată într-o lucrare apărută la Blaj și prin adjectivul *cețătenit*: “[popoare] *cețătenite și culte*” (1842). Pentru sensul ‘civilizat’ al participiului verbului *a polei* (împrumut vechi din slavă) putem avea în vedere calcul semantic.

Înainte de împrumutării substantivului *politețe*, sensul ‘politețe, comportare civilizată’ este redat prin *politică*⁴⁹ (din 1762, 1770) sau prin *politie*⁵⁰ (care are și acest sens abstract; 1757). Adjectivele *politicesc*⁵¹ (‘civilizat, politicos’, 1762) și *politicos*⁵² (‘civilizat’, regăsit cu acest sens din 1770) completează sfera.

În câteva exemple literare de la jumătatea secolului al XIX-lea, se poate observa menținerea lui *politică* cu sensul de ‘politețe’ (cu acest sens, termenul este mai rar întâlnit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar vezi *Justiție*, de I.L. Caragiale, publicată pentru prima

⁴⁶ Aceste lexeme apar mai ales în traduceri: din franceză (TPE, politică); din rusă, dar după original francez (DC, carte de călătorii); din rusă sau franceză (CIRA, istorie); din germană (NID, istorie); din neogreacă (HFP, filosofie). Sunt însă întâlnite și în lucrări originale, științifice (AAM, istorie; BR, „biblioteca românească”) sau literare (MBV, versuri), acestea fiind toate tipărite la Budapesta, sau în presa din Moldova (AR).

⁴⁷ Lexemele amintite apar în traduceri: din franceză (GIA, VIC – istorie); traducere după versiunea germană și după originalul francez (MIU, istorie); din rusă sau franceză (CIRA, istorie); din germană (CTD, pregătire didactică). Sunt regăsiți însă și în presa din Moldova (AR) sau în lucrări științifice netraduse (PMG, geografie).

⁴⁸ Lexemele sunt regăsite în: a) traduceri – din franceză (DIP, VIC, GIA – istorie; PSG, științe ale naturii; SPBA, FTP – literatură; TPE, politică; CBD, filosofie); după versiunea germană și după originalul francez (MIU, istorie); din germană (NID, istorie; MPI, manual didactică); din neogreacă (OFR, istorie; GPF, filosofie); b) presă din Moldova (AR 1829, 1830) sau foi volante din București (PCC); c) lucrări științifice originale (BDR, BDL – gramatică românească, lexicon româno-german; FGE, FGGN, EG, GSP, CDA – geografie; MIB – istoria bisericii); d) texte literare (BDT, BC, GIC). Unele lucrări științifice sunt tipărite la Budapesta (MIB, CDA, MPI, MIU).

⁴⁹ Cele mai frecvente atestări sunt din traduceri din limba franceză, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (OC, cugetări; ECG, FTU, VAZ, TB, MII, PTF, LVH – literatură; VIC, GIA – istorie), din prima jumătate a secolului al XIX-lea (VSC, MDP – literatură). Există și o traducere din rusă a unui original francez (DC, călătorii), din italiană (HOG, geografie), dar și din germană (NID, istorie; CSM – *Descrierea Moldovei* a lui Cantemir). *Condica* lui Gheorgachi este lucrarea originală în care se regăsesc unele dintre lexemele amintite (GCO).

⁵⁰ Lexemul apare în gramatica românească a lui Eustatievici Brașoveanu și se regăsește în traduceri din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea din neogreacă (RIC, istorie), franceză (OC, cugetări; TB, literatură), după o versiune germană și original francez (MIU, istorie) sau din sârbă (BE, manual).

⁵¹ Adjectivul se regăsește în traduceri din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea din franceză (OC, cugetări; FTU, TB – literatură; DIP, PSG – științe) sau din neogreacă (GN, geografie), dar și în *Condica* lui Gheorgachi (GCO).

⁵² În numeroase traduceri din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, din franceză (OC, cugetări; ECG, VAZ, TB, LVH – literatură; VIC, GIA – istorie); din neogreacă (GN, geografie; MTT, politică); traducere din rusă după un original în franceză (DC, călătorii); traducere după versiunea germană și după originalul francez (MIU, istorie).

dată în 1893 – „dumneai zice, pardon, iar ai venit, mă porcule? că dumneai n-are niciodată o *politică* vizavi de mușterii”):

Gahița: Frumoasă *politică*... Monsiu Agamemnon... Bravo... vă duceți și mă lăsați în mijlocul drumului, de vă aștept un ceas. VA T2, Iorgu de la Sadagura 61

Săftica: (...) Trebuie să țin de vorbă pe bărbatu-tău, i-oi vorbi de dagherotipie, de fizică, i-oi spune câți străini au intrat și au ieșit din capitalie, i-oi arăta prețul curent a produselor și-n sfârșit... *politica* iertată. Pe urmă i-oi ceti Estella, Papagalul, Columbul și alte asemenea istorii soporifice; în jumătate de ceas îți fâgăduiesc c-a dormi ca morții. PND, Kogălniceanu Două femei împotriva unui bărbat 442

Dacă în primul exemplu *politică* se referă la un tip de comportament nonverbal (abandonarea unui companion de călătorie), în cel de-al doilea, termenul acoperă un tip de comportament verbal, manifestarea disponibilității conversaționale, întreținerea interlocutorului cu subiecte de interes (noutăți tehnice, științifice sau comerciale, mondenități etc.) sau apelul la un tip de literatură gustat de publicul feminin, cu un efect perlocuționar preconizat asupra unui interlocutor masculin („în jumătate de ceas îți fâgăduiesc c-a dormi ca morții”).

Împrumutul romanic are mai multe forme la începutul secolului al XIX-lea: *politesă*⁵³ (1821), *politețe*⁵⁴ (1828), *politeță*⁵⁵ (1829). De remarcat faptul că „impolitețe” se redă printr-un derivat prefixat: *nepolitică* (1787), *nepoliticie* (1837), prin calc: *nepoliteță* (1846, 1857), *nepolitețe*⁵⁶ (1855), sau prin împrumutul din franceză: *impoliteță*⁵⁷ (1848). *Nepoliticos*⁵⁸ (1793) este derivat al lui *politicos*; există și *nepolit* (într-o traducere literară din franceză din 1847), poate calchiat după franceză. *Respect* apare mai întâi în traduceri transilvănene de la finalul secolului al XVIII-lea (1792).

În română, *civilitate*⁵⁹ este un împrumut de la începutul secolului al XIX-lea (1824), uneori glosat, în presă, prin mai vechiul împrumut grecesc *politefsire* (CR 1829). *A civiliza*⁶⁰ este tot un împrumut de la începutul secolului al XIX-lea (1821), împreună cu nominalul *civilizare* (cu forma mai veche *țivilisire/civilisire* în traduceri din germană (1805) sau din neogreacă (1829); în presă CR 1829; forma *civilisire* apare în ziarele vremii, de exemplu, CR 1830), care este glosat uneori prin „poleire” sau „purtare cetățenească”; adjectivul *civilizat* (glosat în presă astfel: *politefsit* CR 1830; *politisit* CR 1830; *politicit* AR 1830, 1837; formele mai vechi

⁵³ Substantivul se regăsește în texte literare traduse din franceză (SPBA) sau în presă (CA, GM).

⁵⁴ Apare în traduceri din franceză (PCB, didactică; FTP, DIB, DCB – literatură) sau în impresii de călătorie (PIC).

⁵⁵ Identificat în traduceri din franceză (SPV, MBE, VHP, CDCE - literatură, MEN – didactică, MMP – scrieri moralizatoare) sau din neogreacă (HFP – filosofie), dar și în lucrări originale, științifice (*Condica* limbii române a lui I. Golescu, VVP – ghid de conversație, VIO – istorie), literare (AFH - teatru) sau în ziare (CR; MN; FMIL).

⁵⁶ *Nepolitică* apare într-o traducere din franceză din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (PTF – literatură), *nepoliteță* într-o traducere din franceză (MMP, scrieri moralizatoare) și într-un vocabular româno-german (PBV), iar *nepolitețe* apare într-o traducere din franceză (DIB, literatură).

⁵⁷ Regăsit în dicționare de neologisme (NV, PD) sau în memorii de călătorie (BC).

⁵⁸ Apare în traduceri din franceză (LVH, a doua jumătate a secolului al XVIII-lea; MGD - literatură), din italiană (PIA, scrieri moralizatoare), dar și în presă (AR), ghiduri de conversație (AsL), vocabular român-german (PBV).

⁵⁹ Identificat în texte diverse: traduceri din franceză (PCB), presă românească (PCC, FMIL) sau lucrări științifice (NV, PD – dicționare de neologisme; PBV – vocabular româno-german; *Condica* limbii române a lui I. Golescu).

⁶⁰ Regăsit în traduceri din italiană (PIA – scrieri moralizatoare), franceză (MEN – literatură), din germană sau franceză (FEA), uneori ale unor texte științifice (HNV); prezent și în presă (AR, RB, FMIL, JA, SMR) sau în lucrări științifice (*Condica* limbii române a lui I. Golescu; AIR – istorie; NV, StDR – dicționare).

țivilizuit/țivilizat apar în traduceri literare din franceză) este atestat în presă (AR; RL), descrieri de spitale (CD) și manuale pentru moașe (FMIM), dar și în Regulamentul Organic.

La jumătatea secolului al XIX-lea, grație împrumuturilor masive latino-romance, lexiconul metacomunicativ al politeții este divers. Inventarul nostru se bazează exclusiv pe corpusul avut în vedere (vezi însă și cărțile de bune maniere, în general traduceri adaptate la realitățile românești: Georgescu 1876, Ardeleanu 1889, Livescu 1905; mai multe exemple în Tănăsescu 2002). *Cinste* nu se mai regăsește ca termen cheie, numai verbul *a cinsti* rămâne în sfera politeții. Cu excepția termenului împrumutat din greacă *sevas* (<ngr. sévas) ‘respect’, cei mai mulți termeni au origine latino-romanică: *respect* (<fr. respect, lat. respectus), *politețe* (<fr. politesse), *manieră*, *maniere* (<fr. manière), *amabilitate* (<fr. amabilité, lat. amabilitas,-atis), *amenitate* (<fr. aménité, lat. amoenitas, -atis), *afabiliate* (<fr. affabilité, lat. affabilitas,-atis), *delicatețe* (<fr. délicatesse, it. delicatezza) *familiaritate* (<fr. familiarité, lat. familiaritas,-atis), *stimă* (<it. stima, fr. estime), *tact* (<fr. tact, germ. Takt), *grațiozitate* (<fr. gracieuseté, lat. gratiositas,-atis, it. graziosità), *urbanitate* (<urbanité, lat. urbanitas,-atis), *etichetă* (<fr. étiquette), *galantom* (< cf. fr. galant homme, it. galantuomo) sau sunt formați pe teren românesc: *bunătate* (<bun), *bun simț*. Adjectivele frecvente (uneori, prin conversiune, devin substantive) înregistrate în corpus sunt, cu excepția lui *politicos* (<ngr. politikós), împrumuturi latino-romance: *respectuos* (<fr. respectueux), *amabil* (<fr. aimable, lat. amabilis), *franc* (<fr. franc), *civilizat/ă* (cf. fr. civilisé), *galant* (<fr. galant, it. galante), *cordial/ă* (<fr. cordial, cf. it. cordiale), sau creații interne: *cumsecade*, *îndatoritor* (<a se îndatori). Pe lângă mai vechiul *a cinsti* (<sl. cĭstiti), verbele întâlnite sunt puține ca număr: *a respecta* (<fr. respecter), *a stima* (cf. fr. estimer) și *a onora* (<lat. honorare, fr. honorer, it. onorare). Ca adverbe, sunt folosite *politicos* și *respectuos*.

Corpusul relevă un lexicon al impoliteții mai conservator decât cel al politeții, în sensul rezistenței în timp a termenilor asociați cu un statut inferior și cu lipsa educației sau cu educație inadecvată (*mojic*, *mojicie* etc.). Un loc important îl ocupă lipsa de deschidere față de noile reguli ale socializării ca o componentă inclusă în sfera impoliteții. Se remarcă, și aici, faptul că civilizația este asociată comportamentului perceput ca adecvat. Substantivele incluse în sfera impoliteții (unele desemnează comportamente asociate impoliteții) sunt: *obraznicie* (<*obraznic*), *batjocură*, *mojicie* (<*mojic*<rus. му́жик), *necuviință*; neologisme latino-romance – *insultă* (<fr. insulte), *insolență* (<fr. insolence, lat. insolentia), *impertinență* (<fr. impertinence). Apar și colocații care implică lipsa politeții: *lipsa de sevas*, *lipsa de/fără respect*, *lipsa de delicatețe*. Adjectivele frecvente (unele devin, prin conversiune, substantive) sunt: *obraznic*, *mojic*, *modârlan*, *nerușinat* (<*rușine*), *fără (de) obraz*, *bădăran* (<magh. badaró), mai rar neologisme latino-romance: *grosolan* (<it. grossolano), *impertinent* (<fr. impertinent, lat. impertinens,-ntis). Verbele reprezintă și aici o categorie restrânsă: *a se obraznici*, *a insulta* (<fr. insulter, lat. insultare), *a batjocori*, ca și adverbele (cel mai frecvent fiind *obraznic*).

Alegerile lexicale depind de vârsta personajului sau de vârsta autorului: personajele în vârstă (de exemplu, Chirița) sau autorii mai în vârstă decât majoritatea celor din generația pașoptistă (de exemplu, Asachi) folosesc mai des termeni grecești: *sevas*, *catigorie* (<ngr. *katigoria*) ‘calomnie’, *catahrismie* (<ngr. *katáhrisis*) ‘abuz’. Selecția lexicală nu indică doar vârsta, ci și un atașament față de vechile norme sociale (la unele personaje de la Alecsandri, de exemplu).

În continuare, prezentăm o serie de observații (vezi Constantinescu 2015b) legate de aspecte metacomunicative relevate de intervențiile personajelor sau ale naratorului. Trebuie menționat de la început faptul că există lexeme similare pentru evaluarea comportamentului verbal și nonverbal, atât pentru interacțiunea în curs, cât și pentru un cadru mai general (pe baza istoriei interacționale); evaluarea se realizează cu mijloace similare atât în prezența, cât și în absența personajului țintă. Avem în vedere relația dintre evaluarea ca *ne/politicos* și implicațiile emoționale (2.1), relevarea unui continuum al politeții (2.2.), implicațiile asupra sinelui individual, relațional sau colectiv (2.3.), dimensiunea intenționalității (2.4.).

2.1. Evaluarea im/politeții și implicațiile emoționale

S-a constatat (vezi prezentarea teoretică) deja că evaluarea im/politeții se leagă de termeni afectivi, comportamentul evaluat politicos implicând afecte pozitive, iar cel evaluat ca nepolitics afecte negative (cele mai multe studii pragmatice pun accentul asupra relației impolitețe-afecte, în timp ce studiile de istorie culturală discută relația politețe-afecte, cu implicații evident diferite).

2.1.1. Politețea și implicațiile emoționale

Cărțile de bune maniere marchează explicit conexiunea dintre politețe și emoții pozitive (Georgescu 1876, Ardeleanu 1889), uneori această conexiune fiind considerată o trăsătură culturală românească: „Când urbanitatea sau politeța e împreună cu cordialitate să naște acea amabilitate care face o atât de bună impresie asupra fiecărui om la întâia întâlnire. Așa și trebuie înțeleasă bunăcuviința în vechiul ei înțeles românesc” (Livescu 1905: 6-7). De asemenea, comportamentul exteriorizat ar trebui să reflecte starea afectivă: „Nu ajunge dar ca cineva să să mulțumească numai cu formele reci ale politeței ci și mintea și inima sa trebuie să fie în concordanță cu purtarea sa exterioară. Trebuie deci să caute ca între simțirea sa și între formele ei de manifestare să fie o desăvârșită armonie” (Livescu 1905: 7).

Exemplele literare indică, uneori, cum un afect pozitiv declanșează un comportament care poate fi evaluat ca politețe. De exemplu, recunoștința funcționează ca sursă pentru respect:

Mă închinai pătruns de *recunoștință* ... VA P, Extract din istoria misiilor mele politice 578
Respectul lor pentru persoana împăratului Rusiei era izvorât din *recunoștință*, căci Rusia pusese capăt domniei fanarioților... VA P, Biografii 368
În acest palat era rezidența de vară a îmbunătățitei împărătese Mariei, al căria nume cu *sevas* și *recunoștință* se răspunde de cii sărimani și filantropi. GAs II, Estract din jurnalul unui călători moldovean 339

Dacă în primul exemplu gestul de a se închina al naratorului poate fi legat de respect, în celelalte două exemple apar explicit lexemele circumscrise politeții (*respect*, *sevas*), respectiv afectivității (*recunoștință*).

În unele situații, apar conexiuni între lexemele politeții (*respect*, *stimă*) și cele care conturează afecte pozitive (stări emoționale durative sau momentane), precum afecțiune, admirație, dragoste, adorație etc.:

Am petrecut două săptămâni vesele în capitala Besarabiei, unde am găsit cea mai *bună primire și cea mai cordială ospeție*. CN PT, O alergare de cai 46

Societatea lui era *plăcută, manierele lui afectuoase, convorbirea lui foarte atrăgătoare...* VA P, Neculai Bălcescu 457

(...) nu era nimica sămănând a fudulie, a *hauteur*, în raporturile dintre boierul cel mare și omul lui de casă. Acesta era tratat cu o *familiaritate binevoitoare, adesa chiar afectuoasă*. RR, 66

Alexis o privi [pe verișoara lui călugăriță] cu o *respectuoasă admirare* și crezu că vede un palid serafim... VA P, Mărgărita 505

(...) părinții lui erau fericiți și mândri de dânsul, căci el le arăta o *afecție respectuoasă...* VA P, Mărgărita 496

Această bătrână păru încântată. Ea *stima și iubea* pe Elescu. B, Elena 302

— Te *respect* și te *ador*! zise Alexandru... B, Elena 196

— De unde ați luat că trebuie a desprețui pe cei ce ne iubesc? ... cine cutează să facă această lege contra legilor naturii? ... acolo unde această temere ar avea cuvânt să existe, acolo, sufletul meu, nu este *amorul cel sincer, cel răspectuos*.

— Spune-mi încă aceasta... *voi ca amorul tău să fie sincer și respectuos!*... oh! sunt exigentă... B, Elena 196

(...) toți acei ce începuseră a-și bate joc de dânsul sfârșiseră de a-l *stima* și de a-l *iubi*. K OI, Tainele inimei 98

Preacuviosul egumen acestii vechi monăstiri, om verde de trup și de suflet, ne priimi cu o bucurie și cu o bunătate ce îi câștigă îndată *dragostea și respectul* nostru. VA P, O primblare la munți 144

Adelina: Fratele d-tale e un tânăr cu inimă... o natură nobilă și generoasă... *îl stim ... îl admir...* și te rog să-i scrii din parte-mi că-l urmez pretutindene cu gândul, ca pe un frate... VA T2, Nobila cerșetoare 269

Permite-mi a rămânea necunoscut, înfășurat sub vălul anonimului, și binevoiește a primi sincerele mele expresiuni de *stimă și afecțiune*. PRR, 195

Învățasem a-l *stima* și-mi arăta și el reciprocă *stimă și afecțiune*. U, 284

În context românesc nu este surprinzătoare această legătură între sfera politeții și cea a afectelor pozitive, rezultatele bazate pe corpusul literar de la jumătatea secolului al XIX-lea fiind similare cu cele privind secolul XVII-începutul secolului XVIII (Constantinescu 2013). În perioada veche, termenii afectivi corelați cu sfera politeții erau *milă, dragoste, bucurie, blândețe*, indicând apropierea dintre participanți în situații (semi)oficiale; afectivitatea apărea în cadrul unei ierarhii oficiale, când distanța socio-politică era redusă sau când direcția interacțiunii era dinspre superior către inferior (vezi importanța valorii medievale creștine *caritas* și relația paternalistă, de influență religioasă: Held 2010, Kohnen 2008, 2010, Jucker 2011 etc.). Exemplul care marchează relația dintre marele aristocrat și protejatul său („nu era nimica sămănând a fudulie, a *hauteur*, în raporturile dintre boierul cel mare și omul lui de casă. Acesta era tratat cu o familiaritate binevoitoare, adesa chiar afectuoasă” RR, 66) relevă continuitatea în mentalitatea elitei din Principate în privința activității relaționale.

În corpusul literar de la jumătatea secolului al XIX-lea, afectivitatea este relevată cel mai adesea de un cadru privat: între (viitori) membri ai familiei, între îndrăgostiți sau prieteni; afectul vizează și o relație publică bazată pe socializare (turistul străin):

prin *manierele* lor *plăcute*, mă siliră a mă crede în Valahia iarăși ca într-o *țară civilizată*. VA P, Balta-Albă 190-191

sau pe educație (profesorul de pictură):

Sfătuirile pline de bunătate care îmi da și laudele ce îmi prodiga pentru propășirile ce făceam sub direcția lui, îmi însuflaseră atât *respect* și atâta *iubire* pentru el, încât ... VA P, Buchetiera de la Florența 60

Singura situație oficială este cea a vizitei diplomatice, misiunea lui Alecsandri pe lângă prim-ministrul Cavour:

Contele mă primi cu o *simplitate afectuoasă*, mă puse lângă dânsul pe canapea... VA P, Extract din istoria misiilor mele politice 557

Cele mai multe evaluări aparțin naratorului, chiar și atunci când acesta este narator-personaj, implicat în trama narativă, un singur exemplu implicând automonitorizare și exprimarea explicită a personajului („Te respect și te ador!”).

Trebuie precizat faptul că evaluarea comportamental-afectivă poate depăși cadrul individual, o comunitate întreagă fiind implicată, în special când ținta evaluării este o mare personalitate istorică:

Faptele nemuritoare a împăratului Petru cel Mare și urma lor, umplând toată lumea de mirare, au născut în inimile rosiienilor *simțire de mulțămire și de respect* pentru iroul Rosiei și al veacurilor nouă. GAs II, Extract din jurnalul unui călători moldovean 344

Dragostea și respectul romanilor cătră acest împărat [Traian] au fost așa de mare, încât 250 după moartea sa, senatul, la alegerea unui nou împărat, i-au urât „să fie mai fericit decât August și mai bun decât Traian”. GAs II, Extract din călătoria unui moldovan la Roma 382

Naratorul atribuie unei comunități acea evaluare comportamental-afectivă, chiar dacă distanța temporală față de „obiectul” evaluării este considerabilă. *Mulțămirea* rușilor față de Petru cel Mare este, de fapt, recunoștință, afect care nu mai este prezentat (ca mai sus) ca sursă a evaluării comportamentale, ci juxta pus acesteia.

Și alte persoane, cu un statut aparte, pot avea același tip de evaluare:

Când l-am văzut, bietul om trăia de vreo treizeci de ani în Cloșani, uitat cu totul de ai lui, dar *iubit și stimat* de locuitorii plaiului, cari toți i se închina *cu respect* și-i zicea *banul Niculae*. IG, 31

Dar cea mai mare *admirațiune* a tovarășilor mei de masă era pentru Hiotoglu, pentru care aveau cel mai mare *respect și admirațiune*. IG, 239

Alexandru Ghica, om plin de probitate, *stimat și iubit* de toată tinerimea pentru caracterul său leal și plăcut, era pizmuț, ca toți domnii indigeni, de mulți din boierii cei mari. IG, 408

fie pentru calități personale evidențiate de narator (cazul lui Al. Ghica) sau apreciate de o comunitate (cazul banului Nicolae), fie pentru ceea ce simbolizează în relație cu o putere nedorită (cazul banditului Hiotoglu).

Pe lângă o continuitate evidentă în asocierea emoțiilor pozitive în interacțiune (în relații sociale simetrice sau asimetrice), relevând o trăsătură culturală constantă a societății românești, nu putem neglija implicarea ideologiei literare romantice, predominante la jumătatea secolului al XIX-lea, ideologie care enfatizează afectivitatea. Colocațiile indică, în situațiile date, o proeminență a ordinii emoționale (care implică și ordinea beneficiului): afectele exteriorizate,

adecvate așteptărilor și relației de moment dintre participanți determină un beneficiu pentru relația interpersonală.

Cărțile de bune maniere menționează implicațiile emoționale ale politeții: modalitatea de a domina afectele negative și de a produce armonia interpersonală – „Bunacuviiință constrânge patimile a să potoli, înăbușe certurile la începutul lor și dă tuturor faptelor și vorbelor noastre o binefăcătoare blândeță”, „Bunacuviiință ne face pe fiecare om amabil și simpatic și desarmează pe cel ce ne stă puțin prietenește în față” (Livescu 1905: 6).

2.1.2. Impolitețea și implicațiile emoționale

Comportamentul locutorului, evaluat ca inadecvat, poate declanșa un răspuns afectiv negativ. Interlocutorul poate experimenta stări afective tranzitorii (sau chiar durative – ură):

Marița: Bătrână! Ce ai zis bătrână? *Pușchiule fără de obraz!*/ Mă duc, mă duc c-am să leșăn și mă-nnăduș de necaz. PND, Millo Un poet romantic 363
Elena era *supărată*: „O asemenea cutezare - își zicea ea - este o *insultă*... Ce voi face? (...)” B, Elena 194
Elena scoase un țipet. „Iată încă un nebun! Își zise ea după cea dintâi impresiune, dar astă dată este o *impertință*, o *insultă*!” Ea se *necăjise* în adevăr... B, Elena 193
... acum uitase *durerile ce-i cauzase insulta* lui Alexandru. B, Elena 215-216
Dridri, la această *grosolană aluzie*, se *roși pe obraz* și observă cu *glas indignat*:... VA P, Dridri 417-418
Chirița (intrând *furioasă* și făcându-și vânt cu basmaua): ... VA T1, Chirița în Iași 399
Tarsița [vorbind cu Lipicescu]: (...) Radu-i un *impertinent ambițios, nesuferit*... *îl urăsc* din toată inima... VA T2, Boieri și ciocoi 350

Pe lângă termenii afectivi expliți (*necaz, supărată, a se necăji, durere, indignat, furioasă, a urî*) care încadrează răspunsul emoțional, emoțiile pot fi și reconstruite (Plantin 2011) după manifestările exteriorizate („*se roși pe obraz*”, „*am să leșăn și mă-nnăduș*”, tonul). În cronici, implicarea emoțională a țintei sau a unui observator al scenei este marcată, de obicei, prin seria legată de tristețe (*a se mâhni, scârbă, a se scârbi*) sau mânie (*a se mânia*). Lexiconul emoțional modern pare să conțină o gradare a afectelor negative (*necaz, supărare, indignare, furie, ură*) în context privat; exprimarea stării afective se poate face *in praesentia*, ținta fiind de față (replica Mariței) sau în monologul interior (exemplele din Bolintineanu) și în intervențiile naratoriale; în absența țintei, evaluarea apare într-o confesiune (Tarsița către Lipicescu). Evenimentele care au provocat o reacție afectivă negativă sunt încadrate comportamentului inadecvat: evaluarea privește inițiatorul (*Pușchiule fără de obraz; Radu – impertinent ambițios, nesuferit*) sau acțiunea realizată (*o impertință; o insultă; grosolană aluzie*); inputul considerat inadecvat afectează tipul de răspuns: părăsirea scenei, tipătul urmat de tăcere, răspunsul indignat.

În unele situații, există o simplă evaluare explicită negativă a unei replici anterioare urmată de o descriere a efectelor fiziologice resimțite de țintă:

(...) ea [Dridri] deschise una din ferestre și zări pe Estera cu amicele ei, care, aruncând ochii spre dânsa, începură a râde cu hohot.
— Sărmana! strigă Estera, așteaptă să-i cadă o birjă din cer!
La o așa *insultă, copila simți tot sângele suindu-i-se la creieri; ea-și puse mâna pe inimă ca să-i aline bătăile*, apoi, într-un acces de nebunie, fără a mai avea conștiința de ce face, se coborî iute la scară, ordonă groomului să deschidă oblonul și se aruncă în cupeu!... VA P, Dridri 421-422

Remarca sarcastică a Esterei este evaluată explicit ca insultă: evaluarea se realizează de către narator, dar este prezentată ca aparținând și personajului. Reacțiile fiziologice: mișcarea sângelui, accelerarea bătăilor inimii, în context, duc la o reconstrucție a unui afect de tip mânie (reacția ulterioară a personajului este evaluată ca *nebunie*, pierderea controlului asupra propriilor acțiuni).

În alte situații, există o dublă marcă a reacției afective, atât prin intervenția naratorială, în didascalii, cât și în autoevaluarea personajului:

Guliță (*răcnind*): Te-oi învăța eu să săruți pe Luluța...

Luluța: Și ce-ți pasă d-tale... cherapleșule?

Guliță (*furios*): Cherapleș!... Ai auzit, Ioane?

Ion: Am auzit, cucoane... Cherapleș... (*Iese după sfârșitul ariei.*)

Guliță: Ce *obraznicie*!! Stau uimit pe loc./Și, zău, de *mânie*/M-am făcut chiar *foc*. VA T1, Chirița în provincie 453

Starea afectivă a lui Guliță este deja una negativă, dovadă tonul folosit – *răcnind*, atunci când își amenință rivalul (Leonaș); în momentul în care Luluța îl evaluează negativ explicit ca lipsit de inteligență – *cherapleșule*, Guliță devine *furios* (indicația din didascalie), iar în aria care urmează își descrie starea afectivă. Mai întâi apare evaluarea comportamentală negativă produsă de intervenția Luluței, *obraznicie*, succedată de o serie emoțională în climax: *uimit* – *mânie* – *foc*. Prima reacție este cea de surpriză, care determină un anumit reflex fiziologic (lipsa de mișcare), urmată de *mânie* care scapă controlului, punctul culminant fiind prezentat metaforic prin *foc*.

Și în aceste exemple ordinea emoțională este proeminentă, dar implică lipsa beneficiului sau un cost afectiv: afectele negative provin din încălcarea așteptărilor emoționale (statutul emoțional), privând participantul evaluator de un beneficiu așteptat și deteriorând relația interpersonală.

2.2. Un continuum al politeții

Diversificarea lexiconului politeții duce la conturarea unor „zone” diferite în cadrul unui continuum al comportamentului adecvat: de la comportament adecvat, așteptat, la un comportament adecvat, dar *marcat* în moduri diferite, în funcție de tipul de relație interpersonală și de situație.

2.2.1. Dacă în perioada veche *cinste* era folosit cu termeni care relevau un anumit comportament exterior (*pompă, fală, alai*) sau împreună cu adjective implicând o anumită gradabilitate (*mare, foarte*), în textele moderne există colocații cu două sinonime aparente (*stimă* – *respect*, *a stimă* – *a respecta*, *a respecta* – *a cinsti*):

Zoița: (...) Dar să știi că eu oi apăra pe serdarul Mândru, pe care îl *respect și-l cinstesc*, și niciodată nu voi lăsa să-l batjocorească cineva dinaintea mea! PND, Millo Însurăței 333

El începuse *a stimă și respecta* pe Elena... B, Elena 201

Stan: D-ta trebuie *să cinstești și să respecti* pe bărbatul d-tale. PND, Millo Însurăței 317

Asemene și la românii de astăzi lupta trupestă au rămas din vechime un obicei care domnește pretutindine la munți și la câmpii, și biruitoriul este încongiurat de *stimă și respect*, precum odinioară la Roma gladiatorii cei mai vestiți. VA P, Românii și poezia lor 124

De fapt, pare să existe o scală ascendentă de la *stimă* la *respect* și de la *a stima* la *a respecta* până la *a cinsti/a onora*; există, de asemenea, o diferență a manifestării interioare/exterioare a participanților față de țintă. Gradul redus de reverență este legat de atitudinea internă, în timp ce gradul maxim de reverență implică atât atitudinea internă, cât și exteriorizarea acesteia. Verbul *a cinsti* nu mai apare singur (în contrast cu situația din cronicile de secol XVII-început de secol XVIII), ci în colocații cu alte verbe din sfera deferenței – s-ar putea presupune că sensul ‘a onora’ era mai puțin proeminent pentru vorbitorii obișnuiți, sensul concret devenind mai proeminent decât cel abstract în secolul XIX, iar colocațiile cu sinonimele aparente restaurează, potențează, interpretarea abstractă a verbului *a cinsti*.

Memorialistica de la finalul secolului al XIX-lea-începutul secolului XX aduce în prim plan o combinație redundantă, *respectul și venerațiunea* (sensul primului termen regăsindu-se în cel de-al doilea; termenii se află pe o scală care culminează cu venerația):

Dragostea și îmbrățișarea ce văzusem de la familia Hurmuzaki, *respectul și venerațiunea* ce aveam către bătrânii acestei familii, amicitia ce contractasem cu fiii lor îmi puneau sacra datorie de a merge la Cernauca, unde se aflau ca să-mi iau ziua bună. Sion, 334

Îi cunoșteam de mult hotărârea, ea deci nu a nimicit nici o iluzie și deloc n-a micșorat simțimintele mele de recunoștință adâncă pentru binefacerile și bunătățile de care am avut parte de la el, n-a știrbit întru nimica iubirea, *respectul și venerațiunea* ce am păstrat-o pentru memoria lui. RR, 606

Combinația redundantă s-ar putea explica prin faptul că *respect*, prin utilizarea sa frecventă (în corpusul nostru are cele mai multe ocurențe între termenii sferei politeției), pare demonetizat, iar naratorul simte nevoia accentuării componentei comportamentale și a adăugării unui element afectiv (presupus de actul de *a venera*). Se pot remarca și alte lexeme circumscrise sferei afectivității pozitive: *dragoste, iubire, recunoștință* (vezi discuția de mai sus, 2.1.1.).

Alte serii cvasi-sinonimice implică *stimat – respectat – considerat*, respectiv *stimă – considerațiune*:

Dintr-o familie din cele mai vechi ale țării, nepot al lui Cantemir și al vornicului Cândescu, frate cu boierul cel mai *considerat și mai stimat* de Grigorie vodă Ghica, locul lui Ioan Câmpineanu era însemnat la curte și în mijlocul boierimii, dară inima lui trăgea mai mult către lumea învățată, către profesori, către oamenii de litere și către artiști, către oamenii de talent, de spirit și de gust, către aceia cari totdeauna și pretutindeni pregătesc viitorul unei țări. IG, 368

(...) noi dăm slavă cerului că ne bucurăm astăzi de cea mai absolută libertate de cugetare și de scriere, că am ajuns a avea un stat mare, puternic și independent, *respectat și considerat*. IG, 132

(...) și boierul Pașcanu, deși era acum om de patruzeci de ani trecuți, deși pentru nobila sa consoartă care împlinise cincizeci de toamne avea o perfectă *stimă și considerațiune*, totuși nu putea să stea nesimțitoriu lângă o creatură așa de perfectă, care după legi era proprietatea sa [Maria] (...) Sion, 34

[Costachi Filipescu] Era un om cu un suflet poetic, cu inima deschisă, voios, vesel, expansiv, plin de dulceață și de bunătate, de spirit și modestie. El atunci ocupa o pozițiune respectabilă; *stimat și iubit* de toți, nu era mai puțin *considerat* și de Vodă Bibescu. Sion, 242

Colocațiile cu cvasi-sinonime pot avea valoare intensivă în condițiile „banalizării” termenilor mai frecvenți (*stimă, stimat, respect, respectat*), dar oferă și variație stilistică.

2.2.2. Comportamentul evaluat pozitiv poate fi distins prin câteva trăsături subtile, identificate prin analiza termenilor evaluativi frecvenți (*politețe, amabilitate, afabilitate, amenitate, civilitate, delicatețe, familiaritate, urbanitate*).

a. După *respect*, cel mai frecvent termen evaluativ este *politețe*. În cele mai multe situații, acesta pare să acopere o zonă neutră, de comportament adecvat:

Trei trăsuri intrară atunci pe poartă. Era Zoe, principesa lordache, Georges și Ioan copistul, sub nume de Ranu din Moldova. Zoe se înturnă către Elena și îi zise:

— Îți prezint unul din amicii mei, dl. de Ranu din Moldova.

Elena îl primi cu *politeță*... B, Elena 186

O slugă mă anunță. Întrăi îndestul de uimit într-un salon unde mă aștepta o nouă decepție. Găsii o băbuță zbârcită, încungiurată de căței și de motani, care, după ce cu *politeță* mă invită lângă dânsa, îmi prezentă o priză de tabac! Niciodată n-aș fi găcit că bătrâna asta ce purta ochilari și priza tabac era frumoasa doamna B., odinioară fala Chișinăului! CN PT, O alergare de cai 46

Gazda [Zimbolici] zâmbind o rădică [o perdea de la ușa camerei soției], dându-se cu *politeță* în laturi ca să lasă pe oaspeți să privească... CN PT, Au mai pățit-o și alții 52

Puțin câte puțin deprinderea se socoti datorie și murind mitropolitul Gavriil Calimah, domnul stăpânitor, cu unirea a tot clerul și a nobilimei, chemă la scaun pre Leon, episcopul de Roman, și pentru *politeță* înștiință și scaunul ecumenic. Patriarhia văzând că a să scape înrăurirea ce avea, se plânse Porței de aceasta (...) CN PT, Scrisoarea X 247

Impresiunea primei vederi a fost penibilă. Nu găseam cuvintele de *politeță* obișnuite, dar Paquita, căci așa se transformă în dezmiardare numele de Francisca, de un caracter vivace, voioasă, cu două, trei vorbe articulate cu un timbru clar și pătrunzător, nu întârzie să-mi schimbe situațiunea psihică. U, 89

Comportamentul adecvat etichetat drept *politețe* acoperă dimensiunea verbală (*cuvinte de politeță obișnuite*, a invita cu *politețe*), cea nonverbală (a se da cu *politeță în laturi, pentru politeță* a înștiința), dar și o combinație a celor două (a primi cu *politețe*). Vezi și definiția lui Anton Pann (1854): „*Politeță (cuvioasei purtări cu mare și mic)*” (apud Cazacu/Fischer 1956).

Adecvarea verbală indică uneori un caracter convențional, ritual:

Umbletul ce făcusem prin delicioasa grădină și lungă conversațiune ținută cu junele maghiar îmi aduse un mare apetit de mâncare. Comunicați această amicilor mei și îi invitați să guste împreună cu mine. Ei se cam împotriviră, dar după aceste scuze de *politeță* priimiră propunerea mea. F, 48-49

Regulile interacțiunii impun un prim refuz al invitației la masă (*scuze de politeță*), urmat de o acceptare.

Politețe pare uneori folosit cu conotația unei distanțe (în sens deferențial), cel puțin în câteva scene din romanele lui Bolintineanu:

Aceste dame îl întâmpinară cu o *politeță la care el nu se aștepta*. Venirea lui făcu mai multă impresiune asupra postelnicului George, care, îndată ce-l văzu, îl luă în brațe și îi zise: B, Elena 179

Ea nici nu-l întrebă unde a fost, răceala ei umplu inima lui de bănuieli... Salută cu *politeță* și trecu înainte. B, Elena 188

Situațiile de mai sus sunt prezentate din perspectiva unui personaj masculin. Alexandru, oaspetele, este surprins de modul în care doamnele cu care avea o relație apropiată îl întâmpină (*politeță la care el nu se aștepta*), în timp ce gazda, postelnicul George, își exprimă bucuria la vederea sa (gestul de a-l îmbrățișa implică un afect pozitiv; termenul folosit pentru a coda reacția sa – „Venirea lui făcu mai multă impresiune...”). Contrastul dintre comportamentul doamnelor și cel al postelnicului sugerează o interpretare a *politeții* ca o atitudine deferentă-rece. Ideea este sprijinită de cel de-al doilea exemplu, în care atitudinea explicit rece (*răceala*) a personajului feminin, Elena, declanșează un salut politicos („Salută cu *politeță* și trecu înainte”) care, pentru

simetria atitudinilor, ar putea fi considerat lipsit de emoție, dar deferent. *Politețea* apare deci, cel puțin la Bolintineanu, ca un tip de comportament „rece”.

Dar *politețe* acoperă o sferă destul de largă de comportamente. În unele situații, sensul cu care este folosit trimite la un tip de exprimare atenuată, eufemistică:

La unul din balurile strălucite ce s-au dat în iarna trecută, el sta deoparte și vorbea cu o damă de cele pe care *politețea* veacului nostru le numește *mobili* (în italic în original), când deodată un cavaler strâns în frac, ce ținea două dame de mână, se opri dinaintea lui și îi făcu întrebare dacă preferează un înger sau un drac? VA P, Istoria unui galbân 46

Sunt interesante situațiile în care *politețe* este însoțit de cuantificatori (*destul*, *mult*), deși comentariul naratorial nu oferă alte explicații care să ajute la identificarea exactă a tipului de comportament verbal:

Curioșii noștri se preumblară prin tabără în toate simțurile călări, apoi descălecară la cortul unui general. Acesta îi întâmpină cu *destulă politeță*. Câțiva din cavaleri îl cunoșteau. B, Elena 158

Cei doi martori se retraseră cu *multă politeță*. B, Elena 290

În jurul unei mese de lemn stăteau la sfat vreo opt țărani, cu șopa de bere și de cidru în fața fiecăruia. Cum altă masă liberă nu era, le cerui voie să mă așez lângă ei, ceea ce cu *multă politețe* primiră. U, 58

Nu putem decât să presupunem că un comportament verbal cu mai multe elemente decât cele așteptate (*multă politețe*) devine un tip de comportament marcat pozitiv. Cu alte cuvinte, ceea ce etichetează un comportament adecvat contextual poate eticheta și comportamentul marcat, în situația în care apare un determinant cu sens pozitiv sau cumulativ. Mai greu de surprins este situația lui *destulă politețe*, care pare ambiguu, putând implica atât o lectură marcată (multă), cât și una neutră (suficientă): diferenței de statut dintre „civilii” care vizitează tabăra și generalul care îi întâmpină i se adaugă o interacțiune socială anterioară, în afara cadrului oficial („Câțiva din cavaleri îl cunoșteau”).

Adjectivele pot distinge între tipuri comportamentale diferite, etichetate însă cu același element nominal:

Marchezul [Vilamarina, reprezentantul Victor Emanuel] mă primi cu o *politețe foarte amicală*, vorbi cu entuziasm de nația română și termină zicând că: italienii sunt mândri de frații lor de la Dunăre. VA P, Extract din istoria misiilor mele politice 594

Voi cerca a o reproduce aice cu cea mai deplină esactitate, ca un model de strategie diplomatică:

Baronul (*cu o politețe perfectă*): Sunt pre onorat de vizita d-voastră, d-le A. Binevoiți a lua un jilț. VA P, Extract din istoria misiilor mele politice 596

Aice am găsit pre vornicul A. Vilara, pre care îl cunoșteam încă de la 1828. El mă primi cu acea *aleasă politeță* ce caracterizează pre adevăratul aristocrat. CN PT, Scrisoarea XXVIII 299

Ele te farmecă cu *politețea urbană*, nepregetându-și a te întreține o oră întreagă, când cumperi o cravată sau o păreche de mănuși. În acest mod, afacerile comerciale și industriale se înaintează foarte și bărbații nu pătinesc nemica, căci francele sunt pline de caracter și știu impune cu multă demnitate. ICD, 129-130

În cadrul diplomatic se creează contrastul între politețea *amicală*, un tip de comportament marcat prin implicațiile afective, și politețea *perfectă*, comportamentul adecvat verbal și nonverbal, al respectării regulilor situaționale, lipsit de implicații afective sau cu un control puternic al acestora. Diferențele dintre cele două abordări sunt explicate de implicații politice (reprezentat al tânărului stat italian vs. reprezentant al Imperiul Austro-Ungar), dar și temperamentale. În cadru

privat, având un interlocutor aristocrat, naratorul apreciază *aleasa* politețe, un tip de comportament specific elitei și, probabil, greu de imitat de cei care nu aparțin acesteia. În plan intercultural, având în vedere interacțiunea comercială, se apreciază politețea *urbană* a franțuzoaicelor care lucrează în magazine. Adjectivul aduce în atenție un tip de comportament inspirat de lumea citadină și de diversitatea rolurilor sociale pe care orașul le presupune, întotdeauna valorizat (poate implica asumarea conștientă, calculată a comportamentului adecvat, educația, nu o reacție naturală sau spontană).

În unele situații apar izotopii ale politeții:

D. Sibiceanu, către care fusesem recomandați, ne primi cu o *amabilitate* care nu voi uita-o. *Amabila* sa consoartă și fiica sa, o jună și frumoasă copilă de vreo patrușprezece ani pe atunci, ne înconjură cu *politețele cele mai cordiale*. Sion, 247

Bunica [Eufrosina Manu] era o cucoană mare (une grande dame) în toată accepțiunea cuvântului; *amabilă*, cu desăvârșire stăpână pe toate formele *politeței celei mai rafinate*, având *sămțul înăscut al „cuvinișilor”* și înzestrată cu un *tact* deosebit. Unul dintre dictioanele ei favorite era: „On n'est jamais assez poli” (Niciodată nu ești destul de politicos). RR, 54

În primul exemplu se poate remarca repetarea evaluării comportamentale *amabilitate-amabilă*, pentru ca finalul citatului să surprindă un evaluativ comportamental-afectiv mai rar întâlnit cu forma de plural: *politețele cele mai cordiale*. Cel de-al doilea exemplu conține mai mulți termeni subsumați sferei politeții: *amabilă*, *politețea cea mai rafinată*, *simț înăscut al „cuvinișilor”*, *tact*, care acoperă atât zona calităților naturale, cât și pe a celor asimilate și conferite prin statut. Politețea apare ca un set de reguli (verbale și nonverbale) care pot fi controlate („cu desăvârșire stăpână”). Dictonul completează evaluarea generală a comportamentului verbal și nonverbal.

În unele situații, ceea ce este considerat politicos în intenția inițiatorului produce efecte comice auditoriului, formele folosite nefiind adecvate:

Sosit de puțin timp din Ardeal, omul [Miclea] era de o *politețe extremă*, ce o întindea cu o naivitate jovială și la ființe neînsuflețite. La o conferință a lui, făcând o experiență cu electroforul, zise: „Vedeți dv., iei pe dumneaei, coada de vulpe, și bat pe d-lui, electroforul, și iese scânteii...” U, 121

Politețea *extremă* reprezintă deci un comportament care iese din sfera adecvării situaționale, inițiatorul nefiind conștient de efecte (*naivitate*): nou-venitul extinde folosirea pronumelor de politețe și la obiecte (*dumneaei, coada de vulpe; dumnealui, electroforul*).

Există și cazuri în care comportamentul perceput ca inadecvat este etichetat tot politețe, dar determinantul adjectival indică modul în care trebuie decodat sensul:

— Voi urma dupe ordinul ce-mi dai... nu este nimic care să nu fac, ca să-ți placă...

— Ai astăzi o *politeță nesuferită*! ... damele de la București au făcut mult... B, Elena 180

Reproșul din prima replică este cel care declanșează evaluarea comportamentului verbal al interlocutorului drept politețe *nesuferită* (adjectivul reflectă evaluarea comportamental-afectivă negativă).

b. *Familiaritate* reprezintă evaluarea unui comportament verbal caracterizat prin directete (cf. Sifianou 1992) și distanță interpersonală redusă:

Elena chemă pe Caterina și îi prezintă pe Elescu. Cea din urmă răspunde la prezentare cu o *familiaritate franșă*. — Îți place mult politica? îi zise ea. B, Elena 131

— Domnul Elescu nu se place în societatea noastră, zise Caterina, se duce acolo unde va putea vorbi politică în libertate.

Caterina devenise *familiară* cu Alexandru: nu se mai sfia a-l satira. Alexandru surâse cu delicateță, luând această mică epigramă ca o răsfațare ce Caterina nu da la toată lumea. B, Elena 140

Ofițerii ruși, găzduiți prin curțile boierești, erau primiți pe picior de prietenie, în curând chiar de *familiaritate*, în familiile pământene. RR 61

În primul exemplu, familiaritatea este marcată prin întrebarea directă și prin mărcile de persoana a doua singular, care sugerează o plasare a personajului la o distanță interpersonală redusă față de interlocutor. În cel de-al doilea exemplu, tachinarea (evaluată de narator ca actul de a „a satira”) personajului masculin, desemnat cu *domnul*+numele de familie, este pentru narator semnul familiarității (de remarcat și reacția personajului masculin care surâde și modul în care evaluează intervenția Caterinei – „o răsfațare ce Caterina nu da la toată lumea”). În cel de-al treilea exemplu, distanța interpersonală redusă este marcată prin trecerea de la *prietenie* (implicând apropiere, egalitate) la *familiaritate* (un grad mai mare de apropiere și intimitate).

Comportamentul acesta poate produce însă efecte negative:

Elena, fără să-și dea un rezon, *simțea nemulțumire despre familiaritatea* Caterinii cu Alexandru. Către acestea lucru era *foarte natural*. Caterina era din *natură franșă*. Apoi ea văzuse un fel de *simpatie bazată pe stimă* din partea Elenei pentru Alexandru. Ea urma sub *înfrăurirea spiritului de imitațiune și datinei de a face tot ce plăcea* Elenii. B, Elena 174

Elena evaluează atitudinea Caterinei față de Alexandru Elescu drept familiaritate, dar comportamentul produce o reacție afectivă negativă – *nemulțumire*. Naratorul explică resorturile psihologice ale Caterinei de a se comporta familiar: tânăra acționează mimetic, după modelul prietenei sale Elena, și în încercarea de a-i face acesteia plăcere. Evaluând, la rândul său, comportamental-afectiv atitudinea Elenei față de Alexandru: „simpatie bazată pe stimă”, Caterina imită comportamentul, dar prin prisma trăsăturii sale înnăscute de a fi deschisă și directă („din natură franșă”), ceea ce duce la evaluarea mai generală a *familiarității*.

În unele situații, familiaritatea poate fi inadecvată, dacă este implicată o relație între un bărbat și o femeie sau între persoane cu statut social diferit:

Chipul său era frumos și interesant, dar o întristare desnădejduită se vedea pe fața sa palidă. El purta ochilari verzi și ținea mâinile tinerei dame strânse întru ale sale, cu o *familiaritate neiertată altui decât unui barbat*. CN PT, O alergare de cai 27

...deși conservator convins [Eugeniu Ghyka], îi plăcea să se puie în contact cu lumea mică și s-o trateze pe picior de egalitate, *știind totodată să se ferească de familiaritate prea mare* din partea ei. RR, 574-575

Familiaritatea nu ține doar de un comportament verbal, ci și de unul nonverbal – gestul lui Ipolit de a ține „mâinile tinerei dame strânse întru ale sale”. Gestul este adecvat numai dacă cele două persoane sunt căsătorite: „o familiaritate neiertată altui decât unui barbat”. Pe de altă parte,

excesul de familiaritate (atât verbală, cât și nonverbală) poate fi inadecvat dacă direcția interacțiunii este de la inferior către superior: o persoană aparținând elitei intră în relații apropiate cu cei inferiori (a trata „lumea mică” „pe picior de egalitate”), dar consideră că ceea ce depășește anumite limite ale familiarității devine un pericol: „știind totodată să se ferească de familiaritate prea mare”. Nici de această dată nu ni se oferă date legate de limitele acceptate ale tipului de comportament⁶¹.

c. Alte cuvinte care apar relativ frecvent ca evaluative sunt *amenitate*, *afabilitate*, *delicatețe*, *amabilitate*, *urbanitate* în timp ce altele sunt mai rare sau se regăsesc la un singur autor.

Amenitate și *afabilitate* implică un tip de comportament (preponderent verbal) marcat pozitiv prin implicațiile afective:

Ca un om binecrescut, [Cerențel] vizită pe administrații săi, începând cu domnul și doamna Florinescu. Aceștia îl priimă cu acea *amenitate* nobilă și ospetie sinceră, care tot încă se mai găsește pe la proprietarii noștri, care din nenorocire începe a se pierde. CN 2, Flora română 242

(...) după cinci minute de așteptare ne aflăm în fața proprietarului; un om ca de cincizeci de ani, care mă întrebă cu cea mai mare *amenitate* despre scopul vizitei noastre (...) IG, 323

La ieșirea sa din închisoare, Câmpineanu și-a găsit averea foarte redusă și a fost obligat a duce o viață de privațiuni; însă casa lui modestă era totdeauna deschisă cu *afabilitate* tuturor amicilor sinceri ai românismului și ai libertății; oamenii de inimă și de spirit, de toate vârstele și de toate condițiile, erau siguri a găsi la dânsul o primire plină de *amenitate*, exemple bune și sfaturi frățești. IG, 383

Trebuie să adaug că după ce am explicat d-nei Sand că mă numeam numai Urechă și că România este numele țării mele, am observat oarecare schimbare în *afabilitatea* marei femei. Mr. de Roumanie era nobil, era cineva... pe când Mr. Urechă!... U, 65

În unele situații, atitudinea este determinată de evaluarea pozitivă a interlocutorului/interlocutorilor („oamenii de inimă și de spirit”; statut social – Mr. de Roumanie); când calculele inițiale sunt greșite, urmează o schimbare de atitudine: „am observat oarecare schimbare în afabilitatea marei femei. Mr. de Roumanie era nobil, era cineva... pe când Mr. Urechă!”. În unele situații, afabilitatea pare a fi marca unui personaj (de exemplu, în *O scrisoare pierdută*, adjectivul *afabil* și substantivul *afabilitate* apar în didascalii de câteva ori pentru a eticheta comportamentul lui Trahanache).

Delicatețe apare de multe ori în pereche cu un alt termen al sferei politeții:

Doamna Teriachiu, născută franceză, făcea onorurile casei sale cu o *delicatețe* și o *amabilitate* fără seamăn. U, 115

Uneori, folosit cu forma de plural, *delicatețe* trimite la un tip de comportament verbal perceput ca nesincer (în *O scrisoare pierdută*, Trahanache etichetează drept *delicatețuri* comportamentul deferent al lui Cațavencu înainte de a-i arăta scrisoarea compromițătoare).

În unele situații, *urbanitate* este folosit pentru a coda în principal comportamentul verbal, în timp ce în altele se referă la cel nonverbal:

⁶¹ Vezi însă Livescu (1905:47).

Nu pot trece la altă materie, vorbind de jurnalism, fără de a observa că până în 1872 mai toate jurnalele noastre politice, de orice culoare, au fost scrise în un limbaj moderat, scutit de acele expresii triviale cari mai apoi vor figura în coloanele nouelor ziare. Oarecare *urbanitate* și discreție n-au lipsit ziariștilor de la 1872. U, 244

Și ce fineță, ce distincțiune, ce *urbanitate* în acest fiu de mic boiernaș [Alecsandri]! RR, 541

După aceasta nimeni se mai interesă de mine, ci mă lăsară a-mi consuma rublele câștigate într-o jumătate de an, ceea ce se și tâmplă curând, căci cercetam o ospătarie nobile italiană, frecventată de tineri de familii bune apoi de străini mulți și în particular de nescari oameni ai poliției cu *maniere de tot urbane, cum se zice la București: „politicoși”* și cheltuiam câte 4-5 ruble pre zi, ca cum nu s-ar mai găta. ICD, 222-223

În exemplul excerptat din memoriile lui V.A. Urechia, prin plasarea în opoziție a expresiilor triviale cu limbajul moderat se realizează o circumscriere a comportamentului verbal adecvat prin *urbanitate*, pe când același termen, în evaluarea lui Alecsandri, implică atât limbajul, cât și elemente posturale, gestuale; interesant este fragmentul din Codru Drăgușanu, unde oamenii „cu maniere (de tot) urbane” sunt echivalați cu „politicoși”. Precizarea explicită a locului unde se folosește adjectivul *politicos* („la București”) atestă atenția acordată modalităților echivalente de evaluare.

Singurul autor la care am întâlnit *civilitate* ca modalitate de evaluare a unui comportament adecvat este I. Codru Drăgușanu:

Mulțămii doamnei Bloum de bunătate și *civilitate* și curând intrând în meritul lucrului, încheiarăm contract, 100 de franci pe lună și dejunul în natură de la domnia ei. ICD, 163

[un italian și un german] Se purtară cu *multă civilitate* și-mi oferiră serviciul amicale de conductori la instituțiunile locale, ce între complemente și protestațiuni de recunoștință acceptai. ICD, 188

Civilitate pare să acopere atât comportamentul verbal, cât și pe cel nonverbal.

Tot la un singur autor din corpus, V.A. Urechia, am întâlnit *deferință*, ca modalitate de auto-evaluare (automonitorizare):

(...) Ion Brătianu îmi adresează o scrisoare deschisă, tipărită, imputându-mi că deprind nouile generațiuni a curteni pe domnitor. Începuse pe atunci o luptă surdă a partidului liberal în contra domnitorului, pentru că dăduse puterea pe mâinile reacțiunei. Din *deferință* către unul din capii partidului meu, n-am răspuns la scrisoarea deschisă a lui Brătianu... U, 197

reflectând o dimensiune interioară, psiho-cognitivă.

d. În memoriile lui Alecsandri, cele legate de activitatea sa diplomatică, există doi termeni cheie folosiți pentru a reflecta modul în care memorialistul, care-și asumă de la început, implicit, o poziție inferioară, evaluează atitudinea unui superior. Acești termeni sunt *grațiozitate* și *bunătate*:

Lordul Malmersbury avu *bunătatea* a răspunde că (...) Englitera le va conserva [românilor] stima ce merită oamenii practici... VA P, Extract din istoria misiilor mele politice 587

Mă închinai respectuos și ieșii din cabinetul împărătesc, încântat și transportat de *grațiozitatea* cu care Maiestatea Sa mă tratase timp de o oră. VA P, Extract din istoria misiilor mele politice 572

– Vă mulțămesc, Mylord, în numele compatrioților mei, răspunsei închinându-mă, și adaug mulțămirile mele personale pentru bunătatea cu care m-ați ascultat și mai cu samă pentru *grațiozitatea* cu care ați dat chiar acum titlul de Prinț colonelului Cuza. VA P, Extract din istoria misiilor mele politice 589-590

Există două posibile explicații pentru această utilizare: pe de o parte, o persoană cu statut inferior nu se așteaptă ca o persoană cu statut superior să o trateze cu deferență sau de pe poziții de egalitate. Când acest lucru se întâmplă, comportamentul este neașteptat (deci marcat, în termenii lui Watts). Situația ar putea releva, din perspectiva țintei cu statut inferior, implicațiile unei trăsături culturale românești, distanța mare în raport cu puterea (*high distance to power*, conform sistemului lui Hofstede) în calcularea a ceea ce ar fi adecvat atunci când direcția este de la superior către inferior. Pe de altă parte, nu trebuie neglijat faptul că memoriile privesc, în acest caz, domeniul diplomatic, iar prezentarea lui Alecsandri s-ar putea face din perspectiva integrării sale într-o anumită comunitate de practică (cu anumite reguli verbale și nonverbale), cu un anumit tip de limbaj, în care astfel de elemente evaluative ar putea fi o normă.

Același termen apare într-o antifrază pentru a evalua comportamentul nonverbal al unor femei din nordul Africii:

Câteva femei, răzlețite printre caravane și învelite în feregele rupte, își ascund fețele îndată ce dau cu ochii de noi, și, după ce trec mai departe, ele întorc capul pentru ca să stupească pe urma noastră. *O grațiozitate a sexului frumos din Maroc!* VA P, Călătorie în Africa 268

e. Un alt termen legat de sfera politeții este *eticheta*, desemnând ansamblul regulilor de interacțiune socială. Respectarea etichetei implică un comportament adecvat, dar ceea ce interesează este modul în care aceasta este percepută de autorii analizați:

Toată ziua se trece în adunări fără pretenții, în convorbiri prietenești, în primblări încântătoare și mai ales în sânul acelei frății neprețuite, ce nu se găsește aiure decât la băi, și în acea liniște de minte pe care nu o amenință nici necazurile casnice, acei țânțari înveninați care scurtează viața unui om simțitor, nici *șicanurile unei societăți supuse etichetii*. VA P, Borsec 176

Băile de Ems sunt frecventate de o soțietate aleasă. Pe la începutul timpului curei vin nemții, rușii, leșii; iar în iulie năvălesc franțezii și englezii; atunci nemțoaicele se eclipsează de crinolina și volanele parizienelor; însă deși *eticheta face petrecerea îndestul de monotonă*, cel puțin ai mângâierea că te găsești într-o adunare cumsecade. CN PT, Scrisoarea XXX 308

Pentru Alecsandri, eticheta reprezintă o frână a interacțiunilor sociale, o piedică pentru „convorbirile prietenești” și „frăția neprețuită”, în timp ce pentru Negruzzi este o modalitate de a nivela comportamentele, ducând la monotonie. Astfel, eticheta pare un artificiu social cu efecte considerate negative.

2.3. Im/politețea și sinele

Chiar dacă cele mai multe exemple indică importanța sinelui individual, am remarcat și situații în care sunt evidențiate sinele relațional și cel colectiv:

Galantescu: Foarte adevărat, domnul meu, și te rog a fi gata a-mi da blagoslovenia în loc de tată, căci *pe dumneata te respectez mai mult decât pe oricare altul*. PND, Bălăcescu O bună educație 124

Cine (...) nu s-au încredințat de *respectul tinerilor către bătrâni?* (...) *respectul tinerilor pentru bătrâni* VA P, Românii și poezia lor 109; 139

În ceea ce privește legătura dintre sinele relațional și cel colectiv, se observă că evaluarea *respect* se aplică unei generații sau unei persoane, din partea unui individ sau a unei colectivități, fiind

un element important pentru diverse relații (copil-părinte, descendent-strămoș și beneficiar-binefăcător).

Un personaj cu statut înalt poate fi foarte sensibil în cazul în care comportamentul așteptat nu este regăsit, cu alte cuvinte dacă statutul său superior este ignorat. Chiar în situația de observator, un astfel de participant remarcă ignorarea statutului unui superior de către un inferior:

Neamuș (încet, către Vulpe): Văzut-ai așa *obraznicie*! Radu n-au sărutat mâna vărului Iorgu.
Trufandachi: *Lipsa de sevas*. VA T2, Boieri și ciocoi 292

Exemplul relevă cadre de referință divergente între vechiul și noul mod de interacțiune socială: a nu săruta mâna unui (perceput de ceilalți ca) superior reprezintă o transgresare a vechilor drepturi sociale, dar este adecvat noilor drepturi sociale (ale lui Radu, un tânăr educat în Franța). Exemplul este revelator pentru relativitatea diacronică a politeții (Kádár/Haugh 2013): există un conflict între cadrul vechi și cel nou de referință, între generația matură și cea tânără și un semn de tranziție de la o ierarhie strictă către una mai laxă, într-un cadru mai democratic. În cronici, numai sinele relațional și cel colectiv erau afectate de impolitețe în cadrul formal al curții, un rol important deținându-l recunoașterea statutului (dobândit prin naștere sau temporar, politic). Recunoașterea statutului este încă importantă la jumătatea secolului al XIX-lea, mai ales când persoana care evaluează un comportament aparține elitei.

2.4. Im/politețea și intenționalitatea

Politețea apare uneori ca un deziderat; în intervențiile personajelor sau ale naratorului, politețea ar trebui să-i vizeze (dintr-o perspectivă deontică) pe părinți, pe cei cu statut superior și pe soți (atât în cadru public, cât și în cadru privat):

Evghenidis: Ești în prezența Sfatului, domnule, în prezența miniștrilor, și *trebuie să răspunzi cu respect*. VA T2, Boieri și ciocoi 341
Să fim dreți și *să ne închinăm cu respect și recunoștință* dinaintea memoriei părinților. Ei prin traiul lor păreau a face parte din secolul XVI, dar au avut meritul sublim de a introduce în Patria lor un secol de progres și de regenerare, secolul XIX, adus din străinătate prin copiii lor. VA P, Introducere la scrierile lui Negruzzi 368
Anastase: (...) Arghirișo dragă, Ț-am zis să nu-i răspunzi, ea Ți-ește mumă, dacă mi-e mie nevestă, *trebuie s-o respectezi*, fata mea (...) PND, Caragiali O soare la mahala 188
Stan: D-ta trebuie *să cinstești și să respecti* pe bărbatul d-tale. PND, Millo Înșurătorii 317

Într-un fragment din Matei Millo, personajul mai în vârstă se adresează unui tânăr poet specificând normele comunicative așteptate:

Stan: Mă rog, stăi./De ai chef să ne-nțelegem, te poftesc apoi întâi / *Să-mi vorbești cu profimie*, get-beget moldovenește,/ Căci n-am cinste a-Ți ști limba ș-a-nțalege păgânește, / Și al doile, *cuvântul să-l rostești evghenicos*, / Căci altfel apoi m-oi duce, fiind *dulos tapinos* (...) PND, Millo Un poet romantic 364

Prima regulă invocată este adresarea plină de bunăvoință (*profimie*, variantă pentru *protimie* < ngr. προθυμία), în română („moldovenește”), nu în jargonul franțuzit pe care-l folosește tânărul; a doua regulă este tonul („rostirea”) *evghenicos* (‘politicos’). Sancțiunea anunțată pentru

refuzul de a se conforma acestor reguli este părăsirea interlocutorului, cu formula din neogreacă *dulos tapinos* (slugă smerită).

Politețea este invocată ca normă când lipsa comportamentului adecvat este compensată prin acțiune. De exemplu, în acest fragment din Alecsandri, o critică declanșează o evaluare negativă respinsă de interlocutor, ceea ce duce la o provocare la duel:

Nicu: Voiesc să spun că tonul cu care vorbești verișoarei mele îmi displace, domnule...

Safir: Tonul?... Ce ton?

Nicu: Tonul acest sentimental și... ridicul cu care-ți permiți a-i adresa declarații de amor... ca *un năuc*.

Safir: Năuc eu?... Ia ascultă, Niculeț... *dacă n-ai fi de ieri de-alaltăieri, m-aș simți ofensat*; dar fiind, precum am zis, de ieri de-alaltăieri, *mă mărginesc a-ți zice că ești ... un obraznic*.

Nicu (*furios*): Obraz...

Safir: nic, Niculeț, nic.

Nicu (aleargă de scoate două florete din panoplie): Obraznic!

Safir: Ce face?... strică panoplia?

Nicu (viind în fața lui Safir): Domnule, știi să mânuiești floreta?

Safir: Pentru ce astă-ntrebare?

Nicu: Pentru că *voiesc să-ți dau o lecție de politețe*. VA T2, Nobila cerșetoare 269

Tânărul Nicu, nemulțumit de tonul lui Safir față de verișoara sa, îi atrage atenția acestuia asupra comportamentului său verbal inadecvat, comparându-l cu un năuc. Safir simulează faptul că evaluarea negativă nu a avut efectul scontat emfaticizând diferența de vârstă („*dacă n-ai fi de ieri de-alaltăieri, m-aș simți ofensat*”) și-și evaluează la rândul său interlocutorul: „*mă mărginesc a-ți zice că ești... un obraznic*”. Această evaluare negativă (extrem de frecventă în corpusul nostru) produce un efect afectiv imediat, marcat de didascalie: Nicu este *furios*; pentru a repara situația, Nicu îl provoacă pe Safir la duel, considerând că acțiunea poate compensa ofensa adusă. Este interesant faptul că duelul este metaforizat drept *lecție de politețe*. Aceeași metaforizare apare și în alt fragment al lui Alecsandri, o rememorare a lui N. Bălcescu:

El făcuse voiajul de la Marsilia până la Livorno cu un doctor napolitan, cu care avuse o ceartă, în urma căreia îl provocase la duel. În calitatea mea de compatriot, datoria mea era să-i serv de secundant, deși împrejurările în care mă găseam nu-mi permiteau să primesc acest rol. Bălcescu era foarte aprins, foarte neîmpăcat și vroia numaidecât să deie o *lecție de politețe* napolitanului, dar o lecție de care să-și aducă aminte cât a trăi dacă ar fi mai trăit. Adversarul lui nu părea dispus a se supune la o asemenea catastrofă și preferă să facă toate scuzele ce am pretins de la el. VA P, Neculai Bălcescu 457

Deși nu există întotdeauna o intenție de a ofensa, percepția (*uptake*) indică faptul că un participant a interpretat/atribuit o intenție ofensatoare. Există poate câteva excepții, când interlocutorul râde în timp ce-și evaluează negativ interlocutorul (pe care le analizăm mai jos). Intervenția considerată nepoliticoasă poate fi o reacție la o remarcă anterioară percepută ca ofensatoare (Işık-Güler/Ruhi 2010; Bousfield 2007, 2008):

- Cel puțin eu îți mărturisesc, cucoana mea, zise acest domn *ofensat*, că nici eu nu am văzut pe vreo damă puind o grădină cu flori pe cap, ca dumneata. Mă iartă, dar parcă ești o bre...

- Ah! ce *obraznicie*! strigă doamna Bîlcioaia făcându-se că leșină. PRR, Bujoreanu Mistere din București 232

Anterior acestui schimb de replici, doamna criticase modul în care interlocutorul era îmbrăcat. Evenimentul, perceput ca negativ de către interlocutor, dovadă adjectivul *ofensat* din intervenția naratorială (o instanță simte și cealaltă explicitează), duce la o critică legată de modul în care doamna și-a ales pălăria; intervenția produce evaluarea negativă explicită (*ce obrăznicie!*), fiind însoțită și de un fals efect afectiv manifestat prin leșin.

În unele situații, impolitețea declanșează un lanț de evaluări negative care sunt percepute ca ofensatoare, ca în exemplul de mai jos, continuarea scenei dintre Nicu și Safir:

Nicu: Voiesc să-ți probez că *un obraznic ca mine* poate să puie în frigare *un bâtlan ca d-ta*... Apără-te... (Se pune în poziție de scrimă.)

Safir: Bâtlan!... Așteaptă, *coșcodane*, să-ți arăt eu. (...) Gata să te pun în rândul nenorociților carii au avut curagiul a să măsură cu mine. VA T2, Nobila cerșetoare 272

Nicu preia evaluarea negativă realizată de Safir, dându-i implicit un sens pozitiv, în timp ce-și asociază oponentul cu *un bâtlan*. Metafora animalieră este continuată de interlocutor, Safir adresându-i-se cu „coșcodan”⁶². Ambii interlocutori încearcă să-și intimideze adversarul prin amenințări mai mult sau mai puțin directe („un obraznic ca mine poate să puie în frigare un bâtlan ca d-ta”, „Gata să te pun în rândul nenorociților carii au avut curagiul a să măsură cu mine”).

Similar cu rezultatele corpusului modern, cronicile relevă o percepere a comportamentului celuilalt ca intenționat ofensator. „Agresorul” este uneori inconștient de evaluarea negativă a comportamentului său din partea celorlalți participanți, dar în cele mai multe situații există o intenție ofensatoare și perceperea sa corespunzătoare (Constantinescu ms.).

Exemplele de mai jos relevă o evaluare negativă a celuilalt participant din cauza unei acțiuni nonverbale, respectiv verbale, dar fără un efect negativ (locutorul nu consideră într-adevăr ofensatoare acțiunea interlocutorului):

Marghiolița (dinîntu): Fugi, *obraznicule*, că m-ai spăriet [o speriasă sărutându-i umărul] (...) Ha, ha, ha ! cât îi de *obraznic*! VA T1, Peatra din casă 297

– Ești *un impertinent*! zise principesa râzând; dar îți iert pentru că ai fost profet... S-a dus la băi... B, Elena 206

Cele mai multe exemple fiind extrase din piese de teatru, există un control mai puțin evident al autorului în text (spre deosebire de proză). Însă, intervențiile autorului se fac simțite, în didascalii:

Arbore: Dacă mă știi, ce mă mai întrebi de nume?... Ai prins orbul găinilor?

Lipicescu (*obraznic*): Ei!... ș-apoi?... VA T2, Boieri și ciocoi 287

Stâlpeanu: (...) (întorcându-se către Lipicescu) Cât pentru tine, ciocoiule, acu să ieși din casa vărului Iorgu și să nu te mai arăți pe-aici... ieși!

Lipicescu (*obraznic*): Nu priimesc poronci de la dumneta. VA T2, Boieri și ciocoi 356-357

indicând cititorului cum să interpreteze o replică.

⁶² *Coșcodan* desemnează atât o specie de maimuță cu coada lungă, cât și, figurat, un om urât ca o maimuță (<ucr. kočkodan).

3. Observații finale

Observațiile noastre au în vedere și alte exemple pe care, din lipsă de spațiu, nu le-am putut prezenta în secțiunile de mai sus. Ceea ce indică în mod clar corpusul este faptul că evaluarea comportamentală implică elemente similare atât *in situ*, cât și retrospectiv, *in praesentia* și *in absentia*, la nivel individual sau colectiv. În corpusul analizat, evaluările comportamentului politicos aparțin mai frecvent naratorului decât personajelor. S-ar putea ca tipul de comportament politicos să nu fie evident cititorului sau adecvarea sa să nu declanșeze de multe ori o evaluare explicită. Evaluarea unui comportament ca nepoliticos apare atât în sfera personajelor, cât și a naratorului, dovadă a proeminenței acestui comportament inadecvat. Un alt argument al proeminenței impoliteții este faptul că tipul de comportament evaluat ca nepoliticos este reținut, determinând o anumită reacție defensivă, chiar dacă persoana care l-a produs este evaluată în general ca politicoasă (vezi, de exemplu, amintirile lui R. Rosetti despre bunica sa paternă). Sunt interesante situațiile în care locutorul își evaluează comportamentul ca fiind conform sau neconform normelor și așteptărilor sociale (automonitorizarea).

Urmând parametrii lui G. Hofstede, societatea românească din Principate s-ar caracteriza prin: colectivism, distanță mare față de putere și distanță mică în relațiile sociale. Parametrul colectivismului se leagă de apropierea și afectivitatea manifestată explicit de evaluările comportamentale; politețea se relevă nu doar ca tip de comportament care să valorizeze imaginea celuilalt, ci este și parte din construirea imaginii individuale/identității, chiar dacă politețea pare să fie un comportament mai puțin proeminent decât impolitețea.

În cadrul formal al curții feudale, deferența era (cvasi)obligatorie, marcată explicit prin comportament nonverbal; comportamentul ritualizat era dublat de stereotipia mijloacelor de evaluare lexicală. Comportamentul în cadrul interacțiunii la curte, în perioada feudală, poate fi considerat, în linia studiilor lui Jucker (2010, 2011), ca relevând politețea ca discernământ. S-a observat, de asemenea, că marcarea socio-proxemică a spațiului implică o tranziție de la performare comportamentală (imagine, “showing”) la performare verbală (cuvânt, “telling”), cu tranziția de la colectiv la personal și de la protejarea sau afirmarea imaginii personale la protejarea sau afirmarea imaginii celuilalt (Bax 2011: 268).

Interacțiunile din textele literare de la jumătatea secolului al XIX-lea relevă o varietate de relații private și publice, cu un rol important acordat socializării; manifestările exterioare rămân o normă în anumite cadre (de exemplu, în diplomație), dar calculul adecvării comportamentale diferă de la un cadru de referință la altul (de la cel vechi la cel nou).

În lexiconul diversificat al politeții se distinge existența unui continuum de comportare adecvată și marcată pozitiv, spre deosebire de perioada feudală, care cunoaște un singur lexem cheie atât pentru comportamentul adecvat, cât și pentru cel marcat pozitiv, diferența fiind

marcată prin diverse determinări sau colocații. Lexiconul impoliteții pare mai constant în timp (multe elemente regăsite în cronici se mențin, iar împrumuturile nu reprezintă o concurență reală pentru itemii deja existenți). Termenii care conturează comportamentul adecvat (atât verbal, cât și nonverbal) se combină uneori cu termeni afectivi (vezi *supra*), ceea ce determină un transfer al acestor elemente către evaluatori ai comportamentului marcat pozitiv. În configurarea comportamentului marcat pozitiv se distinge importanța componentei afective, implicațiile emoționale pozitive fiind preponderente în interacțiunile analizate în distingerea între un comportament adecvat și unul marcat pozitiv („cald”). Atât politețea, cât și impolitețea implică scheme atitudinale care au asociate scheme emoționale; instanța care verbalizează emoțiile pozitive este în general naratorul, în timp ce emoțiile negative sunt explicitate atât de narator, cât și de personaje (în diverse trepte de tranziție).

Rezumând aspectele metacomunicative, *politețe* apare ca etichetă a unui comportament adecvat, neutru, care implică un comportament verbal de tip convențional (relevând exprimare eufemistică sau producerea unor acte de vorbire rutinizate, de tipul scuzelor), dar și ca modalitate de a evalua un comportament marcat („rece”, în sensul distanței, dar și „cald” atunci când este asociat cu termeni afectivi pozitivi). *Familiaritate* relevă în general un comportament perceput pozitiv, dar care depinde de anumite limite endoxale referitoare la relațiile dintre sexe și la cele care vizează interacțanți între care diferența de statut este una importantă. *Amenitate* și *afabilitate* desemnează un comportament marcat pozitiv prin afectivitate, iar *amabilitate* pare să desemneze un comportament adecvat înăscut, nu obținut prin educație sau mimetism, în timp ce vocabularul epocii relevă și idealul comportamental masculin (*galantomie*). *Civilitate* și *urbanitate* etichetează un comportament adecvat, tipic modernității, educat, iar *eticheta* este considerată un artificiu social care impune un comportament adecvat, dar nemarcat (monoton, lipsit de afectivitate). Colocațiile în care apar termenii menționați, asocierile cu anumite adjective sau elemente afective relevă o prelungire a concepțiilor din secolul al XVIII-lea francez alături de o interpretare în sensul democratizării (se păstrează ideea unei distincții aristocratice) prin asumarea și internalizarea prin educație a unui comportament adecvat în relațiile interpersonale, cu efecte pozitive.

Im/politețea este conectată atât de sinele individual, cât și de cel relațional sau colectiv, relevând implicații diverse asupra ordinii morale. Politețea implică o perspectivă deontică în care polul obligativității îl reprezintă manifestarea deferenței (atât exteriorizată, dar și interiorizată) față de un superior (în cadru public sau privat). Între persoane cu statut egal, sfera politeții implică manifestarea reciprocității. Dacă ordinea morală se încalcă, această transgresare este considerată, de cele mai multe ori, intenționată (cu evidentul lanț de reacții ofensatoare tipic impoliteții între egali). În cadru privat, între bărbați cu statut egal, transgresarea ordinii se poate elimina (există posibilitatea reparării ofensei) prin duel („lecție de politețe”). Impolitețea (cu

etichetele de bază *obraznic* sau *mojic* și derivatele lor) privește acțiuni – un comportament verbal (mai puțin nonverbal) și o combinație de elemente verbale și nonverbale considerate inadecvate, dar și persoane (evaluate atât *in situ*, dar și pe baza unei istorii interacționale) lipsite de educație (ca urmare a statutului lor inferior) și de control (din exterior). Evaluările negative apar atât între persoane cu statut similar, cât și de la superior la inferior, când comportamentul inferiorului nu se conformează așteptărilor superiorului (nu se manifestă umilință, sunt contrazise opiniile superiorului, nu i se face acestuia pe plac, inferiorul încearcă să facă o glumă care vizează o altă persoană cu statut superior). Eticheta *obraznic* (sau derivatele sale) pare să fie una proeminentă, percepută ca instrument de sancțiune puternic, afectând imaginea persoanei căreia îi este aplicată (vezi în piesa *Iorgu de la Sadagura* reacția lui Gângu la acuzația Gahiței că „se obrăznicește” sau încercarea lui Manole de a transfera eticheta folosită de interlocutoare pentru fiul lui de la o apreciere generală la una punctuală, într-o scenă din *Drumul de fer*).

Evaluarea adecvării comportamentale contribuie la menținerea relației interpersonale sau la ameliorarea acesteia (când apare marcarea pozitivă), în timp ce evaluarea inadecvării comportamentale afectează doar relația dintre persoanele cu statut egal. Pentru persoanele cu statut superior, eul respectabilității este mai important decât cel al identității în interacțiunea cu cei percepuți ca inferiori. Cel mai important principiu în relația cu inferiorii pare să fie cel al echității, în timp ce principiul asocierii domină relațiile cu persoanele care au același statut. În evaluările negative, puterea este reafirmată în interacțiunile între persoane între care există o asimetrie de statut și „negociată” în interacțiunile dintre egali.

CAPITOLUL 3. IM/POLITEȚEA EXPRESIVĂ:

ACTE DE VORBIRE

1. Considerații preliminare

În acest capitol avem în vedere acte de vorbire expresive asociate convențional cu sfera politeții (mulțumiri, scuze, rugăminți, urări, felicitări, complimente, formule de salut), respectiv cu cea a impoliteții (imprecații, amenințări, insulte). Cel mai bine reprezentat act de vorbire în corpusul nostru este complimentul, dar situațiile pe care le-am identificat nu sunt încadrabile exclusiv sferei politeții, complimentele ironice relevând, în unele cazuri, impolitețea indirectă (*off record*). Nu doar perspectiva teoretică susține această încadrare, ci și reacția personajului-țintă la un compliment pe care îl percepe ca fiind nesincer și urmărind să producă un efect negativ asupra sa. Motivul pentru care vom dedica un spațiu mai amplu complimentului decât celorlalte acte de vorbire constă în caracterul mai variat de realizare al acestuia comparativ cu al celorlalte acte de vorbire menționate pentru sfera politeții, acestea având un caracter convențional puternic marcat. În ceea ce privește actele de vorbire circumscrise sferei impoliteții (imprecații, insulte, amenințări etc.), vom avea în vedere situații recurente, dar o parte a discuției privind agresivitatea verbală este legată de formulele de adresare (unele dintre mărcile cele mai evidente ale impoliteții fiind insultele).

Cele mai multe expresii verbale ale im/politeții sunt idiomatice sau convenționale – formule de im/politețe; pentru ca o formulă de im/politețe să fie recunoscută ca atare de vorbitori trebuie să fie relevantă în relația interpersonală cooperativă (Schlund 2014: 281; vezi și Culpeper 2011, 2012). Pentru o analiză a actelor expresive în româna actuală, vezi Necula (Zvirid) (2012), Zvirid Necula (2012), iar pentru formulele de salut Pietreanu (1984).

2. Abordări pragmatice ale complimentului

Complimentul, ca act de vorbire, poate fi un aspect important al activității relaționale (acest subcapitol include observațiile din Constantinescu 2015c). Din perspectiva studiilor „tradiționale” legate de actele de vorbire (J. Austin, J. Searle), complimentul este un act behabitativ/expresiv. Din perspectiva politeții₂, complimentul are potențial amenințător pentru eul individual, deși reprezintă o strategie a politeții pozitive (Brown/Levinson 1978/1987) sau este, din contră, un act flatant (făcând parte din categoria “face-flattering acts”, Kerbrat-Orecchioni 2005); în studii mai noi care asociază cele două domenii este considerat un act de susținere a eului individual (“face enhancing act”, Taavitsainen/Jucker 2008: 197), care nu este însă lipsit de valențe ironice sau sarcastice, nefiind justificată o simplă încadrare în domeniul politeții pozitive.

Complimentele⁶³, aparținând spațiului mai amplu al evaluării, implică o apreciere pozitivă a unei acțiuni sau a unui obiect aparținându-i interlocutorului (Eckert/McConnell-Ginet 2003: 145), aprecierea putându-se realiza implicit sau explicit (Holmes 1988: 446). Uneori ținta complimentului nu este interlocutorul, ci o terță persoană, dar între țintă și interlocutor există o conexiune directă ce permite transferul evaluării pozitive de la țintă către interlocutor (Taavitsainen/Jucker 2008: 198). Există în domeniul pragmatic unele observații legate de importanța genului locutorului în performarea acestui act de vorbire: în general, femeile primesc și realizează mai multe complimente decât bărbații (pentru societatea din Noua Zeelandă vezi Holmes 1988, 1995, 1996; Tannen 1996, Eckert 2003 pentru cultura americană) (Taavitsainen/Jucker 2008: 197), dar alte studii arată că bărbații realizează mai multe complimente (Jucker/Taavitsainen 2014). În interacțiunile între femei complimentele sunt utilizate, cu precădere, pentru a crea solidaritate și intimitate (Holmes 1988: 449), în timp ce în interacțiunile între bărbați complimentele sunt reflectarea raportului de autoritate; în interacțiuni în grupuri mixte, complimentele realizate de bărbați către interlocutori feminini apar mai ales în situații de flirt și de stabilire a unor (viitoare) bune relații (Taavitsainen/Jucker 2008: 224). Pentru o analiză interculturală vezi și Golato (2005); pentru o analiză a complimentelor în româna actuală vezi Zvirid (2011), Necula (Zvirid) (2012). În unele studii, complimentele sunt considerate stereotipe, convenționale (Manes/Wolfson 1981, Holmes 1988)⁶⁴.

Complimentele par legate, istoric, de clasele înalte ale ierarhiei sociale – vezi cărțile de etichetă din secolul XVII din Anglia (Taavitsainen/Jucker 2008: 203), fiind învățate, însușite; asimilarea lor de către clasa de mijloc se realizează odată cu ridicarea acesteia prin putere economică și educație. În Anglia, din perspectivă istorică, complimentele sunt realizate după model francez, urmărindu-se tiparele formulaice și expresiile de auto-umilință (Taavitsainen/Jucker 2008: 204). În corpusul literar românesc pe care îl avem în vedere, atât autorii, cât și personajele aparțin clasei aristocrate sau celei de mijloc, fiind vizibilă „democratizarea” complimentelor.

O idee interesantă pe care o preluăm de la Taavitsainen și Jucker (2008: 225-226) și pe care o vom urmări în exemple este legată de temele adecvate unui compliment conform normelor sociale ale unei perioade date (ce poate constitui obiectul unui compliment: aspectul fizic, bunurile, gusturile etc.). Spre deosebire de Taavitsainen și Jucker (2008), nu considerăm că un compliment este doar un act de sprijinire a eului individual al interlocutorului (*face-enhancing*), ci și un act prin care se constituie eul individual al locutorului (*face-constituting*).

⁶³ “A compliment is a speech act which explicitly or implicitly attributes credit to someone other than the speaker, usually the person addressed, for some ‘good’ (possession, characteristic, skill etc.) which is positively valued by the speaker and the hearer (Holmes 1988: 446).

⁶⁴ Sifianou (2001: 415) neagă stereotipia complimentelor, considerând că în greacă se apelează la elemente formulaice atunci când este nevoie de un răspuns rapid, în timp ce elementele non-formulaice includ și expresii colocviale sau elemente ludice, tinerii fiind în general foarte creativi în realizarea complimentelor (*idem*: 424).

Semnalăm o anumită constanță transculturală (remarcată de Taavitsainen/Jucker 2008 pentru engleză și germană – sunt preluate observații de la Beetz 1990, 1999; observabilă și în cazul limbilor romanice) a sensurilor termenului *compliment*, datorată probabil raportării la același model de referință, cel francez. Termenul românesc *compliment* are o etimologie multiplă, romanică (italiană și franceză), înregistrând următoarele sensuri (DA, s.v.): 1. (la pl.) cuvinte politicoase, îndatoritoare, măgulitoare, adesea și lingușitoare, adresate cuiva spre a-i arăta stimă, considerație, respect sau numai spre a-i face plăcere; 2. (numai la pl.) salutări; 3. (prin extensie) aplecarea părții superioare a corpului sau numai a capului spre a saluta pe cineva respectuos. *A complimenta* are ca sensuri ‘a face complimente’, ‘a felicita pe cineva’, ‘a heretisi’ (înv.), ‘a saluta pe cineva’.

În analiza noastră vom avea în vedere comentariile metapragmatice realizate de personaje sau de narator, modalitățile de realizare a complimentelor, temele⁶⁵ acestora și tipurile de răspuns. Trebuie precizat de la început faptul că *a complimenta* și *compliment* acoperă în perioada avută în vedere o sferă mult mai largă decât în perioada actuală, relevând suprapuneri cu sfera salutului, a felicitărilor și laudelor, acte verbale expresive pozitive sau meliorative. Eticheta verbală sau nominală nu coincide astfel întotdeauna cu actul verbal (neconcordanță între perspectiva empirică și cea teoretică).

2.1. Comentarii metapragmatice

Prezentăm mai întâi câteva comentarii metapragmatice realizate de personaje feminine, legate de comportamentul verbal al străinilor sau de cel al bărbaților din capitala Iași, printr-o comparație în defavoarea interlocutorilor masculini din interacțiunea în curs:

- Georges! Zise principesa, nu-mi faci niciodată *complimente*...și cu toate acestea *sunt încă tânără și frumoasă!*... În adevăr voi nu știți să iubiți!... *ce diferență din voi și ofițerii ruși!* ... *ce oameni galanți!* ... B Elena 206

Gahița: Du-te de te întâlnește cu cavalerii de acolo [din Iași]... și să *admirezi amabilitatea lor*... *să-i auzi ce complimente delicate îți fac; iar nu cum faceți d-voastră, care vă slujiți de cuvinte groase și ziceți fiecărui lucru pe nume, fără a vă închieta de urechile damelor!*... Du-te... întră în saloanele briliante, unde ard sute de bugii, iar nu lumânări de seu ca pe-aici (...) Du-te de le vezi toate acele, ș-apoi mi-i zice dacă *influența străinilor ne-au stricat mintea sau dacă ne-au dezvoltat-o*. VA T2, Iorgu de la Sadagura 20

Se poate remarca o conectare a complimentului de o autoevaluare pozitivă („sunt încă *tânără și frumoasă*”), urmată de critica interlocutorilor masculini pe baza unei comparații cu ofițerii ruși. Aceștia sunt evaluați pozitiv printr-un element de clasificare (*galanți*) și prin plasarea contextuală a complimentelor în sfera relațiilor afective (flirtul) – „voi nu știți să iubiți”. Kelly (2007: 35-37) remarca modalitatea de educare a bărbaților din elită în Rusia, cărțile de bune maniere care le erau dedicate încurajând comportamentul curtenitor în compania femeilor (la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea). În exemplul din Alecsandri comparația se realizează între bărbații din provincie și cei din capitală, aceștia din urmă

⁶⁵ “Topics in compliments have to appeal to the interlocutor’s interest and belief sets if they are to contribute to the creation of a mutually manifest cognitive environment” (Ruhi/Doğan 2001: 362).

influențați pozitiv, în viziunea personajului, de comportamentul verbal al străinilor. Atitudinea domnilor („cavalerilor”) din Iași este evaluată pozitiv (printr-un element de clasificare) drept *amabilitate*, complimentele lor fiind *delicate*, în contrast cu caracterul direct al exprimării provincialilor: „vă slujiți de cuvinte *groase* și *ziceți fiecărui lucru pe nume*, fără a vă închietarisi de urechile damelor”, personajul fiind un admirator al lumii occidentale.

Exemplul următor este mai complex, interacțiunea se realizează între un oaspete care a trăit mult timp în străinătate, Elescu, și gazda sa Elena:

- O să ședeți mai multe zile aici? întrebă Elena pe Elescu.
- *Acest locaș este încântător, doamnă, și singurul cuvânt care m-ar face a-l părăsi este numai temerea de a nu mai putea să mă despart de aici.*
- Sunteți *nesuferit* cu *complimentele* franceze!... E un *mare defect* aceasta... *învățați* pe lângă femei a *minți* mai târziu în viața politică...
- În adevăr, doamna mea, unde am găsi un cerc compus mai bine decât acesta? Poci zice aceasta fără a roși. *Nu am mințit.* Și trebuie *să am o mare putere asupra admirațiunei mele ca să nu zic mai mult decât ceea ce am zis.* B Elena, p. 131

Pe de o parte, există evaluarea negativă a complimentului atât prin precizarea unui efect negativ (*nesuferit*), cât și prin aprecierea sursei externe a comportamentului comunicativ – complimente *franceze*. Întregul comportament comunicativ al inițiatorului complimentului este apoi evaluat negativ ca *defect*, urmat de o altă evaluare negativă, echivalarea cu minciuna: „învățați pe lângă femei a *minți* mai târziu în viața politică....” (suspiciune de nesinceritate). Locutorul reacționează prin menținerea aprecierii (*Nu am mințit*) și realizarea unui nou compliment, care pornește, așa cum se menționează explicit, din admirație: „trebuie să am o mare putere asupra *admirațiunei mele* ca să nu zic mai mult decât ceea ce am zis”, preteritia fiind un mecanism care amplifică efectul complimentului inițial.

Alte comentarii privesc lipsa de experiență în interacțiunea socială și proiecția eronată a valorii unui compliment:

- Prin urmare, îmi închipuii un dialog între ladi V. și mine și alcătuii în minte-mi o sută de întrebări și de răspunsuri nimerite, încât, sosând la otelul acestei dame, mă suii scările cu hotărâre de a-i rosti fraza următoare: Ladi! de mult căutam prilej de a avea norocire și onor a fi recomandat unei persoane atât de distinse, ale cărei înalte sâmtiri se unesc cu o frumusețe rară și poetică, pentru ca să compuie un înger rătăcit pe fața pământului spre fericirea omenirii!...
- Acest compliment de colegian era menit, după socotința mea, să producă un efect minunat, căci, la vârsta de 19 ani, noi credem că meritul unui compliment stă în lungimea lui.* VA P, Călătorie în Africa 224

Cel care rememorează un episod din tinerețe este un englez matur, companion de călătorie al naratorului Alecsandri. Acesta are o atitudine critică față de modul în care tinerii evaluează calitatea și efectul unui compliment – lungimea, personajul indicând și complimentul compus pentru o doamnă pe care urma să o întâlnească. În această situație, complimentul nu apare ca o reacție spontană, fiind o intervenție calculată.

Spre deosebire de prințesa din romanul lui Bolintineanu, Filimon are o altă opinie legată de ruși, în impresiile lui de călătorie:

Observai pe ruși și descoperii că acești locuitori ai Nordului, în raport cu pozițiunea lor socială, nu erau nici orgolioși, nici chiar pretențioși; din contra, erau foarte amabili și le plăcea prea mult conversația. Aceea ce nu-mi plăcu la dânsii era o mulțime de *complimente* și reverințe ce făceau la orice frază și care, fiind foarte puțin naturale, îi făcea să semene mai mult cu actorii dramatici de prin provincii, decât cu oamenii ce conversează pentru distracție. F, 16

În ciuda amabilității și a disponibilității conversaționale a interlocutorilor ruși, naratorul remarcă un exces de „complimente și reverințe” (acte expresive de tip compliment și formule deferente), lipsite de naturalețe, dând impresia unui exercițiu controlat, impus: „îi făcea să semene mai mult cu actorii dramatici de prin provincii, decât cu oamenii ce conversează pentru distracție”, cu alte cuvinte politețea nu apare ca impuls natural, ci impusă prin educație.

Complimentele apar ca marcă a unui comportament modern, asumat prin educație și cizelat prin frecventarea societății (vezi al patrulea exemplu al secțiunii). Având în vedere primele trei exemple ale acestei secțiuni, se poate spune că acțiunea de a complimenta aparține noului model de interacțiune socială, pe când cel vechi nu favoriza apariția acestui tip de act. Politețea apare deci mai mult decât un simplu comportament verbal: se învață, poate fi adoptată mimetic. Ipoteza noastră este că în relațiile interpersonale în cadru privat are loc o mutație de la un comportament comunicativ direct (la începutul secolului al XIX-lea) la unul indirect (după jumătatea secolului al XIX-lea) ca urmare a schimbării cadrului cultural de referință al elitei din societatea românească. Managementul interpersonal privește instituirea sau menținerea relațiilor acordând atenție și conceptualizărilor individuale despre comportamentul in/adecvat formelor de practică socială în care participanții sunt implicați. Primele trei exemple relevă o evaluare din partea personajelor feminine, dar dacă prințesa din romanul lui Bolintineanu și Gahița preferă exprimarea indirectă, dar flatantă din partea bărbaților, Elena pare să prefere o exprimare directă a intențiilor comunicative din partea interlocutorului său (stilizarea complimentului poate fi percepută drept mască verbală nesinceră asumată într-un cadru cultural străin). Tânărul englez știe că trebuie să adreseze complimente viitoarei sale interlocutoare, dar îi lipsește experiența interacțională: există educația, dar lipsește practica. În schimb, interlocutorii ruși pe care Filimon îi evaluează au atât educația, cât și practica, dar repetarea unui tip de comportament verbal este considerată exagerată (excesul de politețe implică lipsa de naturalețe; mimetismul este împins dincolo de limitele obișnuite pentru evaluator).

2.2. Comportament nonverbal

Prezentăm mai întâi situația în care *compliment* desemnează un comportament nonverbal, postural, termenul apărând în comentariul naratorial sau în didascalii:

Cu toată plecăciunea, cocoane Dumitrache, adăugă el [Dăngescu] făcându-i un *compliment plin de respect*. PRR, Bujoreanu Mistere din București 293

Ianache: (...) Mă rog, spuneți d-voastră, ce chirie îmi plătiți?/Ce treabă aveți aicea? Casă ce mi-o socotiți?/Să zici că-mi sunteți prieteni, eu nici nu v-am mai văzut./Atâta obrăznicie, zău, că e de necrezut!//Cine sunteți d-voastră? Cine este ăl cocon?

Simion (făcând un *copliment*): Eu sunt sluga dumitale, căpitanu Simion.

Panaiotache (asemenea): Eu mă închin cu plecăciune și mă recomanduiesc/Cu nume Panaiotache, cu cinu ofițeresc.

Coconul Dimitrache (asemenea): Și eu sunt slugă plecată, și-acum iertăciune cer/Să-ți spui că nu sunt nimica decât fecior de boieri.

Stan (făcând și el *un compliment*): Eu sunt Stan, fecior de slugă și ursit să slugăresc/Și cu toată plecăciunea mă și răcomenduiesc. PND, Facca Comodia vremii 75

Simion, Panaiotache, Dimitrache și Stan (țiindu-se toți de mână și făcând *un compliment*): Seara bună, seara bună, dar noi tot nădăjduim/Necazu să-conteneze și mâine să mai venim. PND, Facca Comodia vremii 76

Petrache: Bonjur și cu plecăciune, madam.

Anghelache: Plecăciune și cu bonjur, demoazel.

Ancuța și Ileana (făcând *complimente exagerate*): D-lor, vu es contante, chel bunioară și cu complimente. PND, Caragiali Plăpămăreasa, p. 242

Afin: Hai, Luluță, și zi bonjur mătușicăi.

Luluța (făcând *compliment*): Bonjur. VA T1, Chirița în Iași, p. 374-375

Chirița: Luluța?... și cum îl cheamă pe fratele d-tale, cheramo?

Leonaș: Leonaș... de nu ți-a fi cu bănat, cucoană.

Chirița: Nici cât pe-o măsură... să ierți... Și d-ta zici că ești actriță?

Leonaș (făcând *compliment femeiesc*): La Teatru Național... să ierți. VA T1, Chirița în provincie 471

Se poate remarca faptul că de fiecare dată *compliment* apare în colocație cu verbul *a face*, având uneori ca determinanți diverse elemente care disting tipul de comportament postural. În primul exemplu, comportamentul verbal „Cu toată plecăciunea” este dublat de cel nonverbal, marcat de narator cu adăugarea „plin de respect”, *respect* fiind un termen evaluativ (de clasificare sau metacomunicativ) al politeții¹, indicând poate metapragmatic sinceritatea atitudinii de auto-umilință în fața unui superior. În alte situații, comportamentul nonverbal este evaluat în didascalie ca „exagerat”, adjectivul având conotații negative, marcând metapragmatic inadecvarea contextuală; adjectivul categorial „femeiesc” atrage atenția asupra travestiului personajului Leonaș și indică existența unor posturi diferite în funcție de genul locutorului. Comportamentul nonverbal însoțește uneori prezentarea formală, dar *compliment* ar putea desemna și un comportament verbal (formula de rămas-bun). Utilizarea frecventă în piesa lui Facca (*Comodia...*, 1833) poate indica perioada de tranziție, suprapunerea dintre comportamentul de auto-umilință oriental și codul occidental de inspirație franceză (venit pe filieră rusească).

2.2. Salutări și felicitări

În alte situații, *compliment* apare cu sensul de ‘salutări’, modalitate de inițiere a unei interacțiuni:

Ancuța și Ileana (făcând *complimente exagerate*): D-lor, vu es contante, chel bunioară și cu *complimente*. PND, Caragiali Plăpămăreasa 242

Neamuș (întrând): A! ... Domnule Radu, ale mele *complimente*. VA T2, Boieri și ciocoi 318

Afrodita: În sfârșit, domnule... ce-o fost s-o trecut... Nădăjduiesc că-i uita răvașul ce ți-am scris, și de-acum...

Papă-Lapte: Să-l uit?... Da cum, Doamne iartă-mă, să uit o scrisoare care mi-o prilejuit cunoștința unei persoane atât de... vorbă-i?... Niciodată, cuconiță; doar îs tânăr cu educație... calfă de spițer... și nădăjduiesc dimpotrivă că mi-i da voie, cuconiță, ca să vin câteodată să-ți aduc ale mele *complimenturi*, împreună cu puțin zahăr de gheață pentru tusă.

Afrodita: Nu se poate, domnule... nu se poate să vii aici... pentru că bărbatu-meu îi foarte zuliar. VA T2, Chir Zuliaridi 152

Prințul primi *complementele* cu o *flegmă chiar orientală*, răspunsă camarașului nu's ce în limba sa, dar *dupre respectuoase observație a mentorului arman ca să binevoiască a repeta în limba polonă acel răspuns rânduitalui ad-hoc*, s-au auzit cuvintele: *Bardzo dobrze, dziękuję!* (foarte bine, mulțămesc). GAs II p. 430; Imamul, făcând *complimentele* sale, i adresă câteva cuvinte, la care prințul prin shime răspundea că nu-l înțalege. GAs II p. 433

Dacă primele trei situații reflectă, în interacțiune, utilizarea lui *compliment* cu sensul de salutări (incluzând poate și urări la inițierea dialogului), exemplul din Asachi apare într-o rememorare, într-un pasaj narativ legat de vizita unui fals prinț indian „Prințul de Aracan, Aureg-Țeib de India”, în 1814, la Iași, în vremea domnitorului Scarlat Calimah. Prințul este mai întâi întâmpinat de o escortă, termenul *complimente* (în colocația *a primi complimente*) cumulând probabil, ca sens, apariția unor elemente verbale (salutări, urări) și nonverbale (plecăciuni), comportamentul imamului fiind probabil identic cu cel al cămărașului domnesc. Ceea ce interesează însă mai mult este comentariul metapragmatic naratorial: ținta primește complimentele „cu o flegmă chiar orientală” (probabil indiferent, impasibil), răspunsul de mulțumire (așteptat, conform uzanțelor) fiind produs numai după intervenția mentorului armean, realizată cu un comportament verbal de auto-umilință (ilustrând modelul oriental) în fața interlocutorului: „respectuoasa observație”, „să binevoiască a repeta”. Adjectivul este un nou element evaluativ pozitiv de clasificare, în timp ce verbul *a binevoi* este împrumutat din domeniul administrativ (diplomatic), indicând și o diferență ierarhică favorabilă interlocutorului.

Câteva exemple din memoriile diplomatice ale lui Alecsandri ilustrează folosirea lui *complimente* cu sensul de ‘salutări’:

Eu (închinându-mă): Tot onorul este pentru mine, d-nule baron... Înălțimea sa Prințul Cuza m-au însărcinat a aduce *complimentele* sale tuturor personajelor însemnate ale diplomației europene, și m-am grăbit a mă prezenta Ex. Voastre. VA P, Extract din istoria misiilor mele politice 596
După aceste cuvinte, Victor Emanoil se informă de starea spiritelor în Ungaria și în Principate, apoi mă concedie zicându-mi:
— Arată *complimentele mele afectuoase* prințului Cuza și spune-i din parte-mi că toate școalele civile și militare din regatul meu sunt deschise pentru români, care vor fi primiți ca niște frați! VA P, Extract din istoria misiilor mele politice 561-562
Zicând aceste cuvinte, contele Kisseleff mă însărcină ca să exprim *complimentele* sale prințului Cuza, și astfel ne despărțirăm în terminii cei mai convenabili. VA P, Extract din istoria misiilor mele politice 594

Nu doar interacțiunea în context diplomatic contemporan impune un astfel de uz (în care compliment – exclusiv la plural, apare în colocație cu verbele *a aduce*, *a arăta*, *a exprima*). Colocația *a arăta complimente* sau formula eliptică apar și în corespondența dintre Kogălniceanu și I. Ghica (de la sfârșitul anilor 1840):

Încă o dată bine faci, și dacă la primirea scrisorii mele te vei afla în clasa căsătoriților, apoi arată *complimentele mele cele mai vii* femeii tale. (...) *Complimente* la toți prietenii. K SNC, 51
Arată *complimentele* mele și mulțumirile mele la toți prietenii ce binevoiesc a se interesa în cauza mea. K SNC, 53

dovadă a caracterului convențional al formulei.

Sensul lui *complimente* se concretizează prin raportarea la anumite acte verbale cu caracter ritual (acte de vorbire expresive) sau la formule de adresare, respectiv de autoreferire:

Asemănarea însă se reasează când comparezi *complimentele*, ce sunt aceleși a îmbelor nații: bezo los pies a cated las manos – vă sărut picioarele, vă sărut mâinile. Pe titlurile scrisorilor: excellentissim senor, cinstit mie preamiliostiv etc., umilissimi servo, preaplecata slugă, etc. K OI, Jurnalul de călătorie în Spania 503
Nevasta lui Nahon ne primește cu măgulitoare *complimente* de bună sosire, apoi dă ordin unei june servitoare să ne ducă în apartamentul destinat pentru călătorii *de înaltă distingere* (în italic în original). VA

În jurnalul său de călătorie în Spania, Kogălniceanu remarcă similarități româno-spaniole între acte de salut sau de mulțumire, precum și în formulele convenționale din scrisori; în jurnalul de călătorie în nordul Africii, Alecsandri etichetează drept complimente salaturile de bun venit ale unei gazde.

Exemplele mai relevă situații în care *a complimenta* are sensul de ‘a felicita’ sau ‘a ura’ (uneori actul de a felicita reprezintă o prefață pentru complimentul efectiv):

Un hohot general răsună în foișor la auzul acestei malițioase întrebări. Estera, înciudată, ieși ca o bombă fără a găsi ce răspunde, în vreme ce toți actorii înconjurară pe Dridri ca s-o *complimenteze*. VA P, Dridri 417-418

— Dați-mi voie, doamna mea, să adaog și eu felicitările mele pe lângă toate *complimentele* câte ați priimit în astă-seară. Toți v-au adresat urări de fericire; eu vă doresc împlinirea dorințelor ce ați avut neconținut de a călători în Franca și în Italia. VA P, Mărgărita 479

Întrebarea malițioasă care obține aprobarea celor prezenți (râsul fiind un indicator al acordului și al aprecierii mesajului implicit transmis de întrebare) fusese adresată de Dridri. Acesta este episodul care precedă *complimentele* (de fapt felicitările) actorilor pentru prezența sa de spirit și pentru succesul în fața Esterei, care în lipsa unui răspuns pe măsură părăsește încăperea. În a doua situație, evenimentul care precedă interacțiunea este căsătoria tinerei: *felicitările* și *complimentele* la care se referă personajul prospectiv și retrospectiv sunt de fapt urări (neconcordanță între eticheta metacomunicativă și aprecierea din perspectivă teoretică), așa cum reiese din redarea rezumativă a replicilor anterioare: „Toți v-au adresat *urări de fericire*” și din performarea propriului act de vorbire: „*eu vă doresc împlinirea dorințelor ce ați avut neconținut de a călători...*”.

În exemplul următor, actul de complimentare anunțat de inițiator reprezintă mai întâi un act de felicitare, urmat de un compliment efectiv:

„Am admirat pe domnișoara din stala mea: am rupt o pereche de mănuși aplaudând-o și sunt mândru de a fi cel întâi *a o complimenta*“. Apoi adăugă, adresându-se direct la Dridri: „Domnișoară, ați făcut în astă-seară mulți fericiți și totodată mulți nefericiți... Cavalerii v-ar duce în triumf ca pe o grațioasă regină, însă damele v-ar scoate ochii fără milă... și zău! ar comite o mare crimă, căci nu-i nimic mai încântător și mai dulce la privit ca doi ochi frumoși cari înot în flacăra triumfului.“ VA P, Dridri 415-416

Felicitarea are ca punct de plecare reacțiile opuse produse publicului masculin și celui feminin („Cavalerii v-ar duce în triumf ca pe o grațioasă regină, însă damele v-ar scoate ochii fără milă”), iar complimentul (indirect) vizează ochii interlocutoarei: „nu-i nimic mai încântător și mai dulce la privit ca doi ochi frumoși cari înot în flacăra triumfului”.

Preteriția poate funcționa în context diplomatic, unde *a complimenta* funcționează pentru un act de felicitare:

— V-aș *complimenta* bucuros pentru actul patriotic ce ați desăvârșit în țara d-voastră, dacă n-aș ști că *complimentele sunt de prisos unui popor ce se simte mândru și fericit de faptele sale*. Românii, acești frați depărtați ai italienilor, au dat mare probă de patriotism, un exemplu admirabil de Unire, pe care noi, italienii, suntem gata de a-l urma. VA P, Extract din istoria misiilor mele politice 557

Deși la nivel explicit realizarea actului de felicitare este respinsă („V-aș *complimenta* bucuros pentru actul patriotic..., dacă n-aș ști că *complimentele sunt de prisos...*”), actul este totuși realizat în partea a doua a replicii, prin retorica superlativă (*mare probă de patriotism, exemplu admirabil*).

Actul de felicitare poate fi însă unul ironic:

Caliopi: Ha, ha! giupâneasă Bălașa bine c-ai venit *să te complimentez* de bune creștere a Adelei. (...) O copilă de părinți buni să se compromită la vrâsta ei! Bravo! de cu vreme-a început! VA T1, Drumul de fer 817-818

Ceea ce inițial pare să aibă conotații pozitive se revelă a fi o critică referitoare la educația Adelei, care, în opinia lui Caliopi „se compromite” deja, la o vârstă fragedă, responsabilitatea eșecului revenind jupânesei Bălașa, cea care a crescut-o pe Adela.

2.4. Complimente

În continuare, prezentăm *complimentul* cu sensul de „cuvinte politicoase, îndatoritoare, măgulitoare, adesea și lingușitoare, adresate cuiva spre a-i arăta stimă, considerație, respect sau numai spre a-i face plăcere”.

2.4.1. Percepția pozitivă

O parte a exemplelor relevă o percepție pozitivă a complimentului prin tipul de răspuns din partea țintei:

Alecu: Negreșit cauți pe cucoana Tarsița, mademuasel Cati?

Cati: Dar, cucoane Alecule; îi aduc o bonetă nouă.

Alecu: Ce? Mă cunoști? Cum de-mi știi numele?

Cati: Tot asemenea precum mi-l știi și d-ta pe al meu.

Alecu: Pentru d-ta nu-i de mirat, mademuaselă, pentru că *cine te vede dorește să te și cunoască*.

Cati: De vreme ce-mi faci *complimenturi*, apoi dă-mi voie să-ți spun și eu că *ai mult talent pe ghitară*. VA T2, Iașii în carnaval 98

Adela: Se poate... însă *defectul tău cel mai mare în ochii mei este... absența ta*.

Radu: *Complimentul e delicat...* și iată răspunsul meu. (*Îi sărută mâna.*) VA T2, Ginerele lui Hagi Petcu 226

Hârzobeanu (în parte): Iaca și icoana mea! (Merge înaintea Tarsiței.) Poftim, cucoană Tarsiță. *Cât sunteți de amabilă c-ați venit!... Văzându-vă, pașa a să se creadă în raiul lui Mohamed*.

Tarsița: Ce se potrivește...

Neamuș (în parte, cu gelozie): *Prea multe complimenturi!* VA T2, Boieri și ciocoi 354

Se poate observa cum răspunsul poate varia: în primul exemplu, complimentului i se răspunde cu alt compliment (aparență fizică – talent artistic), cele două personaje aflându-se în situația de instituire a unei relații apropiate; în următorul exemplu apare un comentariu metacomunicativ, complimentul soției fiind evaluat de către soț ca „delicat” și urmat de un comportament nonverbal (sărutatul mâinii). În cel de-al treilea exemplu, deși *compliment* nu apare în replica țintei (Tarsița), ci în replica soțului gelos al acesteia (deranjat de cantitate – „*prea multe complimenturi*”), replica lui Hârzobeanu este evaluată *in situ*, iar ținta răspunde printr-o negare convențională a evaluării sale pozitive („ce se potrivește”).

Următoarele două exemple sunt diferite, deoarece locutorul este cel care-și evaluează intervenția drept *compliment*:

Radu (întrând prin fund): Eu, domnule ministru... Vin să v-aduc *complimentele* mele *cele mai sincere*... (Închinându-se Elenei.) Domnișoară...

Hârzobeanu: *Complimente?* ... pentru ce?

Radu: *Pentru cuvintele elocvente și patriotice pronunțate de domnia-voastră ieri în consiliul de miniștri, sub președinția lui Vodă.*

Hârzobeanu (*măguit*): A!... în care pricină?

Radu: În cestiunea năvălirii jidanilor în Moldova!... (...) A! credeți, cucoane Iorgule, că noi, tinerii surnumiți bonjuriți, v-am admirat, v-am binecuvântat... VA T2, Boieri și ciocoi 313-314

Princesa: Mon cher Georges, *te complimentez*... *Balul e splendid!*... *Nici la prințul Metternich n-am văzut mai elegante toalete.*

Hârzobeanu: Azi îi ziua de naștere a Lenții, prințesă... Balul e al ei, și am nădejde că ne vor face cinste să vie atât consulul rusesc, cât și Mustafa-Pașa.

Princesa (privind portretele din fund): A!... în adevăr, ar fi trebuit s-o găcesc după galeria de portreturi ce ornează salonul.

Hârzobeanu: *Așa cere politica.*

Princesa: *Și politeța... Dumneta, ca om politic și politicos*, ai simbolizat astfel amicia protectorului cu suzeranul nostru, alianța Rosiei cu Turcia... *Bravo! diplomatule!* (...)VA T2, Boieri și ciocoi 358

Radu însoțește termenul *compliment* cu un adjectiv care să indice caracterul autentic al comportamentului său verbal („*complimentele mele cele mai sincere*”) și însoțește complimentul efectiv (a doua replică a lui Radu) cu relatarea altor efecte expresive pozitive (*v-am admirat, v-am binecuvântat*) influențate de comportamentul anterior al țintei. Tânărul Radu este reprezentantul „bonjuriștilor”, aflat într-o poziție de inferioritate față de Hârzobeanu atât pe plan social (Radu fiind un orfan protejat de vărul lui Hârzobeanu), cât și politic (Hârzobeanu fiind ministru, iar Radu reprezentant al unei slabe opoziții democratice care se manifestă prin presa vremii). Se remarcă în didascalie notarea efectului (afectiv) perlocuționar asupra țintei (Hârzobeanu este *măguit*), ceea ce înseamnă că replica a fost evaluată implicit drept compliment. În celălalt exemplu, apare verbul *a complimenta* cu sensul de „a felicita” și/sau ca prefață pentru complimentul efectiv („*Balul e splendid!*... *Nici la prințul Metternich n-am văzut mai elegante toalete.*”) care are ca răspuns o acceptare implicită a complimentului cu diminuarea meritelor personale prin aducerea în prim-plan a unei terțe persoane (fiica lui Hârzobeanu). Prin colaborarea interlocutorilor, în același fragment, apar două exemple de parigmenon *politica-politeța* și *politic-politicos*, comentarii metapragmatice legate de abilitatea lui Hârzobeanu în politica externă, prefațând realizarea unui compliment explicit: „*diplomatule!*”, care duce mai departe parigmenonul prin jocul cu sensurile termenului, cel politic și cel referitor la abilități de relaționare (într-o silepsă).

Chiar dacă ținta complimentului este prezentă, iar evaluarea realizată explicit, cea care primește complimentul și reacționează la acesta este o persoană care are o legătură directă cu ținta:

Pâlcu: Hei!... iată și duduca Marghiolița, *fata moșului cea frumoasă*.

Zamfira: Vezi cât o crescut?

Pâlcu: Ba ce crescut!... bre, bre! când era numai de-o șchioapă. (...)

Pâlcu: Vin-încoaci, fata mea, să te sărute moșu. VA T1, Peatra din casă 301-302

Contesa: Charmant! Delicieux!

Toți: Minunat! (...)

Contesa: Ah! Dieu! quelle expression!

Toți: De minune! (...)

Toți (sculându-se de la joc): Admirabil!... Perfect! Prekrasnai! Ce voce frumoasă!...
 Dducescu: Am crezut că aud cântând un înger.
 Rufinescu: Și eu, doamna mea, o privighitoare!
 Tribunescu: Și eu... aquila romană!
 Maiorul: No! Harașo, harașo, *destul compliment*. Punem iar la joc... Mașinca, gatești ceaiul. VA T2, Zgârcitul risipitor 583

În primul exemplu de mai sus, mama Marghioliței (Marghiolița fiind ținta complimentului *fata moșului cea frumoasă*) este cea care reacționează prin aducerea în prim-plan a unui alt aspect fizic al fiicei sale, deplasând accentul de la frumusețe la maturizare. În cel de-al doilea exemplu, tatăl Mașei (cea care cântase asistenței) este cel care reacționează la complimentele celor prezenți, oprindu-i pe aceștia și invitându-i să reia jocul de cărți.

Uneori efectele perlocuționare indică perceperea intervenției anterioare drept *compliment*; am inclus în categoria efectelor flatarea și încântarea, exprimate prin intermediul verbelor corespondente:

Caliopi (alintându-se): Diogen căuta un om desăvârșit.
 Flaimuc: *Eu am găsit un femeie, care are tot sfârșit*.
 Caliopi: *Galanteria dumitale, domnule baron, mă încântă, deși mă îngrijăște că n-oi pute îndestul răspunde la opiniunea ce vă faceți de mine*. PND, Negruzzi Muza de la Burdujani 493
 Iorgu (*dă brațul Gahiței*): *Madamă, fi-voi destul de felice ca să nu-mi refuzarisești brațul?*
 Gahița: Ce se potrivește!... sunt foarte flatarisită...
 Iorgu: *Fiind lângă d-ta la masă, mă voi crede în sânul civilizației din Sadagura*.
 Gahița: *Nu mai puțin și eu mă voi suvenirisi de Cernăuți*. VA T2, Iorgu de la Sadagura 27-28
 Leonaș: *Nu înțelegi că am adormit cu gândul la mata?*
 Chirița: *Asta mă flatarisește... domnule... (cu pudoare), însă nu se cade să mi-o spui nitam, nisam... tronc în obraz...*
 Leonaș (făcând că-i deznădăjduit): *Vai de mine!... poate că te-am supărat cu vorbele mele?*
 Chirița: Ce se potrivește!... Nu se supără Chirița cu una, cu două... dar trebuie să socotești că-s o ființă gingașă... impresionabilă... sentimentabilă... VA T1, Chirița în provincie 446-447

În primul exemplu, Caliopi evaluează comportamentul baronului Flaimuc drept *galanterie* și indică efectul produs de acesta – încântarea. Răspunsul (a doua parte a replicii) corespunde tiparului dezacordului parțial, prin diminuarea calităților personale: „mă îngrijăște că n-oi pute îndestul răspunde la opiniunea ce vă faceți de mine”. Exemplul relevă utilizarea complimentului într-o scenă de curtenire, Caliopi primind înaintea vizitei falsului baron o scrisoare de dragoste din partea acestuia. În celelalte două exemple apare verbul *a flata* (împrumutul din fr. *flatter* are adăugat sufixul gr. *-isi*) ca modalitate de prezentare a efectului complimentului, cu un comentariu metapragmatic; dacă în replica Gahiței se respinge complimentul (*ce se potrivește* – respingere atenuată), în replica din exemplul următor, a Chiriței, actul este sancționat pentru caracterul explicit: *nu se cade să mi-o spui nitam, nisam... tronc în obraz*; există deci norme social recunoscute de formulare a complimentelor. Interacțiunea dintre Iorgu și Gahița (care vor avea ulterior o relație amoroasă) relevă inițierea bunei relații, în timp ce exemplul din *Chirița în provincie* ilustrează încercarea de apropiere afectivă de Chirița cu ajutorul complimentului, deși nu există o istorie interacțională de sprijin, Chirița fiind căsătorită, iar statutul ei marital cunoscut complimentatorului.

2.4.2. Percepția negativă

Unele exemple atestă însă o percepție negativă a complimentelor, considerate nesincere sau ascunzând diverse intenții. În anumite cazuri, percepția nesincerității complimentului este însoțită de comentarii metacomunicative sau de negarea valorii de compliment (deci susținerea valorii descriptive a enunțului) de către inițiatorul complimentului:

- Ce faceți, doamnă?
- Mă ocup a descifra - răspunse Elena - o nouă piesă. Vă place?
- *Dumnezeiască! ... apoi jucată de d-ta? ...*
- *Un compliment.*
- Nu! ... B Elena, p. 193
- *Și sunteți cea mai gătită din tot teatrul, și totdeauna cea mai frumoasă!...* zice Găleşescu, privind cu amor pe doamna Bruneasca. (...)
- Domnule Găleşescu, nu știu bine dacă merit *complimentele* ce-mi faci; (...)
- Doamna mea, *eu nu am avut intenția să vă fac un compliment, ci am spus un adevăr* pe care nu l-ar putea contesta decât niște oameni orbi și fără cunoștință de gust și de bonton. PRR, Bujoreanu *Misterele din București* 252
- Radu: A! ... Ce minunată primblare!... Ce aer plăcut de primăvară... S-ar crede cineva în luna lui mai.
- Adela: Nu ți-au fost urât cu mine, Radule?
- Radu: Urât!... cu tine!... Da nu știi tu, Adela, că *ești cea mai dragălașă din toate damele ce cunosc?*
- Adela: *Complimente?*
- Radu: *Ba, zău, nu!... Adevărul în toată sinceritatea...* În câteva minute, am făcut azi cele mai frumoase descoperiri. VA T2, *Ginerele lui Hagi Petcu*, p. 230-231

În exemplul din Bolintineanu, Elena reacționează la evaluarea superlativă (interlocutorul apreciază piesa interpretată de ea ca *dumnezeiască*), considerând-o exagerată; în plus, probabil în conformitate cu normele epocii, ca femeie căsătorită, nu poate accepta complimente din partea oricărei persoane indiferent de context. Inițiatorul complimentului apreciază evaluarea receptorului ca negativă, de aceea produce un act de respingere (menținând ideea sincerității aprecierii sale). În următoarele două exemple, locutorul neagă calificativul de *compliment*, evaluându-și intervenția drept *adevăr* (de necontestat/cu sinceritate); situațiile sunt însă diferite: între domnul Galeșescu și doamna Brunescu există o relație amoroasă secretă, doamna fiind văduvă, iar curtezanul un arivist lipsit de scrupule; Adela și Radu sunt soț și soție, dar de origini sociale diferite, el *beizade*, iar ea fiica unui om de afaceri din clasa mijlocie, căsătoria făcându-se predominant din interes financiar – de aceea Adela este surprinsă de compliment (alegerea structurii superlative *cea mai dragălașă* fiind poate un semnal al exagerării).

Există și alte situații în care cel care complimentează respinge înaintea unei eventuale reacții din partea țintei eticheta de compliment pentru evaluarea pozitivă realizată:

- Minunat! strigă Alexis cu entuziasm; îmi pare că mă găsesc la Neapoli. A! domnișoară, ce glas dulce și armonios aveți! Și cu câtă expresie știți a cânta!... *Nu vă fac complimente; vă mărturisesc adevărul cu toată franchețea...* rareori mi s-a întâmplat să fiu astfel de pătruns în suflet... VA P, Mărgărita 493

Complimentul poate fi respins prin interpretarea ironică a persoanei complimentate, care speculează posibilitatea de interpretare literală sau figurată a replicilor locutorului masculin:

- *Ești totdeauna amestecată cu visele mele!*
- Acum *complimente!* ... De când? ... de ieri seară, nu este așa?
- *De ieri seară sunt altul... de ieri seară am început a trăi de o altă viață!* ...
- Pastorală, negreșit... suntem la țară... Aici aerul e curat și îmbălsămit...

- Aerul? ... nu mai vorbesc nimic, toate zisele mele le interpretezi într-un simț cu totul contrariu.
- Nu te supăra.
- Aș fi voit să nu te cunosc! B Elena, p. 155

Mai întâi este speculată o complinire temporală – „*De când? ... de ieri seară*, nu este așa”, a primului compliment, apoi, în cazul complimentului imediat următor, una adjectivală „[viață] *pastorală*”. Respingerea constantă a complimentului produce un efect afectiv negativ – refuzul de a mai vorbi al complimentatorului este decodat de către interlocutoare ca supărare (vezi reacția Elenei: *Nu te supăra*). Elena, ca persoană căsătorită, respinge complimentul realizat de un bărbat necăsătorit, Elescu, oaspete al soțului său.

În alte situații, complimentul nu este respins din cauza presupusei nesincerități, ci din cauza inadecvării situaționale:

- Te temi să nu ne fure? zise Caterina. Nu are cine. Bar este în urmă... abia mai suferă calul... Cată să știți că *m-a amețit cu complimentele...* în cele din urmă, *nemaiștiind* cu ce să mă compare, mi-a zis că *sunt frumoasă ca un ananas!*
Vorbind astfel se puse să răză. B Elena 162

În acest caz, complimentul este relatat, nu realizat în interacțiune. Caterina respinge complimentul prin inadecvarea realizării (*frumoasă ca un ananas*) și prin cantitate (*m-a amețit cu complimentele...* în cele din urmă, *nemaiștiind* cu ce să mă compare), episodul comportamentului curtenitor fiind relatat prietenilor săi.

În exemplul următor interlocutoarea încearcă să încheie rapid interacțiunea (de teama soțului gelos care ar putea reveni și ar surprinde un bărbat neinvitat în casă), complimentele putând prelungi nedorit schimbul verbal:

- Papă-Lapte: Zuliar?... (cu galanterie) *Cred și eu c-a fi zuliar de-o persoană atât de...* adică... cum s-ar prinde...
- Afrodita: Lasă *complimentele*, te rog... și dacă vrei să-mi faci o mare plăcere...
- Papă-Lapte: Poroncă...
- Afrodita: Făgăduiește-mi să ieși mai rar în cerdacul d-tale. VA T2, Chir Zuliaridi 152

De remarcat este faptul că personajul Papă-Lapte nu reușise să realizeze efectiv complimentul, dar tiparul acestuia era ușor recognoscibil: *a fi zuliar de-o persoană atât de...* (regularitatea sintactică și predictibilitatea semantică a complimentelor a fost remarcată în diverse studii – vezi Manes/Wolfson 1981, Holmes 1988).

În alte situații, deși relația dintre complimentator și țintă este una apropiată, aprecierea pozitivă este interpretată parțial ca un reproș, dat fiind presupusul sentiment de gelozie ca determinant al aprecierilor:

- Suzana: Elei! bărbate, leagă vornicia de gard, că eu nu mai am parte de tine și-ți duc dorul.
- Toader: D-apoi eu, nevăstuică dragă? Când ai ști cum mă trage inima la căsuța me, *lângă sufletele meu ist drăgălaș*, că mi-i și grijă să te tot las sângură, Suzano.
- Suzana: De ce, Todirel?
- Toader: De ce? pentru că ești *tinerică, mândrulică; ai vin-încoace*.
- Suzana (îl împinge răzând): Iaca vorbă! Nu cumva mi-i și teme acu? VA T1, Rusaliile, p. 602

Complimentele lui Toader către soția sa relevă un tipar diminutival (*sufletele, drăgălaș*,

tinerică, mândrulică), marcând un afect pozitiv față de țintă. Continuarea complimentului (*ai vin-încoace*) determină reacția soției: mai întâi un comportament nonverbal (râde și-și împinge soțul), urmat de un reproș vizând presupusa gelozie (*mi-i și teme acu?*).

Dacă Suzana respinge complimentele pe care le asociază cu gelozia (acestea putând fi interpretate și ca reproșuri), Cati, un alt personaj feminin, le respinge pentru că le percepe inadecvate contextual, Lunătescu fiind un bărbat căsătorit cu una dintre clientele ei:

Lunătescu: Nu-nțelegi, *scumpă și frumoasă modistă ce ești, că ochii matale m-au prins de suflet?*

Cati (*râzând*): Ochii mei te-au luat de suflet? (În parte.) *Vorbește-n bobot.* VA T2, Iașii în carnaval 100

Cati: Ce văd? Cuconul Tachi!

Lunătescu: Eu și iar eu, *frumoasă Afrodită!* (...)

Cati: *Nu ți-e rușine să vorbești așa, d-ta, om însurat?* VA T2, Iașii în carnaval 113

Un prim compliment combină un tipar „modern” (*scumpă și frumoasă modistă*), cu două adjective antepuse termenului de adresare ce indică profesia, cu unul autohton, „ochii matale m-au prins de suflet”, care provoacă prin realizare râsul destinatarului; Cati nu înțelege intenția (vezi *aparté*-ul personajului cu remarca „Vorbește-n bobot” – ‘vorbește aiurea, la întâmplare’ sau ‘fără socoteală’). Al doilea exemplu relevă un alt tipar retoric al complimentului, utilizarea antonomazei (ușor pleonastic, ideea frumuseții fiind prinsă deja în simbolistica zeiței), dar reacția lui Cati este mai puternică, de evidentă respingere (circumstanțele fiind considerate inadecvate pentru compliment), invocând relația dintre comportamentul verbal și morală – un bărbat însurat nu ar trebui să adreseze unele complimente decât soției sale, nu unei alte tinere femei: „*Nu ți-e rușine să vorbești așa, d-ta, om însurat*”.

În unele cazuri, participanții consideră că un compliment este doar o rutină fatică, nu o evaluare pozitivă autentică:

Duducescu (încet Mașei): Ah! Domnișoară, când ai ști ce sufăr în sufletul meu!

Mașa (coborând ochii): Hélas!

Rufineasca (încet, lui Duducescu): Ce i-ai spus la ureche?

Duducescu (încet, Rufineascăi): Nimica... *un compliment...* VA T2, Zgârcitul risipitor 527

Deși Duducescu nu realizase un compliment, modul în care își evaluează intervenția are ca scop eludarea susceptibilității sau curiozității doamnei Rufinescu, relevând faptul că, pentru unii interactanți, complimentele sunt evaluări nesincere, acte „fatice” convenționale.

2.4.3. Complimente false sau ironice

În unele situații, doar cotextul permite decodarea complimentului ca fiind unul fals sau ironic, deoarece lipsesc comentariile naratoriale sau explicațiile din didascalii. Cele două exemple de mai jos relevă o atitudine aparent pozitivă a Zoiței (fiica unui boier de rang inferior), dar aprecierile sale sunt ironice, Stan, soțul său, spunându-i că este un simplu țăran, și nu mare boier, la puțin timp după nuntă:

Zoița: (...) Văd că e cu neputință a nu-ți face pe plac; *ești așa de politicos, așa de galant, încât trebuie să te ascult.*

Stan: Acum, draga mea, vom lucra împreună. PND, Millo Însurăței 323

Stan: Nu te supăra, mai poftim una! (îi dă altă furcă)

Zoița (cu mânie): *Sunteți atât de galant*, nu știu cum să vă mulțumesc d-atâta bunătate! PND, Millo
Însurăței 324

Termenii calificativi utilizați de Zoița țin de aprecierea pozitivă a soțului (*politicos*, *galant*), dar care trebuie decodată în cheie ironică, o modalitate de a-și arăta nemulțumirea față de comportamentul acestuia. În al doilea fragment, notarea stării afective (*mânie*) în didascalie și prezența mărcilor deixisului social (*sunteți*, *să vă mulțumesc*), în contextul în care Zoița este nevoită să muncească (să toarcă) alături de soț, relevă intenția sarcastică a comportamentului său verbal.

În alte situații, complimentele sunt contrazise de aprecieri diferite în *aparté*, ceea ce relevă falsitatea aprecierii realizate explicit:

Chirița: Ha, ha, ha! *Ce giuvaer îi!* ha, ha, ha. (*În parte, furioasă.*) Ce triton ți-aș trage eu, *trântorule...* (*Tare.*) Ha, ha, ha! *are un duh cât șapte, și dă dintr-însa niște vorbe...* ha, ha, ha.

Afin: Mă rog, să nu mi-o deochi...

Chirița (*scuipând*): Ptu... ptu... ptu... (...) VA T1, Chirița în Iași 368

Chirița adresează complimentul mamei Luluței, văduva Afin: „ce giuvaer îi”, dar aparteu și furia marcată în didascalie indică o apreciere negativă a tinerei (*trântor*, combinată cu o sancțiune fizică – *Ce triton ți-aș trage eu*), pentru a reveni cu o nouă apreciere pozitivă (probabil la fel de nesinceră): „are un duh cât șapte, și dă dintr-însa niște vorbe...”. Interesant este tipul de răspuns la acest compliment, marcând un tipar comportamental autohton (al superstiției) în care se crede că aprecierile pozitive pot provoca efecte negative asupra țintei, iar acestea trebuie îndepărtate printr-un ritual minimal performat de chiar inițiatorul aprecierii pozitive⁶⁶: „Afin: Mă rog, să nu mi-o deochi.../Chirița (*scuipând*): Ptu... ptu... ptu...”.

Uneori complimentul ironic este ușor de decodat de către interlocutor, ceea ce relevă o stângăcie a complimentatorului:

Luluța (se apropie de Guliță): *Monsieur Guliță?*... mai sunt mulți ca d-ta în provincie?... Ha, ha, ha!

Guliță (în parte): Râde de mine? (*Tare și mănios.*) Ba nici unul... auzitu-m-ai? VA T1, Chirița în Iași 392

Întrebarea Luluței ar fi putut fi considerată o apreciere pozitivă a lui Guliță („mai sunt mulți ca d-ta în provincie?” – o modalitate indirectă de a marca singularitatea), dar râsul care însoțește replica indică falsitatea aprecierii și este ușor de decodat de către țintă, provocând mânia lui Guliță (așa cum atestă didascalia).

În alte cazuri, felicitările anterioare (percepute ca sincere) pot face mai greu accesibilă interpretarea ironică a aprecierii ulterioare:

Luluța (bătând în palme): Bravo, bravo... bravissimo!

Guliță (îngâmfat): Ți-o plăcut!

Luluța: Minunat... I! *ce pușor de bărbățel oi să am!*... *îmi sare inima când gândesc...* dar, apropo, ia

⁶⁶ Vezi Manes/Wolfson (1981: 125) pentru un comportament similar în idiș: „The use of the expression *kinehura*, which is intended to ward off the evil eye, is traditional among Yiddish speakers when speaking well of children, or, in fact, of anyone or anything potentially vulnerable which is dear to the addressee”.

Se poate observa cum laudele Luluței determină un efect afectiv pozitiv în interlocutor (Guliță devine „îngâmfat”), replica ulterioară a Luluței nemaifiind decodată ca ironică, deși aceasta ar fi adevărata cheie de lectură: „*ce pușor de bărbățel oi să am!... îmi sare inima când gândesc*”.

În alte situații, complimentul ironic apare ca reacție la o critică a interlocutorului:

Nicu: Ceea ce nu-mi place este de a te vedea pe d-ta, o tânără văduvă, în apartamentul unui holtei.

Adelina: Dac-aș fi venit singură, aș merita blamul *persoanelor serioase și venerabile ca tine*; dar fiindcă te-am ales pe tine de cavaler... VA T2, Nobila cerșetoare 265

Nicu este vărul mai tânăr (are 17 ani) al Adelinei și îi reproșează acesteia vizita în casa unui bărbat necăsătorit. Adelina răspunde atrăgându-i atenția că a venit însoțită de el și că nu merită „blamul”. Complimentul ironic este realizat prin cele două elemente evaluative pozitive atribuite vărului mai tânăr, cel de-al doilea – *venerabil* – fiind într-un evident contrast cu vârsta acestuia.

O atitudine ironic-ludică a interlocutorului dă interpretare pozitivă (de compliment) unei evaluări generale negative a plăcerilor societății sau a companiei feminine:

Nărilă: O mărturisesc, singura mea mulțămire e să...e să... (Strănută.)

Fespezanca (râzând): Să strănuți?

Nărilă: Ba, să aud canarii ciripind... De-acolo încolo, lumea mi-i ca totul *adiafora*.

Fespezanca: *Frumos compliment ne faci*, arhon șatar!

Nărilă: Adică vorba vine, căci îmi plac și adunările care se isprăvesc devreme (...)VA T1, Agachi Flutur 655

— Tânguiește-mă, doamna mea, și nu mă osândi. (...)Pururea vândut de femeile care îmi jurau un tânăr și vecinic amor și apoi mă părăseau lepădându-mă ca pe o modă veche, fără macar a cugeta că prin aceasta omoară o ființă omenească, am sfârșit prin a le cunoaște și a le prețui pentru aceea ce sunt: niște draci frumoși lăsați pentru a ne chinui.

— *Mulțamesc de compliment*, am zis.

— Iartă-mă, doamna mea, și îți rezic, jălește-mă și nu mă osândi. CN PT, O alergare de cai 34

Dacă Nărilă afirmă că lumea, adică societatea, îi este indiferentă, gazda Fespezanca reinterpretează ludic replica drept o evaluare negativă a companiei prezente, ceea ce duce la replica sa ironică, bazată pe antifrază: „Frumos compliment ne faci”. În cel de-al doilea caz, doamna B., din nuvela lui Negruzzi, este personajul care rememorează un schimb de replici cu Ipolit, acesta lamentându-se în legătură cu relațiile nefericite prin care trecuse și evaluând femeile drept „niște draci frumoși lăsați pentru a ne chinui”; interlocutoarea dă o interpretare globală acestei evaluări, realizând o mulțumire ironică, în care apare din nou antifraza: „Mulțamesc de compliment”.

Intenția ludică poate fi plasată și în sfera naratorului-personaj, intenția acestuia fiind de a amuza:

Socotind după împregiurări, adică de pe cerga ce-l acoperea, că trebuia să fie tractierul, îl scuturai încetișor. Însă el, departe de a să trezi, se întoarce pe ceea parte, dând din umeri și împreunându-și mișcarea cu o mulțime de *complimente* în soiul acestora, de pildă: „*Va al Diavolo, Sangue del Christo, Corpo di Baccho*”. Ieșii degrabă din acel loc, pășind pe vârful picioarelor de frica altor asemenea *complimente*. Când

fusei afară, mi se păru că mă răsuflam mai lesne; (...) VA P, Buchetiera de la Florența 71-72
- La Allah! ei au apă la dâșii, apă cu îndestulare, și ei vin la noi, în țara setei! Mari nebuni!
După acest *compliment*, suntem invitați să-i vizităm palatul și dați pe seama negrului celui buzat, cu ochii albi și cu sabia goală. VA P, Călătorie în Africa 278

Imprecația tractierului trezit din somn este etichetată drept compliment, precum și eticheta negativă dată de arabii din nordul Africii, surprinși de dorința de a călători „în țara setei” a unor persoane care vin din țări în care nu apa nu este o raritate.

Am identificat un comentariu metacognitiv al lui Radu Rosetti legat de obiceiul bunicii sale de a realiza complimente ironice:

Bineînțeles că avea grijă să facă asemenea *complimente străvezii* numai unor persoane mai slabe în toate privințele. Nu cruța însă nici pe cele de o samă cu dânsa, dar atunci răutatea era așa de bine ascunsă în laudă, încât era greu s-o alegi și nu aveai cum să te superi. RR, 59

Complimentele ironice ușor decodificabile sunt calificate, metaforic, drept „străvezii”, iar naratorul prezintă calculul inițiatoarei unei astfel de compliment: ținta era inferioară social sau intelectual („persoane mai slabe în toate privințele”); în situația în care ținta are un statut similar cu al inițiatoarei, complimentul ironic este dificil de decodat și se evită un efect afectiv negativ: „răutatea era așa de bine ascunsă în laudă, încât era greu s-o alegi și nu aveai cum să te superi”.

2.4.4. Răspunsul la complimente

Această secțiune se concentrează asupra modalităților de a reacționa la complimente (neetichetate), reacțiile fiind atât verbale, cât și nonverbale. Reacțiile la complimente implică atât acceptare sau respingere, cât și acordul sau dezacordul cu evaluarea inclusă în compliment (Pomerantz 1978: 82). Acceptarea complimentului și acordul cu evaluarea implică automat o autolaudă a țintei. Există astfel o relație de excluziune între evitarea autolaudei și acceptarea, respectiv acordul cu complimentul; modalitățile de acceptare a complimentului care să evite autolauda relevă două tipuri de activități comunicative: transferul evaluării (diminuarea evaluării pozitive inițiale) și transferul referentului (lauda este plasată de către țintă asupra unei alte persoane) (Pomerantz 1978: 90). În unele culturi, cel care primește complimentul oferă informații în schimbul acestuia, minimizând deci evaluarea pozitivă a interlocutorului, itemul care a suscitat aprecierea fiind prezentat ca lipsit de importanță sau ușor de obținut (Sifianou 2001: 406); modul în care este realizat complimentul conduce către o opinie generală, împărtășită, nu personală (Sifianou 2001: 413).

a. Deși complimentul se realizează de multe ori explicit, nu există întotdeauna un răspuns al țintei. Persoana complimentată nu mulțumește, ignoră intervenția selectând un aspect din aceasta sau reacționează într-un *aparté*, privând interlocutorul de o reacție așteptată.

Un exemplu ilustrează o intervenție care conține o serie de complimente privind atât aspectul fizic, cât și talentul oratoric al țintei sau efectul pe care aceasta îl are asupra locutorului. Scena surprinde interacțiunea dintre personajul feminin, căsătorit, și un baron german, admiratorul său, de la care se dorește provocarea la duel a unei terțe persoane, care ar fi ofensat-o

pe prințesă:

— *Ești încântătoare! ești sublimă! Schiller și Goethe nu ar vorbi mai bine! ... zise el cu transport, lasă-mă să-ți spun cât ești de frumoasă, de nobilă, de divină! cât te admir, te respect, cât te... precum Verter admira, respecta... pe Șarlota.*
— Baroane! ai zis că mă respecti? ...
— Oh! ... B Elena, p. 283

Prințesa nu reține, deși probabil înregistrează seria de complimente, decât elementul care i se pare important pentru a atinge subiectul sensibil al unui duel. Este vorba despre *respect*, termen afectiv, evaluativ de clasificare pentru politețea¹. Respectul nu este legat de aprecierea fizică a interlocutorului, ci de evaluarea globală pozitivă a caracterului acestuia.

În alte situații, complimentul apare ca element care încheie o interacțiune, fiind legat de actul mulțumirii:

O damă (*Afinoaiei*): Doamna mea, îți mulțămim./ *Balu-ți este minunat!*
Un boier bătrân: Drept să-ți spun, zău, *aferim!* / *Parcă-i halima, curat.*
Toți: Vivat cei care dau bal etc. VA T1, Chirița în Iași 399

În acest exemplu, complimentele sunt legate de talentul organizatoric al gazdei, cocoana Afin. Elementele lexicale apreciative (*minunat*, *halima*) ilustrează și categoria de vârstă a complimentatorului (o doamnă care prin limbaj aderă la modelul occidental, respectiv un boier în vârstă atașat, cel puțin prin limbaj, modelului oriental: tc. *aferim*, ngr. *halima*).

Comportamentul strategic legat de realizarea complimentelor și de reacția la acestea poate fi legat atât de interesele complimentatorului, cât și de cele ale țintei. De exemplu, există situații în care complimentul este așteptat sau situația favorizează producerea unui compliment adecvat contextual. Un personaj realizează un compliment către o țintă, dar acesta este destinat de fapt interlocutorilor precedenți, ca modalitate de apreciere a acțiunilor, gusturilor etc. acestora. Într-o piesă a lui Alecsandri, Luluța, destinatară complimentului, a fost prezentată ca viitoare soție a fiului Chiriței și al lui Bârzoii. Leonaș (travestit, jucând rolul unei actrițe care-și caută fratele) dorește să atragă bunăvoința celor doi interlocutori, complimentându-le viitoarea noră pentru a le înșela vigilența și a putea să interacționeze mai liber cu Luluța:

Leonaș (*care în toată vremea asta a întors spatele Luluței*): A!... dumneei îi duduca Luluța? *Tare-i frumușică!* Dă-mi voie, dragă, să te sărut și să te fericesc de odorul ce-ai să capeți. (*Sărută pe Luluța și-i zice încet.*) Eu sunt, Luluțo, eu, Leonaș... oprește logodna. VA T1, Chirița în provincie 472

Complimentul este realizat prin utilizarea unui diminutiv (*frumușică*) într-o structură de superlativ popular și urmat de un act de felicitare; felicitarea prefățează comportamentului gestual asociat (sărutul): *Dă-mi voie, dragă, să te sărut și să te fericesc de odorul ce-ai să capeți*, nelăsând Luluței posibilitatea de a reacționa.

În alte situații, deși complimentul este explicit și nu putea fi neînțeles de către țintă, aceasta ignoră implicit complimentul prin trecerea directă la subiectul interacțiunii:

Galuscus (o întrerupe): Suzano, *belă Suzană*...

Suzana este nevasta lui Toader, vornic într-un sat, curtată de latinizantul domn Gălușcă. Soția este deranjată de „atenția” oferită de complimentator, complimentul fiind perceput ca având un potențial amenințător (un FTA).

b. O altă categorie de răspuns este cel nonverbal. Comentariul naratorial sau *aparté*-ul indicat de didascalie relevă modul în care a fost percepută aprecierea pozitivă. Prezentăm mai întâi situația în care reacția țintei este prezentată în *aparté*, fiind inaccesibilă complimentatorului:

Gahița: Monsiu Georges, desirul unui cavaler amabil ca d-ta nu poate rămânea neîmplinit... par conséquence, mă grăbesc a-ți declinarisi numele meu... eu mă numesc Gahița de Rosmarinovici, votre servante.

Iorgu: Eu sunt, au contraire, votre serviteur, madamă, și de doresc ceva, este numai să se prezenteze vro ocazie, pentru ca să-ți pot dovedi *admirația de care sunt cuprins pentru grațiile persoanei d-tale*.

Gahița (în parte): Na cavaler!... VA T2, Iorgu de la Sadagura 25-26

Complimentul este realizat indirect: se prezintă efectele afective asupra locutorului (*admirația*) ale calităților relevate de interlocutoare (*grațiile*). Reacția Gahiței marchează aprecierea tipului de comportament verbal, inițiatorul fiind catalogat drept „cavaler” (vezi și aprecierea Gahiței asupra comportamentului verbal al locuitorilor capitalei vs. cel din provincie).

Și romanul relevă interacțiuni în care complimentul este realizat indirect prin autofocalizarea inițiatorului, reacția țintei nefiind una verbală:

- *Aș dori să fiu poet și să am geniul lui Dante...*

- Pentru ce aceasta? ...

- *Ca să te immortalizez, ca pe Beatricia*, răspunse el.

Elena tăcu; dar o tăcere ce inspira respect. B Elena 168

Analogia cu relația dintre Dante și Beatrice relevă atât intensitatea aprecierii pozitive, cât și modalitatea indirectă de declarație de dragoste. Consecința acestui compliment (prin analogie, toate calitățile Beatricei fiind transferate asupra interlocutoarei) este tăcerea. Comentariul naratorial poate indica decodarea adecvată a replicilor interlocutorului, dar și situația delicată a personajului feminin, Elena fiind căsătorită și mamă a unei fete de trei ani. Faptul că nu există o reacție verbală ar trebui interpretat pozitiv de către interlocutor, conform comentariului naratorial.

Modul în care este decodat un compliment poate fi diferit, chiar și nonverbal. De exemplu, o decodare ingenuă determină o reacție pozitivă, în timp ce perceperea unei atitudini ironice poate duce la o interpretare negativă a intenției locutorului:

— Această fericire o ești dator însuși gustului d-tale, care astă dată este al lumii toate, zise Caterina. *Sofia este un înger*, urmă ea.

„Își bate joc de mine și de mireasa mea”, cugetă în sine Bar.

Sofia se roși și surâse de plăcere.

- Bar este un om de pizmuț! zise Georges. Alege totdeauna mai târziu; dar alege mai bine! (...)

— Ce frumos! ... zise Sereasca, ce nu înțelegea ironia acestor vorbe. Nu știu cum să vă mulțumesc mai mult... B Elena 171-172

Complimentul explicit al Caterinei adresat Sofiei, logodnica lui Bar, ar viza atât aspectul

fizic, cât și caracterul acesteia: *Sofia este un înger*. Modalitatea de interpretare a complimentului este diferită la cei doi logodnici: Bar apreciază negativ replica, într-un scurt monolog interior, drept ironie (*își bate joc...*), în timp ce pentru Sofia se notează mărcile exterioare ale efectului afectiv pozitiv al *plăcerii* – se înroșește și surâde. Georges, un alt personaj, continuă aprecierile pozitive, tot indirect, intenția ironică (explicitată în comentariul naratorial) nefiind percepută de toți participanții – mama Sofiei, doamna Serescu, mulțumește pentru aprecieri. Deși nu aceasta este persoana vizată, între doamna Serescu și Sofia, respectiv Bar, există o conexiune directă care o determină pe cea dintâi să răspundă la aprecierile directe și indirecte pe care le decodează, în mod eronat, pozitiv.

Marca exterioară a efectului afectiv pozitiv al plăcerii sau al mulțumirii interioare este în mod constant faptul că interlocutoarea vizată de compliment se înroșește:

Copila *se roși de o tainică mulțumire*, ce-i producea admirarea lui Alexis (...) VA P, Mărgărita 493

Aici, reacția afectivă este produsă de modul în care Alexis, oaspetele, și-a exprimat explicit încântarea pentru modul în care Mărgărita cântase. Efectul afectiv este mai redus decât cel resimțit de Sofia, în exemplul anterior – *mulțumire* (probabil o confirmare a propriei evaluări a calităților artistice).

Se pare că există convenții sociale ale modului adecvat de răspuns la un compliment, mai ales în scene de curtenire, între persoane necăsătorite:

Iorgu (*cu mare foc*): Cum?... jărtfindu-mi toate simțirile inimei tale celei pline de poezie, de melodie și de melanholie!... *Dă-mi amoriul tău cel de înger tutelaire*; căci de mă poate scăpa ceva pe lume, este numai dragostea ta, *vergură divină și senină*! VA T2, Iorgu de la Sadagura 30

Gahița (*în parte*): Ah! *quel bonheur*! mă iubește! (*Tare.*) *Piudoarea* sexului meu nu mă iartă ca să răspund îndată dorințelor d-tale, dar... (*Coboară ochii.*)

Iorgu: Ah! Gahițo!... *suflet ceresc și-naripat*!... nu mă ecazarisi cu astfel de vorbe!... Lasă modestia oamenilor de rând; las-o la de-alde Gângu... la persoane ne-nsuflețite de spiritul veacului, precum sunt provincialii de aici. VA T2, Iorgu de la Sadagura 31

Complimentele lui Iorgu realizează o serie superlativă (*înger tutelaire*, *vergură divină și senină*) care determină o reacție afectivă puternică a interlocutoarei, dar marcată în *aparté*, inaccesibilă deci locutorului. Sintagma în franceză *quel bonheur* arată acceptarea complimentelor și efectul afectiv pozitiv, în timp ce verbalizarea explicită invocă normele comportamentului feminin („*Piudoarea sexului meu nu mă iartă* ca să răspund îndată dorințelor d-tale”), iar gestul („coboară ochii”) ar reprezenta o acceptare a complimentelor, care substituie răspunsul așteptat de interlocutor. În replica lui Iorgu se reia izotopia angelică (*suflet ceresc și-naripat*), Iorgu interpretând răspunsul Gahiței ca expresia *modestiei*, inadecvată oamenilor moderni.

c. Cele mai interesante situații sunt cele de răspuns verbal la complimente. În unele situații, un interlocutor tânăr, educat după modelul occidental, nu înțelege modalitatea autohtonă de a exprima complimentele:

Chirița: Iaca și Luluța!... Ai scos-o din pasion astăzi?... (...) *Da vezi ce frumușică-i, diavoloaica! Îți vine s-o mănânci de vie.*

Luluța: Să mă mănânci?... mersi. (În parte.) Și n-are măcar nici dinți.

Chirița: Ha, ha, ha... Bat-o norocu! *Nostimă-i!*... vină să te sărute mătușica, Luluța dragă... (O sărută.) VA T1, Chirița în Iași 367

Chirița utilizează un adjectiv diminutival *frumușică* pentru Luluța în interacțiunea cu aceasta și cu mama sa, expresia „îți vine s-o mănânci de vie”, gândită în raport consecutiv, ar reprezenta o modalitate de exprimare a superlativului. Luluța decodează însă sensul literal al expresiei și mulțumește ironic. Chirița interpretează însă ca pe o glumă replica Luluței, noul compliment (*nostimă*) cumulând probabil ideea persoanei plăcute atât ca aspect fizic, cât și prin spirit.

Mulțumirile relevă acceptarea unui compliment. Tipul de mulțumire poate fi unul minimal:

Zuliaridi: (...) mai aleso che-mi plăte cum graesti... Ai *nostima des* la vorba.

Papă-Lapte: Bunătatea d-tale... VA T2, Chir Zuliaridi 159

în care se observă o formulă de mulțumire – *bunătatea d-tale*, care indică o retorică a auto-umilinței, accentul fiind plasat asupra persoanei interlocutorului, cel care mulțumește fiind practic absent din enunț (nu există mărci deictice de persoana I), iar interlocutorului atribuindu-i-se, chiar dacă stereotip, o calitate.

Deși în aceeași retorică a auto-umilinței, răspunsul la un compliment care vizează bunuri sau calități ale țintei poate fi diferit:

Ștefan: În adevăr, domnule Petcu, *vinul d-tale de Comandaria n-are preț.*

Petcu: Mă sâmt prea cinstit că vă place, bei mu.

Radu: *Socrul meu e omul cel mai delicat din lume...* orice lucru bun are în casă, d-lui îl păstrează pentru mine și pentru amicii mei, și, zău, aș fi fericit dacă s-ar înfățișa vrun prilej unde să-i probez recunoștința me.

Petcu: Beizade... VA T2, Ginerele lui Hagi Petcu 221

în replicile lui Petcu fiind vizibilă de fiecare dată plasarea interlocutorului pe o poziție superioară prin folosirea unor termeni de adresare tipici perioadei vechi sau premoderne (*bei mu*, *beizade*), deveniți anacronici după desființarea privilegiilor, dar care relevă – cel puțin discursiv – atașamentul personajului față de un anumit model cultural ce amplifică diferențele de categorie socială (deși îi este socru lui Radu, Petcu este un comerciant bogat, în timp ce Radu aparține marii aristocrații). Personajul se declară onorat (*prea cinstit*) și folosește adresarea formală (ca deictic social, pronumele de persoana a doua plural – *vă place*), de influență franceză (dovadă a aportului noului model cultural occidental).

Complimentele pot oferi ocazia relevării talentului oratoric și al realizării unor jocuri de cuvinte, unele mai reușite, altele ușor forțate:

Safir: *Grațioasa me doamnă*, permiteți-mi să depun omagele mele la picioarele d-voastră.

Adelina: D-nul Safir Balaur!... Ce surpriză!

Safir: Surpriză este pentru noi, *grațioasă doamnă... surpriză plăcută... surpriză surprinzătoare ca și când ar intra o căprioară, o gazelă în bârlogul unor urși.*

Adelina: Tot *amabil și poetic* d-nul Safir?...

Safir: *În prezența d-voastră pot să fiu altfel?* VA T2, Nobila cerșetoare 267

Safir o întâmpină pe Adelina printr-un compliment (*Grațioasa* me doamnă) inclus în formula de adresare, urmat de o formulă extrem de formală de salut (după model occidental). Adelina nu reacționează la compliment, identificându-și doar interlocutorul și comentând prezența sa neașteptată (*surpriză*). Safir preia termenul interlocutoarei și-l repetă (*surpriză plăcută; surpriză surprinzătoare* – această situație ilustrând un parigmenon), reia complimentul și realizează un nou compliment în care interlocutoarea este asemănată cu o căprioară sau o gazelă, termeni conotați pozitiv în analogia creată. Comportamentul său este apreciat pozitiv de către țintă prin două elemente evaluative pozitive – *amabil și poetic*. Safir realizează un alt compliment, indirect, focalizând efectul pe care îl are asupra sa prezența interlocutoarei. Se poate observa că ținta nu acceptă explicit sau nu comentează niciun compliment, intervenția sa prin care își evaluează interlocutorul fiind una metacomunicativă.

Finalul piesei permite o inversare a rolurilor:

Nicu: Voiești să bei în sănătatea verișoarei și a d-lui Ștefan?

Safir: Tocmai.

Adelina: Mulțămesc, domnul meu... *Ești un adevărat Safir.*

Safir: O știu. VA T2, Nobila cerșetoare 279

Adelina realizează un compliment care îl vizează pe Safir printr-un joc de cuvinte (bazat pe antonomază): „ești *un adevărat Safir*”, iar Safir acceptă complimentul în mod explicit confirmând aprecierea pozitivă – „o știu”, alegând astfel să nu evite autolauda (este un comportament de compensare a faptului că interlocutoarea a preferat un alt bărbat).

În unele situații, complimentelor li se răspunde prin complimente, ceea ce ar indica o acceptare implicită a aprecierii pozitive a interlocutorului:

Stâlpeanu: Lențo, n-au venit încă nici un musafir?... Eu sunt cel întâi?

Elena: Așa se cuvine, moș Ștefane... *Ai fost totdeauna și ești în fruntea tuturor.*

Stâlpeanu: Draga moșului!... *ce guriță plină de miere!*... Dar tu nu te gâtești?... Acuși au să-nceapă a veni poftiții la masă.

Elena: N-aș voi să te las singur, moș Ștefane.

Stâlpeanu: Nu te ocupa de mine, draga mea... Rămân cu Arbure... Hai, mergi de te fă mândră.

Arbure: Ca Ileana Cosânzeana. VA T2, Boieri și ciocoi 353

Nedumerit de absența celorlalți invitați, Stâlpeanu cere o confirmare de la Elena. Aceasta îi confirmă faptul că ajuns primul, dar deturneză atenția unchiului său către importanța și poziția pe care o are în familie și în societate (de la cadrul concret al primului sosit la cel abstract al primului într-o ierarhie): *Ai fost totdeauna și ești în fruntea tuturor*. Stâlpeanu răspunde cu un compliment explicit, apreciind retorica Elenei: „ce guriță plină de miere”, interacțiunea continuând prin mutarea accentului asupra pregătirilor pe care trebuie să le facă tânăra gazdă, în paralel cu grija acesteia pentru invitatul lipsit de companie (reflectând anumite norme sociale).

Răspunsul printr-un compliment poate reprezenta un subtip al strategiei de transfer al referentului (vezi Pomerantz 1978).

Complimentele pot apărea ca urmare a unei relații afective pozitive între participanți, în semn de solidaritate și complicitate:

Prințesa: Iaca și Lența! regina balului!... Vin la mine, mademoiselle, să te examinez dacă meriți titlul de regină? (Elena se închină la adunare, apoi se apropie de prințesa.)

Prințesa: Ian să videm...*toaleta-i perfectă...coaifiura, de minune... ochii, limpezi și strălucitori de veselie... fața, cum aș dori s-o am eu însami... totalul, încântător!...* Vin să te sărut, îngerașule!... *Nu-mi pare rău de trecut, când văd prezentul atât de frumos.* (Sărută pe Elena, care-i sărută mâna.)

Tarsița (în parte): Ce anostie!

Elena: *Prezentul e fericit de aprobarea unei persoane care reprezintă trecutul în toată noblețea lui.*

Prințesa (cu dragoste): Scumpa mea... de mi-ai fi noră, eu ți-aș fi mamă, nu soacră... (...) VA T2, Boieri și ciocoi 361

Prințesa este protectoarea Elenei (orfană de mamă), aceasta inițiind scenariul ludic al unei examinări critice a tinerei căreia îi este dedicat balul. Complimentul este realizat de către o persoană cu statut superior către o țintă care-i este inferioară pentru a încuraja ținta și a-i dezvolta încrederea în sine (Holmes 1988: 452). Toate aspectele trecute în revistă (vestimentare și fizice) primesc aprecieri pozitive explicite (*toaleta-i perfectă...coaifiura, de minune... ochii, limpezi și strălucitori de veselie... fața, cum aș dori s-o am eu însami... totalul, încântător!*). Acestea sunt urmate de un compliment indirect, în care ținta este asociată cu „prezentul”, în opoziție cu „trecutul” (tinerețea pierdută a prințesei). Elena răspunde cu un compliment care reia, într-un joc bazat pe chiasm, elementele din replica prințesei, focalizându-se asupra efectului produs de aprecierea interlocutoarei asupra sa („prezentul e fericit”). Dacă pentru Elena și prințesă schimbul de replici și de gesturi (sărutul, respectiv sărutatul mâinii, tonul plin de dragoste al prințesei) reprezintă marcarea relației interpersonale, pentru Tarsița, martoră a scenei, complimentele prințesei sunt plictisitoare (*Ce anostie!*), apreciere metacomunicativă negativă.

În unele situații, personajele par a căuta aprecierile pozitive ale unor interactanți. Atunci când complimentul este așteptat, lipsa acestuia poate fi considerată ca reflectând o atitudine dezaprobatoare a interlocutorului:

Tarsița (întinzându-se spre Lența): De mult nu te-am văzut, surioară... *Ce frumușică ești!... Ce tualetă de bonton!* (În parte.) Nu-i merge.

Elena (trecând alături de Tarsița, se apropie de Stâlpeanu): Moșule Ștefan, cum mă găsești?... Sunt după placul matalui?

Stâlpeanu: *În ochii mei, drăguliță, ești totdeauna o floriciță.*

Arbore: *Ghiocel, cucoane, ghiocel.* VA T2, Boieri și ciocoi 355

Dacă Tarsița realizează complimentele privind aspectul fizic și gustul vestimentar (*Ce frumușică ești!... Ce tualetă de bonton!*) din proprie inițiativă, căutând o mai bună relaționare cu Elena (fiica amantului său), reacția din *aparté* (*Nu-i merge*) relevă falsitatea complimentului. Elena nu răspunde la aprecierile acestea pozitive, intuind probabil atitudinea reală a Tarsiței, dar solicită opinia lui Stâlpeanu. Acesta răspunde cu un compliment explicit care extinde aprecierea pozitivă dincolo de limitele cadrului interactiv (*În ochii mei, drăguliță, ești totdeauna o*

floricică), Arbore reformulându-l, în semn de apreciere: *ghiocel*. Se poate remarca seria diminutivală a complimentelor: *frumușică*, *floricică*, *ghiocel*, chiar și formula de adresare diminutivală utilizată de Stâlpeanu (*drăguliță*) sau cea a Tarsiței (*surioară*).

Complimentul poate fi acceptat cu asocierea unei alte persoane sau a altui grup la meritele apreciate de locutor (strategie de transfer al referentului):

Hârzobeanu: Trebuie ca să mărturisim, prințesă, că *dacă obiceiurile societății s-au mai poliit, dacă bontonul s-au introdus la noi, meritul e al dumnevoastră*.

Prințesa: Și al generației nouă crescută în străinătate... Am găsit buni auxiliari în damele june și în junii cavaleri de astăzi... în bonjuriști, precum îi numiți dumnevoastră. VA T2, Boieri și ciocoi 358-359

Toți (încântați și bătând din palme): Bravo! bravo! minunat!... Doamna mea, ai un glas de înger. (O sută de *complimente* zboară împregiurul damei de la clavir.) (...)

Dama de pe jâlț: (...) Dar oricum să fie... primește, draga mea, mulțămirea noastră pentru plăcerea ce ne-ai pricinuit prin cânticul Margăritei.

Dama de la clavir (zărind pe X lângă ușă): *Complimentele d-voastră se cuvin mai cu drept autorului. Domnule X, vină de culege laurii ce meritezi.* VA P, Un salon din Iași 91-92

Hârzobeanu remarcă influența pozitivă a interlocutoarei în schimbarea moravurilor și a comportamentului public (conforme modelului occidental): „*dacă obiceiurile societății s-au mai poliit, dacă bontonul s-au introdus la noi, meritul e al dumnevoastră*”. Reacția prințesei e rapidă: „*Și al generației nouă...*”, relevând acceptarea complimentului și diminuarea meritelor personale prin asocierea altui grup, desconsiderat însă de interlocutor („bonjuriști”). Ceea ce poate fi interesant e părerea personajului în legătură cu schimbarea de mentalitate a epocii: obiceiurile „poliite” ar indica fie o înfrumusețare a unor cutume existente, fie o transformare mai profundă a ceea ce exista (metafora șlefuirii). *Bontonul*, cu sensul ‘codul manierelor elegante ale înaltei societăți’, reprezintă împrumutul formei din fr. *le bon ton* (sensul de ‘maniere corecte într-un anumit mediu’ fiind atestat din sec. al XVIII-lea). În cel de-al doilea exemplu, doamna care cântase la pian transferă meritul asupra celui care compusese piesa interpretată de ea.

Unele dintre cele mai interesante situații interacționale privesc scene de flirt. Reacția interlocutoarei diferă în funcție de interpretare, de modalitatea de decodare. Scena pe care o analizăm îi are ca protagoniști pe Leonaș (deghizat în ofițer fervent admirator al Chiriței) și Chirița (care nu l-a recunoscut pe Leonaș, crezând în complimentele falsului admirator):

Chirița: Trebuie să socotești că cuvintele d-tale pot să mă scoată din sărite și să-mi pricinuiască un nicsis...

Leonaș: Un nicsis?... Ah, scumpa mea cucoană Chiriță hăi!... crede-mă că *de când sunt în lume n-am întâlnit un ipochimen atât de nostim ca mata...*

Chirița (*cu dragoste*): Să mă vezi moartă?

Leonaș: Să te văd... și când ai ști!... când ai pricepe zguduirile inimii mele!... Știi?... parcă se tot cutremură pământul!

Chirița (*cu dragoste*): Să mă vezi pe năsele?

Leonaș: Să... M-ai fermecat... m-ai scos din simțiri... căci când te zăresc... ia așa-mi scapără pe dinaintea ochilor... să juri că *ești un fulger... o trăsnită...*

Chirița: Trăsnită?...

Leonaș: Ba nu, trăsnit... m-a luat gura înainte... Ah! Chirițoaie, *ești o zână*.

Chirița (*cochetând*): Ian las’.

Leonaș: *Un mușun...*

Chirița: Ei...

Leonaș: *O zarnacade.*

Chirița (*bucuroasă*): O acade? O zarnacade? ah!

La începutul interacțiunii din fragment, Chirița simulează faptul că atitudinea ofițerului e ofensatoare pentru ea, ca femeie căsătorită (date cunoscute, contextuale). Leonaș insistă însă, realizând un nou compliment *de când sunt în lume n-am întâlnit un ipochimen atât de nostim ca mata...* axat pe o serie superlativă, a unicității țintei. *Nostim* se poate referi atât la aparența fizică plăcută, cât și la prezența de spirit a interlocutoarei. De remarcat faptul că apropierea de țintă se face și prin termenii folosiți, de origine grecească (*ipochimen*, *nostim*), în consonanță cu cel folosit de Chirița – *nicsis* (supărare), locutorilor li se conturează astfel o anumită imagine și o anumită vârstă, fidelă modelului oriental (Leonaș încearcă să se adapteze la așteptările interlocutoarei). Chirița cere o asumare a complimentului printr-un jurământ al lui Leonaș („Să mă vezi moartă?”/„Să te văd.”), dar tonul său, marcat de didascalie, indică deja aprecierea complimentului și acordul cu intențiile inițiatorului. Leonaș continuă prin prezentarea pretenției sale tulburări emoționale („când ai pricepe *zguduiturile inimii mele!*... Știi?... parcă se tot cutremură pământul!”). Cu același ton, Chirița solicită din nou asumarea enunțului printr-un jurământ („Să mă vezi pe năsele?”/„Să...”), interesant de urmărit fiind tipul de inițiere a jurământului, un fel de blestem autocentrat. Leonaș supralicitează prezentarea efectelor farmecului Chiriței: „*M-ai fermecat... m-ai scos din simțiri...* căci când te zăresc... ia *așa-mi scapără pe dinaintea ochilor... să juri că ești un fulger...*”, inserând și un element ironic (*trăsnită*) corectat însă în urma reacției țintei. Supralicitarea continuă cu realizarea unor complimente cu structură identică, bazate pe metafore explicite: *ești o zână, un mușun, o zarnacade*. Dacă primele două complimente sunt urmate de o reacție de respingere/atenuare a comportamentului verbal: *Ian las', ei* (contrazisă însă de comportamentul nonverbal indicat de didascalie – *cochetând*), ultimul compliment, care produce un efect afectiv pozitiv (Chirița este *bucuroasă*), fiind apreciat prin reluare: „*O acade? O zarnacade? ah!*”. Seria de complimente este urmată de o solicitare care implică un cadou personal – portretul.

2.5. Comentarii

Se poate remarca faptul că eticheta *compliment* acoperă în perioada considerată o sferă mult mai largă decât în cea actuală: compliment propriu-zis, salut, urare sau felicitare, fiind evidente suprapunerile între acte expresive similare. Verbul *a complimenta*⁶⁷ se folosea uneori cu valoare performativă, cu sensul de ‘a felicita’⁶⁸, dar această utilizare dispare treptat, din momentul în care *a felicita* este împrumutat și începe să fie folosit pentru sfera mai restrânsă a actelor de felicitare. Astfel, în timp, actului de *a complimenta* i se circumscrie un domeniu mai restrâns de utilizare decât în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

⁶⁷ După Ursu/Ursu (2006), prima atestare a lui *a complimenta* este în 1792, în traducerea din Voltaire (*Istoria craiului Șveziei Carol 12*, realizată de arhimandritul Gherasim de la mitropolia din Iași); alte atestări, în presă, *Curierul românesc* și *Albina românească*, la 1830.

⁶⁸ *A felicita* este atestat în jurul anului 1840: la Iordache Golescu, în *Condica limbii rumânești* (manuscris), Ursu/Ursu 2006; la Negruzzi, vezi DA s.v.

Compliment era prezent deja în prima jumătate a secolului al XIX-lea pentru desemnarea unui comportament nonverbal, dar e posibil ca frecvența acestei utilizări să fi scăzut în condițiile modernizării, democratizării sociale și ale simplificării treptate a conduitei. Eticheta este însă în continuare frecvent utilizată cu sensul de ‘salutări’ (eventual, și ‘felicitări/urări’) sau, mai ales, pentru aprecierile pozitive ale unei ținte.

În continuare, vom urmări izotopiile în care se plasează complimentele, tema complimentelor și distribuția în funcție de genul inițiatorului. În primul rând, se conturează două serii izotopice opuse. Pe de o parte, există o serie pozitivă în care complimentul este legat de un efect afectiv pozitiv pentru țintă (exprimat de țintă sau de comentariul naratorial) – *măgulit*, *flata(risi)t*, sau este pus în legătură cu elemente evaluative pozitive (metacomunicative) – *amabil/amabilitate*, respectiv *galant/galanterie*. Cu alte cuvinte, complimentul susține dorința de apreciere a eului individual al interlocutorului (*face-enhancer*), dar contribuie și la realizarea unei imagini pozitive a locutorului (*face-constituting*). Pe de altă parte, într-o serie negativă, complimentul se opune *adevărului/sincerității*, fiind conectat cu elemente conotate negativ (*defect*, *a minți*), provocând un efect afectiv negativ (*nesuferit*). De asemenea, chiar dacă apare din dorința de a sprijini eul individual al interlocutorului, complimentul perceput ca nesincer poate afecta eul individual al locutorului.

În privința inițierii complimentelor, rezultatele analizei se apropie (vezi Jucker/Taavitsainen 2014), dar se și diferențiază de cele observate pentru alte limbi și culturi (vezi Taavitsainen/Jucker 2008). Cele mai multe complimente sunt realizate de bărbați și au ca țintă un interlocutor feminin, câteva complimente din corpus sunt realizate de către femei către un interlocutor masculin (unele sunt sincere, în timp ce altele sunt ironice/sarcastice), câteva exemple ilustrează un compliment între interlocutori masculini, alte exemple ilustrează complimente între interlocutori feminini. Există și situații care relevă complimente reciproce între femei și bărbați (inițiate de obicei de bărbați). Cele mai numeroase exemple de complimente realizate de bărbați apar în scene de curtenire implicită sau explicită, într-un cadru privat.

Bărbații complimentează femeile pentru:

a) aspectul fizic (direct sau indirect): realizarea directă a aprecierii aspectului fizic este ilustrată de evaluativele „frumoasă”, uneori la superlativ sau diminutiv, sau cu echivalentul său romanic („belă”), „drăgălașă”, „grațioasă”, „nostimă”, „încântătoare”, „sublimă”, metaforicele „floricică”, „ghiocel”, „zână”, „mușun”, „zarnacade”, „căprioară”, „gazelă” sau global ca simbol al perfecțiunii: „femeie care are tot sfârșit”. Alte exemple relevă complimente indirecte: „cine te vede dorește să te cunoască”, „a să se creadă în raiul lui Mohamed”.

b) elemente de personalitate și educație: global („femeie care are tot sfârșit”, „suflețel *drăgălaș*”, „grații”); amabilitate; civilitate („Fiind *lângă d-ta* la masă, *mă voi crede în sânul civilizației din*

Sadagura; meritul pentru introducerea „bontonului” și „poliirea” obiceiurilor); talent și gust artistic; eleganță („cea mai gătită”); caracter, inteligență, talent comunicativ („suflet *nobil*”, „spirit *încântător*”, „înger *tutelaire*”, „suflet *ceresc* și-*naripat*”, „nobilă”, „divină”, „guriță *plină de miere*”; „Schiller și Goethe nu ar vorbi mai bine”); talent organizatoric;

c) efectul pe care îl au asupra locutorului: „fi-voi destul de *felice* ca să nu-mi *refuzarisești* brațul”, „*am dormit cu gândul* la mata”, „ești totdeauna *amestecată cu visele mele*”.

Interesant este exemplul în care complimentul adresat țintei (Elena, în calitate de gazdă) este realizat indirect, mai întâi prin aprecierea casei gazdei (locul e „încântător”, „temerea de a nu mai putea să mă despart”) și a companiei („unde am găsi un cerc compus mai bine decât acesta”).

Femeile complimentează direct bărbații pentru talentul artistic („ai mult talent pe gitară”), diplomatie, calități morale („om cu simțiri nobile și generoase”, „un adevărat Safir”), în timp ce indirect se apreciază, prin intermediar, talentul organizatoric și poziția socială („Balul e splendid”, „Nici la prințul M. nu am văzut mai elegante toalete”, „în fruntea tuturor”). Și femeile complimentează interlocutorul semnalând efectul pe care îl are asupra lor prezența sau absența acestuia – „*defectul tău* cel mai mare în ochii mei *este... absența ta*”. Complimentul realizat de un locutor masculin către o țintă masculină vizează talentul oratoric și patriotismul, dar și bunurile posedate. Între femei, ca marcă a solidarității, se evaluează aspectul fizic: „totalul, *încântător*”, „prezentul atât de *frumos*”, „*frumușică*”, „*nostimă*”, inclusiv cel vestimentar: „*toaleta-i perfectă*”, „*coafiura, de minune*”, „*tualetă de bonton*”, sau o combinație a aspectului fizic cu trăsăturile morale: „înger”.

Preluând sugestiile de inventariere a procedeelelor de realizare a complimentelor indirecte de la Zvirid (2011), am remarcat în corpusul nostru: a) folosirea unor declanșatori de presupoziii sau a unor elemente generatoare de implicaturi conversaționale; într-un exemplu am remarcat un declanșator de presupozitie nonfactivă (*a se crede în...*), manipulată pentru a se putea deduce (printr-o implicatură conversațională) calitățile țintei; în alt exemplu sunt prezente două clase diferite de declanșatori de presupoziii (pentru o presupozitie lexicală – „temerea de a nu mai putea să mă despart”, și una structurală – structura interogativă „unde am găsi un cerc compus mai bine decât acesta”); b) focalizarea asupra propriei persoane prin utilizarea unui termen afectiv – *felice* – sau prin acțiuni care nu se află sub controlul locutorului – *a dormi* și *a visa* (acest al doilea verb este dedus, în fragment fiind prezent *visul*) ilustrează strategia de evitare a complimentului (explicit).

Alegerile lexicale în realizarea complimentelor sunt, de asemenea, interesante: există pe de o parte elemente neologice latino-romanice, cele mai multe adjectivale (*amabil*, [cuvintele] *elocvente* și *patriotice*, *splendid*, *galant*, [persoane] *serioase* și *venerabile*, [suflet/simțiri] *nobil(e)*, *nobilă*, *sublimă*, *belă*, *delicat*, *divină*, *grațioasă*, [simțiri] *generoase*, [toaleta] *perfectă*;

calcul: [spirit/locas/total] *încântător*), dar și nominale (*diplomat, grații, spirit, [tualetă] de bonton*) și, pe de altă parte, elemente mai vechi, împrumutate din turcă sau greacă (*giuvaier, zarnacadea, mușun, politicos, halima, nostimă*). Apelul la una sau alta dintre categorii indică „atașamentul” personajului față de un anumit model cultural: cel nou, de inspirație franceză, sau cel oriental, în care un element determinant este vârsta (vezi personajele mai în vârstă sau provenite din mediul rural, cum este Chirița). De obicei, aceste selecții apar în interacțiuni mixte, în situații de inițiere sau de menținere a unei relații afective, fără a se acorda întotdeauna atenție statutului marital al complimentatorului sau al țintei. Am mai remarcat și numeroase diminutive⁶⁹ (*drăgălașă, [suflețelu meu ist] drăgălaș, puișor de bărbățel, frumușică, guriță* plină de miere, *floricică, ghiocel*) precum și expresii populare/familiare („ai vin-încoace”, „are un duh cât șapte”, „dă dintr-înșă niște vorbe...”, „îți vine s-o mănânci de vie”, „Ai fost totdeauna și ești în fruntea tuturor” etc.). Diminutivele (cu amprenta afectivității) și expresiile populare apar mai ales în situații în care interactanții sunt membri ai aceleiași familii, în relații de rudenie (prin alianță sau de sânge) mai mult sau mai puțin apropiate (soț-soție, mătușă-nepoată, unchi-nepoată) sau între care există o istorie interacțională mai îndelungată. Selecția lexicală indică, de asemenea, nivelul socio-cultural al personajului.

Complimentele directe se realizează între interactanți care au o relație de rudenie sau o istorie interacțională care permite afișarea solidarității sau a complicității afective, dar și în interacțiuni mixte în cadrul privat în scene de curtenire sau flirt. Tiparul de realizare predominant este cel exclamativ, tipul adjectival de compliment fiind cel mai frecvent: unele adjective relevă o încărcătură puternică de evaluare pozitivă (*sublim, divin, nobil, venerabil, splendid, încântător, perfectă*), în timp ce altele sunt generale (*frumoasă*). Cumulul de complimente sau utilizarea expresiilor populare contribuie la intensificarea evaluării pozitive a țintei.

Reacția afectivă a țintei la complimentele considerate sincere este una pozitivă, marcată în comentariul naratorial (sau în didascalii) sau afirmată explicit de personaj: *măgulit, flatarisit(ă), se roși și surâse de plăcere, quel bonheur, bucuroasă*, sau evidențiată printr-un anumit tip de comportament nonverbal (sărutul sau sărutatul mâinii), în timp ce un compliment ironic sau unul care contravine normelor presupus împărtășite social produce o reacție negativă, înregistrată naratorial sau deductibilă din comportamentul țintei (mânia lui Guliță, indicată de didascalie, sau cea a modistei Cati). Se poate remarca faptul că disponibilitatea țintei feminine pentru flirt este parametrul care înclină balanța în favoarea acceptării sau a respingerii complimentului.

⁶⁹ Se consideră că diminutivele reflectă politețea pozitivă (de ex., Brown/Levinson 1987). Limbile în care diminutivele sunt extrem de frecvente sunt cele sud-europene sau slave, limbi ale căror culturi sunt considerate culturi ale proximității (Schlund 2014: 287), vezi, de exemplu, Sifianou 1992; Antonopoulou/Sifianou 2005 (pentru greacă); Ogierman 2009 (pentru poloneză și rusă).

3. Alte acte de vorbire asociate politeții

În această secțiune avem în vedere acte cu un caracter convențional puternic marcat (mulțumiri, scuze, rugăminți, urări, felicitări, salutul), acte circumscrise prin caracterul lor ritual sferei politeții, unele aparținând rutinelor conversaționale (Coulmas 1981, Verschueren 1981). Actele ritualice contribuie la instituirea sau menținerea unor relații consensuale (Vasilescu 2007: 106). Taavitsainen și Jucker (2008: 4) consideră că actele de vorbire (inerent) politicoase (de tipul celor enumerate mai sus) pot fi sensibile la variații culturale (schimbări ale „modei”). Actele de vorbire (în special cele expresive) sunt considerate concepte vagi (*fuzzy concepts*), supuse variației sincronice și diacronice, care au nevoie de un spațiu multidimensional de analiză (Jucker/Taavitsainen 2000, Taavitsainen/Jucker 2007, 2008) – vezi situația complimentelor prezentată mai sus. În cazul unui corpus literar, comentariile naratoriale pot fi extrem de utile pentru surprinderea valorii unui act de vorbire (Taavitsainen/Jucker 2008: 5). În această secțiune vom continua analiza unor acte de calificare meliorativă (Necula (Zvirid) 2012), laudele și felicitările completând sfera complimentelor.

3.1. Mulțumirile

S-a remarcat pentru unele acte de vorbire o alternanță între ceea ce Jucker (2011) numește forme care vizează locutorul (*speaker-based forms*) și forme care vizează interlocutorul (*hearer-based forms*). În cazul mulțumirilor din corpusul nostru se poate vedea abandonarea graduală a formelor care vizează interlocutorul (*bunătatea d-tale*) în favoarea celor care vizează locutorul (*mulțumesc*).

Așa cum menționam în partea dedicată tipurilor de răspuns la complimente, am remarcat o formulă de mulțumire care indică o retorică a auto-umilinței: *Bunătatea d-tale/d-voastră*; accentul este plasat asupra persoanei interlocutorului, actantul care mulțumește fiind practic absent din enunț (nu există mărci deictice de persoana I), iar interlocutorului atribuindu-i-se, chiar dacă stereotip, o calitate:

Zuliaridi: (...) mai aleso che-mi plăte cum graesti... Ai *nostima des* la vorba.

Papă-Lapte: *Bunătatea d-tale*... VA T2, Kir Zuliaridi 159

Bondici: (...) Cucoană Chiriță, noi amândoi suntem gata la poruncile d-tale și preafERICIȚI de a te putea înlesni la orice-i dori în târgul nostru...

Chirița: *Bunătatea d-voastră*... VA T1, Chirița în Iași 358-359

Caliopei: Ha, ha! giupâneasă Bălașă bine c-ai venit să te complimentez de bune creștere a Adelei.

Balașa: *Bunătatea d-tale*, cucoană. VA T1, Drumul de fer 817-818

Damian (cautând la ornic): Domnule, au trecut zăce minute!... îți mai rămân încă cinci... dacă-n vremea asta n-a veni Iorgu... te stropșesc.

Iorgu: *Bunătatea d-tale*... Stați puțin să-mi fac descânticul. (...) VA T2, Iorgu de la Sadagura 62

Actul de mulțumire survine ca parte secundă într-o pereche de adiacență cu un compliment (în prima situație), cu oferirea serviciilor (al doilea exemplu), cu un act de felicitare (chiar dacă, așa cum reiese din discutarea anterioară a acestui caz, inițiativa simulează realizarea unui act de felicitare pentru a o acuza pe Bălașa; în momentul în care Bălașa mulțumește, aceasta consideră că este felicitată). Formula apare, în ultimul caz, ca o mulțumire ironică la amenințarea

interlocutorului („dacă-n vremea asta n-a veni Iorgu... te stropșesc”).

Dacă această formulă de mulțumire nu mai este acum în uz, altele s-au păstrat până în perioada actuală, cu unele diferențe de utilizare contextuală – de exemplu, *sărut mâinile* (în unele situații se substituie mâna cu alte părți inferioare ale corpului):

- Poți să ne îndrepti spre casa boierească?
- Cum nu? Eu sunt chiar din curte; sunt pușcaș.
- Minunat!... fii călăuzul nostru și ți-oi da un bacșiș bun.
- *Sărut mâinile*... Hai! VA P, Mărgărita 484
- Hârzobeanu (cătră lachei, arătând pe Vulpe, Trufandachi și Slugărică): Dați dulceți și cafele la dumnealor... dați și la dumnealui, colo... Pofitim, boieri, și să vă fie de bine.
- Vulpe: *Sărut mâinile*.
- Trufandachi: *Saruto zenunchii*.
- Slugărică: *Sărut tălpile*. VA T2, Boieri și ciocoi 293
- Tarsița: Te iert și vreau să mă ocupăresc de viitoriul tău.
- Lipicescu: *Sărut mâinile și picioarele*, milostivă... VA T2, Boieri și ciocoi 330

Cel care folosește această formulă este personajul cu statut inferior. Mulțumirea secondează o promisiune (un avantaj financiar imediat sau ameliorarea statutului) sau o invitație (la cafea și dulceată).

De multe ori mulțumirea se realizează prin utilizarea performativă a verbului *a mulțumi* (provenit dintr-o urare, *(la) mulți ani*; vizându-l astfel, la origine, pe interlocutor):

- Damian: (...) Cucoană Gahiță! ai toate dreptățile, și eu sunt un nătărău!... te mulțumești cu atâta?
- Gahița: Fie... îți dau *pardon*.
- Damian: Foarte *mulțămesc*. (...) VA T2, Iorgu de la Sadagura 21
- Gângu: (...) vrei tabac?
- Damian (*luând o priză*): Foarte *mulțămesc*. VA T2, Iorgu de la Sadagura 27
- Leonaș: (...) Cea mai mare dorință a mea este ca să vă îndatoresc... poftim inelul meu.
- Chirița: Foarte *mulțămesc*... (...) VA T1, Chirița în provincie 474
- Galantescu: (...) De aceea îți urez din suflet ca în scurtă vreme să te văd întocmai precum eu doresc.
- Mazarescu: Foarte îți *mulțumesc*, scumpul meu prieten, nu sunt la nici o îndoială că te bucuri cu adevărat de fericirea mea, precum și eu m-aș fi bucurat de a dumițale, de vreme de suntem frați (...) PND, Bălăcescu O bună educație 122
- (Ancuța strănută) Elena: Să-ți fie de bine!
- Ancuța: *Mulțumim* dumițale, dar ți-am mai spus, ține minte: acum nu să mai zice astfel. PND, Caragiali Îngâmfata plăpămăreasă 240-241
- Vă *mulțămesc*, d-nule general, de această amabilitate, răspunsei, și totodată vă exprim adâncă satisfacție ce simt de a vă revedea în ajunul marilor evenimente ce se pregătesc. VA P, Extract din istoria misiilor mele politice 558-559

Mulțumirea care succedă acceptarea unor scuze, urări, oferte sau acceptarea unei rugăminți are anumite particularități: în replicile personajelor în vârstă (Damian, Mazarescu, Chirița) verbul performativ este însoțit de un adverb cu sens superlativ (*foarte*), care intensifică forța ilocuționară; se regăsesc și situații în care cel care mulțumește folosește forma de plural a verbului (ca modalitate de marcarea, poate, a statutului său superior față de interlocutor).

Personajele mai tinere, care doresc să afișeze o anumită educație și modernitate, folosesc interjecția *mersi/merci* (<fr. *merci*):

- Eliza: *Mersi*, monșer, că văz că la oricare amiazamants al tău, suvenirul Elizei tale e nelipsit în inimă-ți de alături cu plezirul. PND, Bălăcescu O bună educație 106
- Marghiolița (dându-i paharul): A vo suhe, monsiu Nicu.
- Nicu (încercându-se cu dulceți): *Mersi*... (Tușește) VA T1, Peatra din casă 305

Antohi: (...) Cred că nu veți refuza bomboane de Paris. Îs dulci și plăcute ca și d-ta, cuconiță... (Dându-i cutia.) Poftim, vă rog.

Rufineasca: Sunteți foarte amabil. *Merci.* (Ia câteva bomboane.) VA T2, Zgârcitul risipitor 564

De remarcat faptul că mulțumirea nu apare doar în pereche de adiacență cu urări, oferte etc., deci ca act reactiv, ci și ca urmare a aprecierii mai generale a comportamentului interlocutorului (replica Elizei).

Verbul *a mulțumi* apare și într-un act de refuz, urmat de o explicație a acestuia:

Antohi: Cucoane Rufinescule, nu doriți?

Rufinescu: Eu vă mulțumesc; nu obicinuiesc, că mă dor dinții. VA T2, Zgârcitul risipitor 564

Simpla menționare a verbului poate suplini utilizarea performativă a acestuia, actul mulțumirii realizându-se implicit:

— O, Dumnezeule! strigă ea, încrucișându-și mâinile și uitându-se la cer. Așadar tot sunt oameni buni pe pământ! ... Eu, domnule, vezi d-ta, sunt o fată proastă; nu știu să vorbesc, *nu știu să-ți mulțumesc*... Ea nu putu să urmeze: lacrimile o înecaseră. B, Manoil 10-11

Nu pot ști cum să-ți mulțumesc, băbăcă, pentru noua bunătate care ai ca să-mi trimeți încă 40 de galbeni. K SNC, 7

Contextele menționate ilustrează această situație: tânăra țărancă își asumă statutul inferior și tot ceea ce presupune acesta în plan comunicativ, iar tânărul Kogălniceanu nu găsește modalitatea de mulțumire pe măsura generozității părintești. Ambele exemple ar putea fi considerate forme particulare ale preteritiei: afirmarea neștiinței de a mulțumi nu anulează în acest caz actul mulțumirii.

Se poate remarca faptul că mulțumirile (ca tip de act expresiv reactiv) au în vedere un beneficiu (în general) nesolicitat, atât potențial (ca urmare a unor promisiuni), cât și real (oferirea unor „atenții”), material sau nonmaterial (urări, acordarea iertării).

3.2. Scuzele

Scuzele sunt considerate acte rutinizate, forme guvernate de ritual (uneori influențate religios). Jucker și Taavitsainen (2008) consideră că în cazul scuzelor (cel puțin în engleză) se pot produce mutații de la accentul pus asupra interlocutorului care trebuie să ierte ofensa arătând generozitate (în perioada medievală și premodernă) la exprimarea regretului din partea locutorului, în perioada modernă. În linia Brown și Levinson (1987), se consideră că recunoașterea realizării unui ofense de către locutor reprezintă o amenințare la adresa eului pozitiv al acestuia, iar a cere iertare de la interlocutor reprezintă un act amenințător pentru eul negativ al acestuia (Taavitsainen/Jucker 2008: 7; Jucker 2011: 192). Combinarea acestor două dimensiuni a produs dificultăți de încadrare a scuzelor (vezi Ogiermann 2009); pe de altă parte, perspectivele asupra efectelor interacționale ale scuzelor diferă: dacă lingviștii consideră că scuzele sunt acte de sprijinire, orientate către interlocutor, sociologii le consideră mijloace de refacere a imaginii locutorului (Ogiermann 2009: 49).

În corpusul nostru, cele mai multe situații implică adresarea directă către interlocutor cu un verb la imperativ (*a ierta*), o formulă performativă (de tipul *cer iertare*) sau o formulă intermediară între forma care vizează interlocutorul și cea care vizează locutorul, realizată prin combinarea unui performativ, *a (se) ruga*, cu verbul la conjunctiv, persoana a doua (*a ierta*). Prezentăm mai întâi situațiile cu imperativul verbului *a ierta*, scuza apărând ca o cerere adresată interlocutorului de a acorda iertarea, manifestându-și generozitatea față de ofensa produsă de locutor:

— Mă *iartă*, domnule, că te priimesc cu lacrimile în ochi... O să șezi câteva zile cu noi, nu-i așa? știu că o să ți se urască, dar... B, Manoil 65
Toader: *Iartă-mă*, Suzană dragă, că de-acum mă giur să fiu orb și surd. Mă *ierți*, puiculiță?
Suzana: Te iert, bărbățele. VA T1, Rusaliile 613
Arghirița: Taică, nu mă duc, mă *iartă*, pentru că iar o să se facă cârcotă; abia se mai alină lucrurile până acum (...) PND, Caragiali O soare la mahala 195

Primele scuze, ale unei gazde, privesc o ofensă simbolică („te priimesc cu lacrimile în ochi”); scuzele următoare au în vedere o ofensă reală: Toader își acuzase soția de infidelitate, iar în urma clarificării situației își cere scuze (acestea fiind repede acceptate); Arghirița refuză să dea curs rugăminții tatălui de a vedea cum se mai simte mama vitregă, motivându-și acest refuz.

Însă unele situații nu au ordinea ofensă-scuza (scuze retrospective), ci scuză-ofensă (scuze prospective), în sensul că scuzele precedă desemnarea unei acțiuni considerate neplăcute pentru interlocutor:

— Cetește-mi, îmi zise, o viață d-a sfinților din cartea aceasta.
— *Iartă-mă*, părinte, eu nu pot ceti românește. CN PT, Cum am învățat românește 7
Jean: Ba, *să mă ierți*, arhon treti logofăt, dar aici te cam găsesc greșit. PND, Caragiale O soare la mahala 208
Catinca: Ba eu, zău, domnule, *să mă ierți*, și să mă crezi, că nu sunt nimic vinovată la aceasta. Nu, nu stric. Coconița e desăvârșită stăpână pe dumneaei (...) PND, Bălăcescu O bună educație 109
Eliza: Iar dumneata, domnul meu, fiindcă mă cunosc prea puțin vrednică de cinstea care binevoiești a-mi face, de aceea mă *iartă* că nu știu nici cum să-ți mulțumesc, nici ce să-ți zic. PND, Bălăcescu O bună educație 120
(...) *Iertați-mi* a vă spune că nu vă înțeleg și că politica dv. este egoistă. (...) B, Elena 125
Leon (depărtându-se de fereastră): Doamna me... vă rog să m-ascultați cu bunătate... Am o misie delicată de împlinit către d-voastră, din partea... (...) Din partea fratelui meu... Mă *ierțați* de îndrăzneala ce ieu... însă am sacra datorie a vă comunica (...) vă iubește... fără nici o sperare de a fi vrodată iubit de d-voastră... VA T2, Nobila cerșetoare 276-277

Scuzele precedă refuzul de a se conforma unei rugăminți din partea tatălui (în primul caz), afirmația locutorului că interlocutorul greșește (al doilea caz), contrazicerea părerii superiorului (al treilea caz), imposibilitatea de a mulțumi într-un mod adecvat pentru cererea (nedorită) în căsătorie (a patra situație), critica opiniei exprimate de interlocutori, respectiv transmiterea unei informații cu caracter intim din partea unei terțe persoane. Locutorul are sau își asumă o poziție de inferioritate față de interlocutor: fiu-tată, angajată-angajator, tânăr-vârstnic etc.

Scuzele pot să apară și sub forma afirmării unei condiții pentru realizarea „ofensei”, cu implicatura pesimismului interacțional:

— *Daca îmi este iertat* - zise Elescu - voi face o mică obiecțiune la toate acestea. Știți că lipsesc de mulți ani din țară; nu am luat parte în certele de partide... Prin urmare văd lucrurile cu sânge rece - înțeleg aceste certe, înțeleg dar și existența partidelor. (...) B, Elena 124
 Veveriță: Ne-ar veni, cucoane; dar să-mi dai voie a face o întrebare, *dacă nu ți-a fi cu bănat*.
 Răzvrătescu: Grăiește, moș Veveriță, că d-ta ești om priceput. VA T1, Rusaliile 618

În replica lui Elescu intervine impersonalizarea – „daca îmi este iertat” înaintea exprimării obiecției („ofensa”), în timp ce în replica lui Veveriță intenția de a întreba fusese deja prezentată („dar să-mi dai voie a face o întrebare”), formula condițională atenuând impunerea actului anunțat.

Când critica se realizează de la inferior către superior, intervine scuza cu marcarea aceluiasi pesimism, în încercarea de evitare a unei reacții afective negative:

Dar de la un timp încoace, *să nu-ți fie cu supărare*, ești cam cârtitor, cam ciudat, bagi de seamă la toate lucrurile, și cocoana jupâneasa are dreptate, mititica, când se ceartă cu dumneata (...) PRR, Pelimon Hoții și hagiul 54

Am regăsit însă și formula performativă cu verbul *a cere* urmat de un element nominal circumscris sferei scuzelor:

— *Îți cer un milion de iertăciuni*, adăogă rusul cam atins la onoare de maniera cea ciudată a baronesei. F, 168
 — *Îți cer o mie de iertări*, îmi zise el, apropiindu-se; este o mulțime de vreme de când n-am venit la d-ta. Pricina... CN PT, O alergare de cai 33
 Alexis se închină respectuos dinaintea damelor și zise, adresându-se către dna Dorian:
 — *Vă cer o mie de scuze*, doamna mea, pentru libertatea ce am luat de a căta un adăpost în casa d-voastră, neavând onorul de a fi cunoscut... VA P, Mărgărita 486

Toate cele trei personaje sunt masculine, interlocutorul fiind în toate situațiile unul feminin, iar scuza implică o retorică a superlativului (de tip cantitativ, poate după model francez *mille pardons*): *un milion de iertăciuni*, *o mie de iertări*, *o mie de scuze*, pentru a releva atitudinea umilă a „ofensatorului”.

Situația în care apare tranziția de la formula care îl vizează pe interlocutor la formula axată pe locutor are mai multe variante, tiparele recurente fiind cele cu verbul *a ruga*:

- *Mă rog de iertare*, căci am să vă fac o întrebare; dar să nu vă fie cu supărare, căci este nevoie mare ca să vă fac această întrebare.
 - Pofțiți, domnule căpitan, răspunseră cam îngânat cele două dame. F, 35
 Radu: Doamna me... cuvintele domniei-voastre mă surprind și mă măhnesc...Încă o dată vă *rog să mă iertați* dacă, fără s-o știu, v-am ofensat, v-am turburat liniștea; (...) VA T2, Boieri și ciocoi 321
 (...) dar cu toată plecăciunea *rog* pe damele care nu vor avea o talie frumoasă *să mă ierte* dacă le prefer pe cele nalte și subțiri. Asta este o greșală de care e vinovat gustul meu. CN PT, O alergare de cai 28
 — Vii tare târziu, zisăi a doua zi femeii carea-mi făcea în toate zilele patul.
 — Apoi, cuconașule, *mă rog să mă ierți*. Vezi c-am făcut astănoapte câșlegele, și asta se-ntâmplă numai o dată în an. (...) Am jucat până dimineață, când s-au stins lumânările, și de aceea te *rog să-mi dai iertare* dac-am venit așa de târziu. K OI, Soirées dansantes 42
 Briganovici: Sluga dumitale, fătul meu, și *mă rog* pe mine *să mă ierți* și să nu aibi nici un parapon asupra-mi, căci cunoști bine că eu nu sunt de nici o vină la această rea întâmplare. PND, Bălăcescu O bună educație 138
 Leon (dând mâna Adelinei): Vă *rog să mă scuzați*, doamna me, că nu v-am ieșit înainte ca să vă primesc ca pe-o regină în castelul meu; însă am gândit mai întâi la mama me, ș-am alergat s-o bucur anunțându-i vizita d-voastră. VA T2, Nobila cerșetoare 266

Se poate remarca din nou că există atât ordinea „ofensă”-scuză, cât și scuză-„ofensă” (am

marcat prin ghilimele faptul că ofensa este uneori ipotetică). Este însă interesant faptul că apare atât reflexivul (*mă rog* de iertare, *mă rog* să mă ierți, *mă rog* pe mine să mă ierți), cât și forma tranzitivă (*vă rog să mă iertați*, *rog să mă ierte*, *te rog să-mi dai iertare*, *vă rog să mă scuzați*); deci se folosesc în paralel forme în care se accentuează la început implicarea locutorului, pentru ca apoi acțiunea să-l vizeze pe interlocutor, și forme în care interlocutorul este implicat de la început, atât ca țintă a rugăminții, cât și ca agent al iertării. Se mai poate remarca faptul că formele *a scuza*, respectiv *scuze* au o frecvență cu mult inferioară lui *a ierta* sau *iertare*.

O modalitate de a cere scuze pe care am întâlnit-o exclusiv în intervențiile naratorului este:

Cetitorii mei *binevoiască a-mi ierta* această digresie... PRR, Kogălniceanu Tainele inimei 29
Cetitorii mei *binevoiască a-mi ierta* acest *speech* (în italic în original), cum zic englezii, adică, românește, acest mic cuvânt ieșit din șirul romanului. K OI, Tainele inimei 102

în care *a binevoi* (la conjunctiv) precedă infinitivul *a ierta*, din nou o formă care vizează interlocutorul, cu plasarea acestuia pe o poziție de superioritate.

O altă modalitate de a marca importanța interlocutorului în acordarea iertării se realizează prin imperativul lui *a primi*:

— (...) Domnul meu, îi zise Alexandru, văzând pe T... - *primește scuzele mele*, mărturisesc că regret cele ce am zis și care au putut să vă displacă! (...)
— Ei, bine! te iert, domnule! strigă Talangiu. Numai ca să arăt că, pe lângă curagiul ce este născut în noi, există și generozitatea. Îți întind mâna... B, Elena 151

Modalitatea aceasta de a se scuza, atât de formală, este adecvată situației, fiind modalitatea de a renunța la duelul în care se angajaseră cele două personaje masculine.

Forma împrumutată din franceză, *pardon*, menționată la începutul secțiunii despre scuze, nu implică aparent nici locutorul nici interlocutorul:

Galbânul: Nu te atinge de naționalitate, soro dragă, că mă supăr.
Paraua: *Pardon*, scumpul meu; n-am vroit să te mâhnesc. VA P, Istoria unui galbân 18-19
Rochia de crep (sculându-se): *Pardon*; mă duc să zic seara bună doamnei B. care au sosit. VA P, Un salon din Iași 87
Eliza: *Pardon*, papa, pentru deplezirul ce am fost efsarisită să-ți aduc. D-ta cunoști prea bine că eu nu am voit să abuzarisc de dragostea dumitale (...) PND, Bălăcescu O bună educație 138
Leon: Dar chifla asta ce caută-n mâna ta?
Ghiță: Am luat-o-n mână ca să văd de-i proaspătă, cum îi place domnului Safir.
Leon: Așa?... bietul băiet!...și eu îl acuzam... *pardon*, Ghiță... cred că nu te-ai *ofensat*. VA T2, Nobila cerșetoare 258
Tarsița (încet, lui Hârzobeanu): Prințesa are dragoste de bunică pentru bonjuriști.
Prințesa: Ai spus vro răutate... cu spirit, cucoană Tarsiță?
Tarsița: *Pardon*, prințesă... nu mi-aș permtarisi... Am observarisi lui domnu ministru că dumnealui nu prea are a să lăuda cu protegeații dumnevoastră. VA T2, Boieri și ciocoi 359

Dacă primele trei situații implică o ofensă și scuza aferentă, în cel de-al patrulea exemplu scuzele lui Leon sunt ironice, ca și grija acestuia ca servitorul Ghiță să nu se „ofenseze”. În replica Tarsiței, scuza are rolul de a preceda o contrazicere a prințesei (care o tachinase – „Ai spus vro răutate... cu spirit”) și o afirmare a inegalității dintre cele două participante la

interacțiune (nu mi-aș perimitarisi).

Forma provenită din franceză nu este însă percepută întotdeauna ca adecvată sau suficient de puternică interacțional, dovadă fiind faptul că aceasta apare uneori succedată de verbul *a ierta* la imperativ:

Eliza: Scumpul meu Alecu, *pardon*, monșer. *Iartă* că te-am asuprit, că ți-am făcut o mare nedreptate, îndoindu-mă un secund numai de neprețuitul tău amor, văzând că ceasul trece, și tu nu mai vii, mii de supsonuri mi-a trecut prin idee relativman la dragostea ta. PND, Bălăcescu O bună educație 105

Cocoana Smaranda: Dumneata, *pardon*, mă *iartă*, parcă nu ești de bonton./ Parcă n-ai ști că românii pe Jan îl numesc Ion!... PND, Facca Conversații 80

Pardon, pardon, iartă-mă. (...) Însă fiindcă, câteodată, nu băgați în samă moda, mai ales când se atinge de *pedanterie începătorială* (în italic în original), mă supun dorinței obștești, *vă rog să-mi iertați* această digresie și *revenons à nos moutons* (în italic în original), adevă ai să ne întoarcem la iluziile pierdute. K OI, Iluzii pierdute 53

Nicu (după o mică tăcere): Să-mi plesnească ochii, dacă am vrut s-o rup... *Pardon de iertăciune*, ducă. VA T1, Peatra din casă 307

După o primă scuză cu *pardon*, atunci când formula inițială de adresare nu era cea la modă (*Scumpul meu Alecu* în loc de *monșer*), Eliza folosește verbul *iartă*. Cocoana Smaranda, admiratoare a teatrului francez, folosește ambele formule pentru „ofensa” care urmează: „parcă nu ești de bonton” (Catinca, interlocutoarea, preferând teatrul în limba română), iar în comentariul naratorial, în adresarea către naratar, apar ambele tipare. Un vorbitor mai puțin experimentat (în tainele limbii franceze), ca Nicu, poate realiza însă o combinație eronată amuzantă: *pardon de iertăciune*.

Într-o nuvelă a lui Negruzzi apare un comentariu naratorial legat de efectele perlocuționare ale scuzelor:

Vara mea luă brațul barbatului său, iar eu, făcându-mi loc pîntre dame cam călărește (cavalièrement), călcînd pe bătăturile moșnegilor carii mă da la toți dracii, cotînd uniforme în dreapta și în stînga cu zicerea *pardon, talisman care închide gura ghiontișilor și călcașilor*, am alergat la celalalt capăt a galeriei (...) CN PT, O alergare de cai 27-28

Scuzele (aici reduse la o singură formulă magică, *pardon*) pot acționa ca posibilitate de încheiere a unui episod cu potențial conflictual: călcarea „pe bătături” duce la imprecății („mă da la toți dracii”), dar scuzele aplanează situația: „pardon, talisman care închide gura...”.

3.3. Urări

Urările însoțesc, în corpusul nostru, în special momentele aniversare și de sărbătoare, anunțurile de logodnă sau de nuntă, strănutul, dar pot să apară și ca modalitate de încheiere a unei interacțiuni (în locul formulei de salut) sau ca apreciere din partea unui inferior pentru un superior. Verbele performative *a ura* și *a dori* (cu sensul de ‘a ura’) apar mai rar. Temele recurente ale urărilor sunt viața lungă, sănătate și noroc (acordate de divinitate sau sub protecția divinității). Tannen și Oztek (1981: 45) au observat că în greacă, turcă și idiș principalele teme ale urărilor sunt viața lungă, sănătatea și copiii.

Începem această secțiune cu urările care însoțesc anunțurile de logodnă sau nuntă:

Zamfira: (...) (Lui Pâlcu) *Noroc să deie Dumnezeu!*
Pâlcu: Amin! VA T1, Peatra din casă 319
Manole: *Noroc să deie Dumnezeu!*... parcă sunteți doi hulubași. VA T1, Drumul de fer 815
Tufoi: *Să trăiești*, ginere Gevrilă, bulubașă! (...) GAsI, Țigani 578
Galantescu (sărutându-i mâna lui Briganovici): *Să-ți trăiască, domnule, cu ceas bun și norocire* (...) (sărutându-i mâna lui Briganovici): *Să-ți trăiască, domnule, din toată inima. Cunosce că totdeauna ai vrut binele familiei mele.*
Galantescu: Și dumneata, doamna mea, *binevoiește a primi sincerele mele felicitări, pentru strălucita și multprețioasă conjugare ce astă-seară ai contractat cu norocire. Învrednicească-mă Domnul (fie-mi să zic spre ajutor) a vă vedea în cea mai scurtă vreme întocmai precum dorești și meriți.* (...) *Să trăiești și dumneata, domnule, cu toate putincioasele norociri și crede într-o adevăr că fericirea aceasta a dumitale îmi stă pe inimă. De aceea îți urez din suflet ca în scurtă vreme să te văd întocmai precum eu doresc.* PND, Bălăcescu O bună educație 121-122

Primele două urări sunt identice: urarea Zamfirei este adresată tatălui viitorului ei ginere (Pâlcu), urarea lui Manole îi privește pe ambii viitori soți (și este urmată de o evaluare metaforică); tiparul se schimbă, verbul *a trăi* la conjunctiv, dar acesta poate fi la persoana a doua, dacă urarea este adresată țintei (către Gevrilă, către Mazarescu), sau la persoana a treia, dacă urarea se adresează tatălui (Briganovici), dar îi vizează pe fiică (Eliza) și pe viitorul ei soț (Mazarescu). Urările lui Galantescu sunt însă ironice (și extrem de elaborate pentru situația de comunicare), dar ironia acestora se relevă retroactiv, când tânărul o convinge pe Eliza să fugă cu el imediat după căsătoria cu Mazarescu.

Urările sunt un ritual cu ocazia sărbătorilor, iar exemplele din corpus surprind mai ales urări realizate de inferiori către superiori:

Trufandachi (făcând temenale, se apropie smerit de Hârzobeanu și-i sărută poala hainei): *La mulți ani, eklambrotate!*... *Se deie Pronia se ve videmo logofetos mare ke megas postelnicos!*...
Slugărică (se apropie de Hârzobeanu, strângându-și haina la pept, și-i sărută ceealaltă poală, foarte umilit): Amin! *s-agiungeți mare și tare, ca s-agiutați pe nevoieși și să vă-nmulțiți slugile ca năsăpul mării.*
Hârzobeanu (cu aer de protecție): Vă mulțămesc, vă mulțămesc... Ei! moș Arbure, ce faci acolo în ungher ca un cuc?...
Arbore: Aștept, cucoane Iorgule, să-mi cânte cucul în dreapta, ca să-mi vie și mie rândul a te ura de Anul nou, după obiceiul strămoșesc. (Se apropie și presară pe Hârzobeanu cu orez.) *La mulți ani cu fericire!*... *Belșug și sănătate!*... *Să-ți fie vara vară, iarna iarnă, casa casă și masa masă.* VA T2, Boieri și ciocoi 288-289
Preaînălțate doamne, (...)
Să trăiți, dar, preaînălțate doamne, ani lungi și fericți, să trăiți pentru binele țării, care are credința în alesul ei, să trăiți ca să puteți împlini misiunea ce vă este prescrisă de providență, misiunea de a conduce la liman o națiune bătută de atâtea vifore. K SNC, 117

Cele trei personaje care vin să-i ureze la mulți ani boierului Hârzobeanu urmează un tipar diferit: primii doi, Trufandachi și Slugărică (patronimul sugerează trăsăturile esențiale ale personajelor) pun accentul asupra ascensiunii sociale: „Se deie Pronia se ve videmo logofetos mare ke megas postelnicos”, „s-agiungeți mare și tare, ca s-agiutați pe nevoieși și să vă-nmulțiți slugile ca năsăpul mării”; Arbore urmează însă un tipar tradițional, al valorilor fundamentale (ultima urare este construită simetric pe un tipar cu patru membri și antanaclază). Al doilea exemplu reprezintă un fragment dintr-o scrisoare adresată domnitorului Cuza de către Kogălniceanu, la finalul lui august 1859, în care se regăsește un tipar tradițional transformat după intențiile retorice ale expeditorului (o structură ternară de tip anaforic cu deplasarea accentului de la planul personal la cel național).

Și corespondența privată conține urări de sărbători (Anul Nou, onomastică):

Iubite Ghica,

Ieri am primit o scrisoare de la Bălcescu. Dar, înainte de a-ți scrie ce-mi zice, îți doresc un an bun și fericit, urmat de alți mulți și mai buni și încă și mai fericiți. K SNC, 51

Din Iași, bărbați ca d-nii Ștefan și Alexandru Șendrea și mai toți profesorii universitari, afară de Maiorescu și Negruzzi, îmi telegrafiază cele următoare: „ (...) Subscriși *ne facem o plăcută datorie de a vă adresa, cu ocazia Anului Nou și a patronului D-v., cele mai vii felicitări* și a vă arăta, totdeodată, că în inima noastră există pentru D-v. o afecțiune și o stimă fără margine.” U, 190

Dacă scrisoarea lui Kogălniceanu către I. Ghica (trimisă din Madrid, 1/13 ianuarie 1847) conține urări informale, relevând relația apropiată dintre cei doi, telegrama primită de Urechia de la un grup de persoane care îl apreciază conține o urare formală: „ne facem o plăcută datorie de a vă adresa.... cele mai vii felicitări”, cu un tipar preluat din franceză.

Și petrecerile favorizează apariția actelor de urare:

Chirița (bând): *Să trăiți... întru mulți ani... și să ne vedem sănătoși!...* (...) VA T1, Chirița în provincie 468

Urările către superiori pot să fie realizate și ca modalitatea de a indica aprecierea:

Ion: Ce poruncești, boierule? (...) *Dumnezeu să-ți dea sănătate și zile*, boierule. Vezi cu dumneata mă-nțeleg totdeauna mai bine decât cu cocoana; cu dumneaei n-ai să-i mai pomenești vro îndreptare la ceva... (...) PND, Caragiali O soare la mahala 186-187

- Măi țigane, toată lumea își ia paralele sâmbăta seara; tu ce mă superi în toate serile?

- *Să trăiești, cinstite părinte*, nu te supăra. (...) Eu sunt țigan de vatră și m-am învățat cu omenia. IHR, Jupân Ion 515

Aprecierea angajatului are ca sursă o comparație între Anastase și soția acestuia (favorabilă lui Anastase), în timp ce urarea adresată preotului însoțește o scuză și are rol persuasiv.

Alte situații care declanșează urări sunt expunerea unor planuri de viitor:

Tarsița: Nu te văita, că-ți port eu de grijă... Radu-i un impertinent ambițios, nesuferit...îl urăsc din toată inima...M-au insultarisit asară la teatru, și de câte ori mă vede, mă tratarisește fără respect... Vreau să-mi răzbun, Lipicescule, și prin răzbunarea mea să lucrez în interesul tău.

Lipicescu: *Să-ți agiute Dumnezeu*, cuconiță... (...)VA T2, Boieri și ciocoi 350

sau aflarea funcției ocupate de interlocutor în prezent:

Chirița: Plecăciune, arhon sărdar. Tot la agie ești?

Cuculeț: Director și supusă slugă.

Chirița: *Și la mai mare*.

Cuculeț: Amin. VA T1, Chirița în Iași 362

Strănutul este un reflex fiziologic care declanșează automat o urare, dar aceasta se poate realiza după tiparul tradițional sau după cel francez:

Damian (luând o priză): Foarte mulțămesc. (Strănută.)

Toți: *Să-ți fie de bine!*

Damian: Amin! VA T2, Iorgu de la Sadagura 27

[Ancuța strănută] Elena: *Să-ți fie de bine!*

Ancuța: Mulțumim dumitale, dar ți-am mai spus, ține minte: acum nu să mai zice astfel.

Elena: Apoi tot uit cuvântul ală, bată-l părdalnicul! Cum îi zici d-ta?

Ancuța: *A vu suhăț*. Asta-i franțuzește. PND, Caragiali Îngâmfata plăpămăreasă 240-241

Marghiolița (dându-i paharul): *A vo suhe*, monsiu Nicu.

Nicu (încercându-se cu dulceți): Mersi... (Tușește) VA T1, Peatra din casă 305

Urarea tradițională este „Să-ți fie de bine!”, iar cea modernă, asupra căreia Ancuța îi atrage atenția Elenei (într-un comentariu metacomunicativ) este „A vu suhăț” (după fr. *à vos souhaits*). Nu toate personajele sunt însă familiarizate cu expresia și cu limitarea ei situațională: de exemplu, Marghiolița o folosește când îi oferă lui Nicu un pahar cu apă.

Urările apar și ca modalitate de încheiere a unei interacțiuni, substituind formulele de salut:

- Vă mulțumesc de inspirațiune. În adevăr, alta nu mi-a rămas. Mă duc... Vă ascult...

- *Dumnezeu să-ți ajute!* Sion, 56

Să umbli sănătos, coconașule! IG, 170

... marinarii acățați pe catarguri ne salută în treacăt cu strigăte voioase, la care noi răspundem prin *urări de călătorie bună*. Nimic mai fantastic și mai interesant decât aceste răpizi întrezăriri de oameni necunoscuți și acele preschimbări de cuvinte amicale pe întinderea mărilor! VA P, *Călătorie în Africa* 232

Aici ne dispărăm cu destulă regretare de tovarășii noștri Hagi-Mustafa, soldatul și Ali, carii, fiind plătiți bine și bine tratați, ne adresa *urări de fericire, dorindu-ne mai cu samă favoarea de a bea cafea pe ceea lume în sala de Selam a profetului Mahomed*. VA P, *Călătorie în Africa* 274

Dacă unele urări folosite la finalul interacțiunii sunt minimale (*Dumnezeu să-ți ajute!*, *Să umbli sănătos!*, „urări de *călătorie bună*”), altele sunt elaborate și ilustrează un alt spațiu cultural: de exemplu, urările însoțitorilor musulmani ai lui Alecsandri și ai companionului său în excursia prin nordul Africii. Acestea ilustrează un anumit imaginar religios: „dorindu-ne mai cu samă favoarea de a bea cafea pe ceea lume în sala de Selam a profetului Mahomed”.

De remarcat este și faptul că unele personaje răspund la urări cu „amin”, o dovadă a influenței sferei religioase în performarea unor acte ritualice pozitive.

3.4. Laude și felicitări

Modalitatea de a lăuda și de a felicita cuprinde interjecții specifice (unele ieșite din uz, ca *aferim*, altele rezistente, ca *bravo*), verbe performative ca *a fericii* și *a felicita* (sau formule performative, mai rar întâlnite), precum și enunțuri care au forma urărilor (se remarcă o suprapunere formală și funcțională între cele două tipuri de acte de vorbire, similar cu suprapunerea deja menționată dintre compliment și felicitare). Este greu de realizat o distincție între cele două tipuri de acte, *a felicita* presupune folosirea laudei (exprimarea prețuirii) în anumite circumstanțe: un succes, un eveniment important.

Interjecția *aferim* (provenită din turcă), în circulație la începutul secolului al XVIII-lea (poate chiar și în secolul XVII), scade în frecvență în a doua parte a secolului al XIX-lea, fiind concurată de *bravo* (provenit din italiană și intrat în circulație la finalul secolului al XVIII-lea):

Cavaler Cucoș: *Aferim*, vizetiu bun,/ Na-ți o pară de tiutiu,/ Vorbe de iconomie/ Îmi dau mare bucurie./ Du-te la cai de-i grijăște/ Și cu dâșii te sâlește. ITR, Conachi/Dimachi/Beldiman Comedie banului Costandin Canta 41

Bărbații îl *fericitau*, îi mulțameau, îi strigau *aferim* de se zguduiau păreții; și bătrânul socolean, doborât sub grindina laudelor și a *aferimilor*, se lasase pe un scaun (...) CN PT, Cum am învățat românește 9

Lauda adresată vizitiului Jompa de către zgârcitul său stăpân are ca sursă „vorbele de iconomie” ale vizitiului, iar cele primite de dascăl apar în contextul mai larg al aprecierii

acestui de către părinții școlarilor săi. În acest caz, naratorul-personaj este cel care etichetează enunțurile ca acte de felicitare („bărbații îl fericitau”), înregistrând și exclamațiile de evaluare pozitivă.

Așa cum aminteam, interjecția *bravo* a concurat mai vechiul *aferim*:

Stâlpeanu: *Bravo*, Lență... VA T2, Boieri și ciocoi 356

Bravo, domnule! *bravo*, ai un talent vrednic de laudă. VA P, Buchetiera de la Florența 68

Paraua: *Bravo, bravo!*... Îmi pare bine că, pe lângă cele multe calități, mai ai și talentul improvizației în privirea țigancilor. VA P, Istoria unui galbân 34

Clevetici: Bine zici, *bravo!*...Hupsana! (Face o piruetă.) Amice, ești mare ca și Căvur! Vină să te strâng la peptul meu de cetățean. (Se îmbrățișează amândoi.) VA T2, Zgârcitul risipitor 543

Radu: Domnule... cum să vă probez recunoștința mea?

Nalbă: Cum?... Fericind pe Adela și făcându-mi drumuri de fer pe toată moșia.

Caliopei: *Bravo, bravo*, amicul meu! VA T1, Drumul de fer 831

I. Brătianu mi-a răspuns cu violență... M-a făcut cu *ou și cu oțet*. După ce termină, în sala pașilor pierduți, mă luă de gât și mă sărută.

- *Bravo! Bravo, Urechia!* U, 372-373

„*Bravo, Urechia*. Ai fost minunat și complet. Multă pătrundere de obiect și spirit – ce qui n’egale rien”. U, 272

Codrat: Să fi văzut pe engleji cum căutau la mine cu ochene, dar eu căutam în căldărușă și deodată o răstorn pe un fund; mămăliga fuma ca un vapor. Să-i fu auzit cum începură a striga: „*Bravo puding, bravo puding!*” mai ales când, tăind-o cu un fir de ață, li-am dat câte o făliuță. GAsI, Înturnarea plăieșului din Anglia 556

Laudele privesc aprecierea reacției rapide care salvează o situație delicată (replica lui Stâlpeanu sau chiar mămăliga făcută de Codrat și apreciată de străini), a talentului artistic (pictură, muzică) sau a celui oratoric (replica lui Clevetici adresată lui Tribunesco) etc. Interesantă este lauda lui I. Brătianu: acesta îi ceruse lui Urechia să-l interpreteze în Parlament, Urechia se supune, dar replica lui Brătianu este una dură: „mi-a răspuns cu violență... M-a făcut cu ou și cu oțet”, totul fiind însă un exercițiu de imagine pentru prim ministrul liberal. În privat, Brătianu îl laudă, comportamentul nonverbal indicând sinceritatea. Alte laude sunt primite de la Kogălniceanu, care trimite un bilet după ce Urechia ținuse la Ateneu o conferință, cu temă istorică, la care Kogălniceanu asistă.

Când servitoarea Ioana recunoaște meritele lui Leonaș în realizarea căsătoriei verișoarei sale, aceasta i se adresează cu „*Să trăiești, cuconașule!*” (VA T1, 319), simultan o urare și o felicitare pentru evenimentul important intermediat. Când Hârzobeanu este numit ministru, cei prezenți reacționează astfel:

Toți (afară de Radu și Arbore): Uraaa!... *Să trăiască* exelenția-sa!

Hârzobeanu: Vă mulțumesc, boieri, vă mulțumesc.

Toți: Și la mai mare, și la mai mare! VA T2, Boieri și ciocoi 301

Prima replică reprezintă simultan o urare și un act de felicitare („*Să trăiască...*”), iar a doua este doar o urare („*Și la mai mare...*”). Tânărul Radu, care nu participase la realizarea actelor precedente, folosește o formulă performativă:

Radu (închinându-se): Domnule ministru, *primiți felicitările mele*. Țara vă privește și așteaptă vindecarea relelor de care-ați vorbit până nu vă face ministru. VA T2, 303

Aceasta este însă rar întâlnită în corpus, mai frecvente fiind situațiile în care apare ca marcă a forței ilocuționare un verb performativ:

Dama de pe jilț: Oricum să fie, te *fericesc*, draga mea, că ai însuflat asemenea plăcute compuneri unui tânăr ca dnul X. Eu mărturisesc, fără sfială, că aş dori foarte mult să fiu geniul inspirator a unui compozitor sau a unui poet. VA P, Un salon din Iași 89

„Iubite coleg,

Fostul ministru M. a decorat cu Bene-Merenti persoane cari nu ajung în merite nici la gleznela d-tale.

Sunt fericit a repara nedreptatea, din ordinul Măriei Sale. Îți trimit decretul și te *felicite*.

Coleg stimator,

Al. Orăscu” U, 293

„Dragă Urechiă,

Mi-ai zis că n-ai putea primi să fii *Comandor al Stelei*, atunci când atâția bravi oficeri, cari s-au bătut pentru *independența patriei*, au primit ordinul în gradul de Cavaler. Te *felicite* dar și de sentimente și de *Ofițer al Stelei*. N-ai luptat cu arma în mână, dar și condeiul tău a fost și va continua de a fi armă puternică în serviciul națiunii.” Scrisoare de la Kogălniceanu [1878] în U, 314-315

Nu-mi rămâne decât a vă *felicita* și a vă asigura că ajutorul Franței, că simpatiile mele nu vor lipsi pe calea înțeleaptă ce ați apucat. VA P, 567

A *ferici* și, mai ales, a *felicita* apar frecvent performativ, inclusiv în interacțiuni directe și în scrisori. Formula „Nu-mi rămâne decât a vă *felicita*” reprezintă, implicit, o felicitare. Verbul a *felicita* este utilizat și pentru a relata acte de felicitare primite anterior de narator:

Studentii francezi cari aflaseră că eu eram de vină că mulți căzuseră, comparându-li-se lucrările cu ale mele, mă înjurau prin toate colțurile, pe când compatrioții mei Mărzescu, Peiu, Dabija, frații Fălcoieni și frații Petrești etc. mă *felicita*u, se declarau gata să asiste la proba orală. U, 72

Napoleon mă ascultă cu atenție și curiozitate, apoi *binevoi a mă felicita* de rezultatul fericit ce obținusem și zise: (...) VA P, Extract din istoria misiilor mele politice 574

3.5. Salutul

În această secțiune includem formulele de salut prezente la inițierea sau la încheierea interacțiunii, ilustrând tipul de relație existent între participanți. Și în această situație se remarcă împrumutul unor formule din franceză. Multe formule de salut au la origine urări (de sănătate, de exemplu), unele inspirate de domeniul religios (vezi Grzega 2008 pentru limba engleză; cf. Pietreanu 1984 pentru limba română).

Unele dintre cele mai frecvente perechi de adiacență cuprind urările de bun venit:

Bumbașârul: *Bine ai venit sănătos*, preasfinte părinte. Ce mai veste dă la București?

Episcopul: *Bine v-am găsit pă toți sănătoși*, fiii mei, nici eu nu mai știu ce să vă mai spui. ITR, Golescu Barbul Văcărescul 97

Măria sa: *Bine-ai venit*, arhon logofete, *sănătos*.

Logofătul Belu: *Bine te-am găsit*, măria ta, *sănătos*. PND, Golescu Barbul Văcărescul 16

Hârzobeanu: *Bine-ai venit*, vere Ștefane!... nu m-așteptam la o mulțămire ca asta.

(Stâlpeanu și Hârzobeanu se îmbrățișază împreună.) VA T2, Boieri și ciocoi 291

Cimbru: *Bine ai venit*, moșule, nu la noi, ce la mine, pentru că în tot cotunul sângurel am rămas. GAsI, Piatra Teiului 502

- *Buna vreme*, arhon șatrar!

- *Bine te-am găsit*, cuconașule! PRR, Cantacuzin Serile de toamnă la țară 110

Afin: Ce minune!... Cucoana Chirița?

Chirița: Cucoana Nastasiica!

Afin: *Bine-ai venit*.

Chirița: *Bine-am găsit*. (Se sărută.) VA T1, Chirița în Iași 361

Galuscus: *Bine-ați venit*, fraților! *Ve salut, salve!*

Țăranii: *Bine-am găsit*, cucoane. VA T1, Rusaliile 606-607

... mulțimea strânsă acolo înconjură trăsura, cu capetele descoperite și cu strigăte de: - *Să trăiți!*

Tata își scotea și el pălăria și li zicea: - *Bine v-am găsit!* Să trăiți și voi cu nevestele și copiii voștri! Dar puneți pălăriile în cap! RR, 427-428

Variațiile în perechea de adiacență sunt minimale: *bine ai venit-bine (te/v)-am găsit, buna vreme-bine te-am găsit* sau *să trăiți-bine v-am găsit*, cu observația că numai primul element al perechii de adiacență se schimbă, acesta fiind actul realizat de gazdă. Urarea care are rol de salut este realizată de participanții cu statut inferior, aceasta apare reluată și în replica personajului cu statut superior după formula de salut.

Dacă unul dintre participanți este om al bisericii, atunci intervin formule diferite de salut:

Mitropolit: *Bună dimineața*, fiică, cucoană Marghiolița!
Rusetoaie: *Sluga sfinții tale*. Dă-mi mâna să ți-o sărut și mă blagoslovește.
Mitropolit: *Fii blagoslovită*, fiică.
Mihăiță Filipescu: *Cu metanie, părinte!*
Mitropolit: Bogată, proastă (= Bogdaproste), tată fiule.
Iancu Cocorăscu: *Sărut mâna prea sfinții tale*, părinte.
Mitropolit: *Bună dimineața* dumitale. ITR, Tarafurile cele ce așează domnia 69

Mitropolitul este cel care inițiază schimbul verbal adresându-se cucoanei Marghiolița. Aceasta folosește o formulă de salut prin care interlocutorul este plasat pe o poziție de superioritate (*Sluga sfinții tale*); Mihăiță Filipescu folosește o formulă cu trimitere la spațiul religios (*Cu metanie*), în timp ce Iancu Cocorăscu apelează la o formulă încă în uz (*Sărut mâna prea sfinții tale*). Mitropolitul folosește doar în cazul lui M. Filipescu o formulă ludică (*Bogdaproste, tată fiule*).

Când locutorul se adresează unei persoane cu statut superior apar formulele prin care locutorul se plasează pe o poziție de inferioritate față de interlocutor (vezi Held 2005 pentru italiană; Pietreanu 1984 pentru limbile romanice și spațiul fostului Imperiu Austro-Ungar):

Clevetici (închinându-se contesei): D-nă contesă, primiți omagele mele.
Contesa (cu mândrie): A! d-ta ești?
Clevetici: *Al d-voastră respectuos serv...* VA T2, Zgârcitul risipitor 569
Vulpe (întrând prin fund): Cu buna dimineața, cucoane Nastasachi.
Lipicescu (preocupat): *Sluga...* VA T2, Boieri și ciocoi 308

Dacă în situația lui Clevetici formula apare ca insistență, contesa nerăspunzând salutului inițial, în cazul lui Lipicescu aceasta este doar un act ritual, personajul fiind în momentul salutului angajat în altă activitate („preocupat”).

Salutul cu „sărut mâna” nu apare doar către un preot, ci și către un interlocutor feminin (dar nu este obligatoriu):

Nalbă: *Sărut mâna* matală, cucoană Caliopi; dar ce vânt fericit te-o adus pe la noi...De unde? (...) VA T1, Drumul de fer 812
Aghiotantul: *Sărut mâna*, verișoară; ești frumoasă în astă seară ca o zână! Vrei să jucăm cel întâi contradanț împreună? VA P, Un salon din Iași 87
Cimbru: *Buna ziua*, dulce Anghelină! De când umblu cu turma lângă prelucă, crezând doară că te voi întâlni acolo (...) GAsI, Țigani 572

În corpusul nostru, acest salut pare restrâns la o elită socială, pentru că în primele două exemple este folosit către interlocutoare cu statut social înalt, în timp ce într-o interacțiune între persoane

cu statut inferior apare *bună ziua*.

„Sărut mâna” apare și ca formulă de adresare către tată, în scrisorile lui Kogălniceanu:

*Cu multă fiiască plecăciune,
sărut mâinile dumitale, băbacă,*

Răvașurile dumitale din 26 avgust/7 septvr. și din 30 avgust/11 septvr. le-am primit totdată. K SNC, 5

Formulele din limba franceză sunt frecvente între membri ai elitei sau între cei care imită modalitatea acestora de a vorbi:

Iorgu: *Bonjour*, cucoană Zoiță; *bonjour*, cucoane Agamemnon; de mult nu am avut norocire să vă văd.

Kiulafoglu: *Kalimera sas*, monsu de Rosmarinoviți. VA T2, Iorgu de la Sadagura 42

Cu toți (către Caragiali): *Bonjur*.

Caragiali: *Bonjur!* Însă puțin îmi pasă de ziuă, poate fi cât de bună și cât de rea; dar noaptea! PND,

Caragiali o repetiție moldovenească 157-158

Tarsița (cu dragoste): *Bonjour*, Lențo... Vin’ să te sărut, îngerașule... (Înaintează spre Elena ca să o sărute, Elena însă se retrage.)

Elena: *Bonjour*, cucoană Tarsiță... VA T2, Boieri și ciocoi 321

În general, o formulă de salut în franceză este urmată de perechea sa din franceză, dar dacă unul dintre personaje este grec apare un răspuns în greacă: „*Kalimera sas*”. Replica lui Caragiali exploatează interferența salut-urare, prin „descompunerea” salutului fatic într-o urare: „puțin îmi pasă de ziuă, poate fi cât de *bună* și cât de *rea*”. *Bonjour* apare într-adevăr în franceză ca formulă de salut prin elipsa unei urări (*souhaiter le bon jour*).

Unele personaje cu statut inferior care au avut ocazia de a călători în străinătate asimilează formula de salut, dar explicația pe care o dau acestora nu este corectă:

Matus: Ei, *bun-ciur*, cumetre?

Tufoi: Ciur e bun, nu de cernut fărână; mai bună-i sâta, și doară asta o știi; ia întreabă și pe pitarul.

Matus: Se vede că ești tot țigan ruginit, deși știi a pili. *Bun-ciur* să zice la Paris când te întâlnești cu altul, ia cum am zice noi: *cumătre*, hai la *crâșmă*! GAsI, Țiganii 566

Pe lângă pronunția aproximativă, replica lui Matus nu are un contur exclamativ, ci interogativ, ceea ce duce la interpretarea acestora drept întrebare, declanșând răspunsul lui Tufoi – „ciur e bun, dar nu de cernut fărână”. Matus este nevoit să explice sensul (într-un comentariu metacomunicativ): „*Bun-ciur* să zice la Paris când te întâlnești cu altul”; dacă această primă parte este apropiată de sensul original, continuarea îl deturnează: „ia cum am zice noi: *cumătre*, hai la *crâșmă*”.

Unele formule de încheiere reiau în oglindă formulele inițiale. În perioada veche, conform corpusului nostru alcătuit din cronici, formula de salut pentru încheierea interacțiunii era „*ziua bună*”. Aceasta se regăsește mai rar în corpusul de secol XIX, în replicile personajelor cu statut inferior (scenele cu interacțiuni între aceste personaje sunt inferioare cantitativ celor care surprind interacțiuni între persoane din clasa de mijloc sau din elită). Formulele reluate în oglindă sunt:

- cele prin care locutorul se plasează pe o poziție de inferioritate

Papă-Lapte (luându-și degrabă pălăria): Cuconiță, priimește ale mele... *Preaplecătă și supusă slugă*. VA

- „sărut mâna” către un interlocutor feminin sau către tată

Alecu: Mademuasel Cati... *sărut mânilor...* (Voiește să iasă) VA T2, Iași în carnaval 99
Cu multă fiască plecăciune, sărut mânele și sunt al dumatăle prè plecat și supus fiu,
M. Kogălniceanu K SNC, 6
Cu fiască plecăciune sărut mânele dumatăle, băbacă, și sunt al dumatăle prea plecat și supus fiu,
Mihalaki Kogălniceanu K SNC, 7

- o formulă din franceză, deși aceasta, în limba de origine, nu apare decât rar la finalul conversației (dar apariția ei se poate explica prin presiunea sistemului autohton)

Afin: În sfârșit, îi treaba d-tale. Eu mă duc... dar nădăjduiesc că nu-i lipsi deseară la bal. (...) Hai, Luluță, și zi *bonjour mătușicăi*.

Luluța (făcând compliment): *Bonjour*. VA T1, Chirița în Iași 374-375

După model francez (Stanciu-Istrate 2006: 241-242), apare forma calchiată *a/la revedere* (calc frazeologic):

Elena (întinzând mâna lui Radu): *A revedere*, amicul meu. (...) (dându-i mâna): *A revedere*, amicul meu VA T2, Boieri și ciocoi 321; 300

- *A revedere*, domnule Alexis!... îi zise ea... Spune Alinei că o sărut de o mie de ori... *A revedere!*

— *A revedere*, băigui Alexis, amețit și îndreptându-se spre ușă. VA P, Mărgărita 495

Hârzobeanu: Așa-mi place să te văd... veselă ca o garofă... *A revedere...* (...) VA T2, Boieri și ciocoi 347

Nicu: (...) *La revedere*, d-le Safir; când vei avea gust să mai râzi, voi fi gata să-ți mai dau o lecție de scrimă. VA T2, Nobila cerșetoare 273

Este interesant faptul că fr. *au revoir* sau it. *arrivederci* provin din formule în care nu jucau rolul salutului (fr. *adieu jusqu'au revoir*; it. *addio fino a rivederci*), acesta aparținându-le fr. *adieu* sau it. *addio*; partea finală a expresiei fiind folosită treptat ca nouă formulă de salut, cele două formule s-au diferențiat treptat ca semnificație (în privința duratei separării interlocutorilor).

Formula cea mai frecventă de rămas bun pare a fi *adio*⁷⁰ (< it. *addio*, fr. *adieu*, gramaticalizată și pragmaticalizată din expresia cu conotații religioase și afective it. *vi raccomando a Dio*/fr. *(je) vous (re)commande à Dieu*, utilizată între persoane apropiate):

Antohi (sculându-se): (...) *Adio!* Vă las să puneți țara la cale (...) VA T2, Zgârcitul risipitor 542

Adio; ie-ți copilița pe brațe și spune-i că moșul ei are să-i aducă de jucărie pe sultanul de Maroc. VA P, Călătorie în Africa 194

Adieu, poartă-te bine; este de prisos să-ți spun că aș dori să fiu în treabă împreună cu tine. Numai dacă ar vrea și alții. Al tău prietin, M. Kogălniceanu K SNC, 23

Adio, domnul meu, urmă luându-și capela, ești într-o zi de spleen, nu vrei să mă înțelegi. Sunt șerbul d-tale! CN PT, Scrisoarea XIV 258

Dimitrache: *Adie*, sărut mânușită și mă rog nu mă uita. PND, Facca Comodia vremii 64

Smaranda, Elenca, Luxandra: *Adie, adie*, seara bună (...) PND, Facca Comodia vremii 76

(...) încântat de vizita lui *își lua adio*, promițând de a veni – după grațioasa invitație a oaspeților – de câte ori trebile plasei îi vor da timp. CN 2, Flora română 243

Caii era înhămați la caretă și postașul sta gata să pornească; dar *până a nu-mi lua adio* de la norocitul meu prietin (...) VA P, Buchetiera de la Florența 74

(...) a doua zi ne pornirăm la mănăstiri, dupe ce ne *luarăm adio* de la d. Oteteleşeanu, cu care veniserăm până acolo (...), GA, Memorial de călătorie 223

⁷⁰ *Adio* apare în glosarul (*Vocabulariu cuvintelor trase din alte limbi și întrebuințate spre mai lămurita înțelegerea ideilor în Bordeul Indiei...*) la *Bordeul indienesc*, scris de Bernandin de Saint Pierre, tradus de Leon Asachi în 1821. *Adio* este explicat astfel: „obicinuită urare de ziua bună, ce însemnează rămâi în paza lui Dumnezeu” (vezi Ursu/Ursu 2004: 205).

Formula se referă la o separare temporară, fiind echivalentă cu *a/la revedere*; este dublată de sfaturi („poartă-te bine”) sau de alte formule echivalente (*sărut mânușită, sunt șerbul d-tale, seara bună*). Apare și relatarea sau anticiparea actului: *își luă adio, până a nu-mi lua adio*.

Apar și alte formule, specializate în funcție de momentul zilei (importanța criteriului temporal):

Simion, Panaiotache, Dimitrache și Stan („ținu-se toți de mână și făcând un compliment”): *Seara bună, seara bună*, dar noi tot nădăjduim/ Necazu să-conteneze și mâine să mai venim. PND, Facca Comodia vremii 76

- Domnule, *am cînte să-ți poftesc noapte bună*. K OI, Soirées dansantes 41

Atunce fieștecare își ia pălăria și, *poftindu-și noapte bună*, se duce la casa sa și câteodată la casa altuia. K OI, Tainele inimei 93

- Acum, *noapte bună*, arhon șătrari (...) PRR, Cantacuzin Serile de toamnă la țară 126

La originea salutului se află o urare, realizată uneori cu verbul performativ *a pofti* (cu sensul ‘a ura’), așa cum reiese din relatare (*poftindu-și noapte bună*) sau din extinderea formulei performative (*am cînte să-ți poftesc noapte bună*).

Correspondența pare să aibă cele mai ample formule, după model francez:

Binevoiește, domnul meu, a priimi încredințarea de cea mai deosebită și adâncă a mea cinstire către vrednicile d-tale talente și osteneli, cu care am cînte a mă însemna,

Al domniei tale,

Plecată slugă,

I. Eliad (CN 3, 513-514)

Dacă în replica lui Galuscus am regăsit o formulă inițială latinească (*salve*), într-un post-scriptum al lui Alecsandri apare formula finală tipică pentru final *vale*:

P. S. *Iubite Cogălnicene*. (...) Răbdare; în curând soarta îndurătoare ne va dizgloa și țara și capitalia. Pân-atunci însă, *vale!* VA P, Iașii în 1844 85

În interacțiunile dintre personaje cu statut inferior finalul aduce (pe lângă sfaturi) urări privind sănătatea interlocutorului (ca în latină):

Miron: Nu plînge, fata mea, om îmbla degrabă! *Rămâi sănătoasă*, puică! (o sărută, ea se face că plînge) (...)

Terinte: Ba, ba, pân-acu-i totuna. *Să te gădesc sănătoasă*, Vochițo, și pe dumnetă cumătriță. Vin’, Miroane!

Domnica: *Să mergi sănătos*, bădică. Păzește-te pe drum. Nu te osteni! Și dumnetă, cumătre Terinte! PND, Negruzzi Cărlanii 463

3.6. Comentarii

Se poate remarca faptul că în cazul unor acte de vorbire asociate sferei politeții intervin împrumuturi sau calcuri din limbile romanice, care dublează formula deja existentă. Unele dintre aceste formule vor cunoaște modificări de utilizare (de exemplu, *adio*) și de registru stilistic (de exemplu, *bonjur*). În cazul mulțumirilor, se poate observa faptul că formula centrată asupra interlocutorului (*bunătața dumatle*) dispăre din uz, în timp ce formula performativă *mulțumesc* sau cea cu echivalentul interjecțional *mersi* devin predominante. În cazul scuzelor, se poate remarca faptul că nu apare formula în care accentul se plasează asupra locutorului, cu exprimarea

regretului (*îmi pare rău*), ci formule prin care se solicită generozitatea interlocutorului (*iertarea*) față de ofensa locutorului; scuzele în română au o dimensiune expresiv-directivă, care uneori se reduce prin utilizarea interjecției *pardon* (la rândul său provenită dintr-o formulă expresiv-directivă). În cazul felicitărilor, verbul performativ pare să fie mai frecvent în scris decât în interacțiunea verbală, performativul implicându-l pe locutor; în interacțiunea verbală directă sunt preferate interjecțiile (*aferim* și apoi *bravo*). Pentru unele formule de salut se poate observa transformarea din urări, o „faticizare” (lipsa conținutului propozițional). Cele mai multe acte de vorbire expresive apreciative (complimentele, laudele, felicitările) sunt realizate direct, iar o situație similară privește mulțumirile și scuzele. Actele de vorbire conotate pozitiv relevă proeminența ordinilor epistemică (a cunoaște tipul de comportament adecvat), deontică (a te conforma drepturilor și obligațiilor interpersonale) și emoțională (a produce, ca urmare a unui afect pozitiv, un act care să declanșeze afecte pozitive), cu obținerea unui beneficiu imaterial, atât pentru inițiator, cât și pentru țintă (co-constituirea identităților și relațiilor, Haugh 2015: 312).

4. Acte de vorbire asociate impoliteții

În această secțiune vom analiza în principal acte de vorbire care sunt considerate ofensatoare de către participanții la interacțiune (acte de vorbire care implică o calificare peiorativă, deteriorând imaginea individuală a țintei – Necula (Zvirid) 2012). Avem în vedere comentarii ale acestora care implică evaluarea negativă a replicii sau acțiunii anterioare a interlocutorului prin etichete de tipul *înjurătură*, *batjocură*, *insultă* etc. (vezi evaluarea impoliteții din capitolul anterior) sau precizarea unui efect perlocuționar (de exemplu, *ofensat* sau *atins*). Vom acorda mai puțină atenție altor acte de vorbire asociate convențional cu impolitețea (amenințări, imprecății) dacă acestea nu sunt însoțite de perceperea din partea țintei sau din partea unui observator (alt personaj sau naratorul) ca fiind ofensatoare. Insulte pot fi considerate într-un spațiu multipragmatic, având în vedere nivelul formal (ritual vs. creativ), nivelul semantic (descriptiv vs. performativ), dependența contextuală (convențional vs. particular), atitudinea locutorului (ludic vs. agresiv, intenționat vs. accidental, ironie vs. sinceritate), reacția interlocutorului (răspuns cu o insultă vs. negare/tăcere/reacție fizică) (Jucker/Taavitsainen 2000: 74; vezi și Taavitsainen/Jucker 2007).

A insulta sau *insultă* apar des ca etichete pentru actul realizat de interlocutor. Insulta poate fi o remarcă ironică:

(...) ea deschise una din ferestre și zări pe Estera cu amicele ei, care, aruncând ochii spre dânsa, începură a râde cu hohot.

— Sărmana! strigă Estera, așteaptă să-i cadă o birjă din cer!

La o așa *insultă*, copila simți tot sângele suindu-i-se la creieri; (...) VA P, Dridri 421-422

Estera, rivala din teatru a lui Dridri, plasează gestul de a sta la fereastră ca o așteptare a unei

intervenții divine (Dridri nu avea mijloacele financiare pentru o birjă personală): „Sărmana!(...) Așteaptă să-i cadă o birjă din cer!”. Etichetarea actului pare să aparțină atât naratorului, cât și personajului.

În alte situații, actul este etichetat în mod explicit de personaj:

Viteazovici: Auziți, boieri?... Ne-amenință-n față cu revoluții!... (Furios.) Nebunule! te-oi trimete să te-nchid la Golia.

Radu: Se poate, domnule, dar vei comite un act de nebunie.

Viteazovici: Cu cine grăiești așa de obraznic, pantalonariule?

Radu: Cu un militar care cred că are obicei să dea satisfacție prin arme, când *insultă* pe cineva. VA T2, Boieri și ciocoi 343

Amenințarea (act comisiv) lui Radu cu trimiterea la Golia, precum și cele două invective (*nebunule*, *pantolonariule*) care-i sunt adresate de către Viteazovici sunt considerate de către țintă (Radu) drept acțiunea de *a insulta*.

O opinie critică în care evaluativul este considerat neadecvat (*fanfaron*), critica nefiind declanșată de niciun eveniment anterior care să poată fi considerat ofensator, este la rândul ei considerată *insultă*:

- Ziceam, domnule, că ai o figură cam originală.
- Eu, domnule?! Întrebă Misticescu cu mirare.
- Dacă nu mă înșel, observă Avestița, ai zis, domnule ofițer, ceva mai greu decât aceasta.
- Ei bine! Așa! Am zis, domnule, că ești un fanfaron.
- Eu, domnule?
- Dumneata, domnule.
- Ai putea repeta acest cuvânt?
- Negreșit; ești un fanfaron.
- Și pentru ce sunt un fanfaron?
- Fiindcă așa mi se pare mie.
- Ei bine! Domnule ofițer, și mie mi se pare că dumneata ești un om fără judecată și fără creștere, dacă-ți permiți asemenea *insulte* unui om care nu te-a provocat. PRR, Aricescu Misterele căsătoriei 218

Dacă în planul interacțiunii private insultele aduc de multe ori spectrul duelului, într-un cadru public, instituțional, al judecătoriei, insulta poate conduce la o pedeapsă:

Brânduș: (...) te rog, domnule judecător, nu ascultați trăncăniturile domnului Trăncănescu, căci vă încredințez că este un șiret de frunte; fură oul de subt coțofană.

- Domnule judecător, strigă Trăncănescu, înfuriat de cuvintele lui Brânduș, acest mizerabil a avut îndrăzneala să mă *insulte* chiar în pretoriul tribunalului, și conform articolului cutare din condica penală, cer să se pedepsească. PRR, Bujoreanu Mistere din București 279

Brânduș este reclamantul, iar Trăncănescu avocatul soției lui Brânduș, pârâta. Opinia negativă despre avocat este prezentată cu un grad ridicat de certitudine (vezi verbul performativ *a încredința*) și adresată celui care trebuie să decidă în speța respectivă – judecătorul. Trăncănescu invocă un articol al codului penal pentru pedepsirea lui Brânduș, sub acuzația de insultă (de fapt, calomnie), dar, la rândul său, îl insultă pe Brânduș (*acest mizerabil*).

Nu numai aceste acte de vorbire asociate în general cu impolitețea pot fi considerate insulte, ci și un macroact care – de obicei – nu este considerat nepolitic (declarația de dragoste):

Elena scoase un țipet. „Iată încă un nebun! Își zise ea după cea dintâi impresiune, dar astă dată este o *impertinință, o insultă!*” Ea se necăjise în adevăr... B, Elena 193

Elena era supărată: „O asemenea cutezare - își zicea ea - *este o insultă...* Ce voi face? ... caută a spune bărbat-meu? ... oh! niciodată... ar fi un scandal... trebuie să fac astfel încât să plece...” B, Elena 194

Evaluarea macroactului (declarația de dragoste) ca insultă apare în monologul interior al personajului: Elena este căsătorită, iar cel care-și declară dragostea este unul dintre oaspeții săi, un domn cunoscut de curând.

O altă etichetă a actelor considerate ofensatoare este *a batjocori*:

Maiorul: Ma nu gasi el nimic. D-ta pus pe cheltuieli. D-ta destrămat, berbant.

Antohi (mâniindu-se): Maiorule, mă *batjocorești* în casa mea? Ia seama să nu te-arunc pe fereastră. VA T2, Zgârcitul risipitor 558

Spătăreasa: Acest serdar Mândru avea o fată și își pusese fratele meu în gând s-o ia de soție! (...) Dar e nebunie d-ale lui! El, nobil mare, să ia pe fata unui prost!

Zoița: Ce zici (mișcare de mânie)

Spătăreasa: Da, da! un prost ruginit și mojicos!

Zoița: Până aici, cucoană! Eu nu voi suferi *să-l ocărăști mai mult*. (...) Dar să știi că eu oi apăra pe serdarul Mândru, pe care îl respect și-l cinstesc, și niciodată nu voi lăsa *să-l batjocorească* cineva dinaintea mea! PND, Millo Înșurăței 333

Reproșul maiorului este legat de faptul că Antohi nu mai are ce să lase moștenire nepotului său („Ma nu gasi el nimic. D-ta pus pe cheltuieli”), iar continuarea replicii aduce o critică explicită: „D-ta *destrămat, berbant*”. Deși eticheta apare într-o structură interogativă, aceasta este o interogație retorică, Antohi este sigur de evaluare (vezi și efectul afectiv negativ din didascalie sau amenințarea din finalul replicii sale). În alte situații, ca în al doilea exemplu, opinia negativă legată de o persoană absentă (*un prost, un prost ruginit și mojicos*) este considerată ofensatoare de interlocutor: Zoița este de fapt fiica serdarului Mândru și consideră remarca spătăresei un act de *ocară* – „Eu nu voi suferi *să-l ocărăști mai mult*”, construcția comparativă declanșează o presuposiție factivă (l-ai ocărât). Zoița reia ideea cu o proiecție mai generală, în care apare *a batjocori*: „niciodată nu voi lăsa *să-l batjocorească* cineva dinaintea mea!”.

Apar și cazuri în care atât persoana direct implicată („victimă”), cât și un observator (persoana căreia i se relatează) etichetează evenimentul ca ofensator:

- (...) Îi dau referatul în mână, citește câteva rânduri dintr-însul și îl aruncă cât colo; apoi, întorcându-se către mine, îmi zice cu un zâmbet batjocoritor: „Domnule șef de masă, știi că ești un farsor din cei mai mari ce am văzut în viața mea? Cine te-a învățat să faci astfel de referate? Cum ai cutezat să-mi prezinți o ticăloasă scriere de bucher? Afară, magarule! Du-te de-nvață carte și apoi să ceri slujbă.” Auzi acolo, să învăț carte! Să-mi zică măg... mie, care mi-am sacrificat toată viața pentru sfântul principiu al libertății, egalității și fraternității!

- Și ce i-ai răspuns tu la aceste *injurii*? (...)

- Așa este, frățiorul meu, dar el m-ar fi scos din slujbă și aș fi murit de foame pe stradele Capitalei. Afară de aceasta, *ultragiul* acesta l-am suferit între patru ochi, nimeni nu știe!... F, 320

Râmătorian, „slujnicarul” lui Filimon, își relatează necazurile de la serviciu unui prieten. El redă în stil direct replicile superiorului său (acuzățiile că nu este pregătit, invectiva). Prietenul este primul care evaluează enunțurile superiorului drept *injurii*, iar Râmătorian supralicitează prin *ultragiul*. Lipsa sa de reacție în fața superiorului este justificată prin necesitatea păstrării locului

de muncă și prin impactul redus de cadrul restrâns al interacțiunii („ultragiul acesta l-am suferit între patru ochi, nimeni nu știe!”).

Un act de vorbire expresiv ca imprecăția are potențial ofensator:

Amicul P. schimbase două vorbe cu o cuconiță ce se plimba singură prin grădină. Mârzescu observase aceasta și, a doua zi, trimite pe un coleg francez la P. să-l provoace la duel în numele amantului presupus al cuconiței de ieri seara. (...) Nervos pe cât și iritat, el începu *a înjura* pe martori, încât aproape să se nască un duel adevărat. U, 79-80

Imprecățiile păcălitului amic P. adresate martorilor ar putea declanșa un duel („aproape să se nască un duel adevărat”), ceea ce indică gravitatea actului în opinia țintei. Nu toate imprecățiile sunt sancționabile:

- Să dai om numaidecât, strigă vataful către vornic, văzând că nu mai lovește cu biciul decât lăvițele casei; țărani toți se eschivaseră. Apoi, lăsând *o înjurătură* pre carea din respect pentru cetitori nu voi spune-o, se pogorî.
- Căpcăunule, lua-te-ar dracu!... murmură atunci un țaran ieșind din gârliciul pivniței.
- Duce-te-ai învârtindu-te ca ciocârlia!... zisă un altul, urmând celui dentâi.
- Să vii când te-oi chema eu. Calăule!... adaose un al treilea. (...) PRR, Urechia Coliba Măriucăi 103

Vătaful înjură în prezența sătenilor (dar intervine cenzura naratorială și scuza: „din respect pentru cetitori nu voi spune-o”) fără ca acest comportament să fie sancționat în prezența sa (în interacțiunea dată el are puterea conferită de statutul superior); în lipsa vătafului, sătenii răspund cu imprecății (am putea considera situația ca relevând impolitețe *in absentia*) la adresa acestuia. În cazul vătafului, agresivitatea verbală nu este destinată doar umilirii celui alt și afirmării unei superiorități față de *alter*, ci și construirii unei identități personale de către *ego*⁷¹ (Bax 2011: 267), deci comportament de realizare a propriei imagini (*face-constituting*).

A ofensa și *a atinge* (cu sens metaforic) sunt verbele care codează efectul perlocuționar al unui act perceput negativ de către țintă. De cele mai multe ori, marcarea efectului apare în comentariul naratorial:

Tarsița: (...) draga mea, ar fi cu dreptul s-aprețiezi almintere purtarea mea... Dacă nu te-aș iubi, nu mi-ar păsa nicidecum să te văd apucând pe cărări unde nu trebuie să calce piciorul unei fete de boier mare și cu bună creștere.

Elena (*ofensată*): Ce voiești să zici, doamnă? VA T2, Boieri și ciocoi 328

- Curios mi se pare! observă domnul Verigescu. Am înțeles, cucoană Bîlcioaio, că dumneavoastră sunteți văduvă de mai mulți ani, și nu pricep cum ați făcut un copil anul trecut!...

- Îmi pare rău, domnule, că te amesteci unde nu-ți fierbe oala, îi răspunde cucoana pomponată și înflorată. Ai face mai bine să pricepi și să înțelegi că iarna nimeni pe pământ nu poartă jiletă albă decât dumneata. (...)

- Cel puțin eu îți mărturisesc, cucoana mea, zise acest domn *ofensat*, că nici eu nu am văzut pe vreo damă puind o grădină cu flori pe cap, ca dumneata. Mă iartă, dar parcă ești o bre... PRR, Bujoreanu Mistere din București 231-232

Reacția apare ca urmare a unor sfaturi nesolicitate și a unor explicații care implică o acuzație de comportament condamnat (în cazul Elenei) sau a unor acuzații de prost gust vestimentar (în cazul lui Verigescu).

⁷¹ “(...) not only serve to hurt or humiliate alter but also to prove ego’s mettle”, “impoliteness is “a hypertrophy, a cultural exaggeration” of inter-animal antagonism” (Bax 2011: 267).

În alte situații, personajul nu înțelege termenul neologic și îl înlocuiește cu un altul, mai accesibil nivelului său de pregătire:

Leon: Dar chifla asta ce caută-n mână ta?

Ghiță: Am luat-o-n mână ca să văd de-i proaspătă, cum îi place domnului Safir.

Leon: Așa?... bietul băiet!...și eu îl acuzam... *pardon*, Ghiță... *cred că nu te-ai ofensat*.

Ghiță: Nu, cucoane; dar mărturisăsc că nu m-așteptam să fiu poreclit scamator... (scâncind.) Asta m-o *jâgnit* foarte adânc... Îmi plac, nu zic ba; dar nu m-ating de ce-i a stăpânului. VA T2, Nobila cerșetoare 258

Leon îl surprinsese pe Ghiță luând din chiflele destinate oaspetelui Safir. Ghiță neagă furtul, iar Leon, ironic (dar o ironie pe care interlocutorul nu o percepe), își cere scuze, exprimându-și speranța că servitorul nu percepușe acuzația de furt ca pe o ofensă: „*pardon*, Ghiță... *cred că nu te-ai ofensat*”. Ghiță neagă, dar modul în care re-prezintă situația arată că fusese ofensat: „*mărturisăsc că nu m-așteptam să fiu poreclit scamator... (scâncind.) Asta m-o jâgnit foarte adânc*”. A *jigni* marchează aici efectul perlocuționar al acuzației lui Leon.

Metonimic, nu o persoană apare ca ofensată, ci sentimentul exprimat de aceasta:

Deci întorcându-mă acasă, mă pusei să scriu sonete, elegii, ode, toate pline de înflăcărare repetând și respirând în fiecare strofă vorbele *amor*, *iubire*, *dragoste*. Dar pe când mă credeam asigurat că de astă dată producerile muzei mele vor fi apreciate (mai ales că le scrisesem pe hârtie albă și subțire), m-am pomenit cu un alt pachet, de la București, în care mi se înapoia iarăși, cu un post scriptum scris de mână femeiască (negreșit a ei) cu următoarele cuvinte: *Slăbește-mă, prostule!*

Văzându-mi amorul *ofensat* cu atâta cruzime, m-am jurat că am să mă răzbun, adresându-i, când mă voi întoarce, o ploaie de satire și de epigrame mușcătoare. Sion, 370

Poeziile de dragoste ale lui Sion sunt returnate de către destinatară împreună cu un scurt mesaj (de refuz și conținând o evaluare negativă a autorului: „*Slăbește-mă, prostule!*”), ceea ce duce la evaluarea amorului ca fiind *ofensat*.

Așa cum aminteam, *a atinge* cu sens metaforic codează același tip de efect perlocuționar:

Lipicescu: N-auzi, bade Arbure?... ie sama, c-aici nu te afli la Arbureni. (iese)

Arbore: Cred și eu, ciocofleandură... Acolo-i baștină de răzăși, ș-aici e roi de ciocii.

Trufandachi (*atins*): Pentru mine, ma rogo, le ziți aste vorbe?...

Arbore: Ba nu... pentru tustrii. VA T2, Boieri și ciocii 288

Matilda: Ești un... nu mă face să-ți zic pe nume...De când am avut slăbiciunea să te-ascult, n-ai avut galantomie să-mi faci un prezent cât de mic; nu mi-ai dat nici macar un buchet de flori.

Coșcodan (*atins*): Poate să fi uitat buchetul; însă mi se pare că ți-am dat... (...)

Matilda: (...) Vrei să-ți spun una și bună? Ești un guzgan.

Coșcodan: Un guzgan? A! Matildo... dacă te-ar auzi cineva, ar crede că rod oase... că mă închin la bani, că sunt un om interesat... (...) A! Matildo, m-ai *atins* fără nicio cruțare, m-ai supărat peste măsură, și nu m-aș fi așteptat niciodată, după câte-am făcut pentru d-ta, să mă tratezi astfel. VA T1, Agachi Flutur 645

Remarca lui Arbore e interpretată ca vizând participanții prezenți de către Trufandachi, dovadă marcarea în didascalie și întrebarea prin care cere o confirmare; reproșul Matildei are același efect pentru Coșcodan (prezentat din nou în didascalie), dar locutorul etichetează explicit efectul acuzației Matildei „ești un guzgan” (sens metaforic privind avariția, așa cum reiese din decodarea lui Coșcodan) – „m-ai *atins* fără nicio cruțare, m-ai supărat peste măsură”.

Nu doar interacțiunile dramatice aduc acest evaluativ, ci și unele observații naratoriale mai generale:

Domnișorii neînsurați, într-o rivalitate ușoară, făceau asalt de duh și contribuau la plăcerea obștească; nimine însă nu căuta a domni asupra altuia prin *însemnări atingătoare*, nimine nu venea la personalități cum îi obiceiul pământului. K OI, Iluzii pierdute 51

Rivalitatea „ușoară” poate releva două tipuri de comportament verbal: unul apreciat pozitiv, „asalt de duh”, cu un efect afectiv pozitiv – „plăcerea obștească”, altul negativ, „însemnări atingătoare”, atacuri la persoană (*personalități*), cu un efect afectiv implicit negativ (dat fiind contrastul cu primul tip) și ilustrând dimensiunea instrumentală a impoliteții („a domni asupra altuia”).

În continuare prezentăm un fragment de interacțiune în care o replică ofensatoare duce la un răspuns ofensator, cu alte cuvinte o interacțiune care relevă lanțul reacțiilor nepoliticoase (vezi și comentariile din secțiunea privind evaluarea impoliteții), dar și evaluarea *in situ* (a naratorului sau a altor personaje martore):

Deodată, râsetele conțină glasul Esterei, care, *trecând pe dinaintea rivalei sale*, zise cu *insolență*:
— Când nu are cineva nici doi franci ca să poată lua o birjă pe un timp ploios, ar trebui cel puțin să-și lase botinele la ușă și să intre desculță în foisor.
Dridri, la această *grosolană aluzie*, se roși pe obraz și observă cu glas *indignat*: — că e mai lesne de a poseda un cupeu decât delicatețea inimii. Estera, astfel *săgetată*, ținti ochii săi aprinși asupra copilei și, *apropiindu-se de ea, răcni ca o furie*:
— Sărmano! m-aș înjosi poate a-ți răspunde dacă nu mi-ar fi milă de mizeria în care te afli... Privește, nenorocită; ești muiată ca și când ai fi scoasă din mare...
— Care mare? replică Dridri, Marea Roșie în care s-au botezat strămoșii dumitale?
Un hohot general răsună în foisor la auzul acestei *malicioase întrebări*. Estera, *înciudată*, *ieși ca o bombă fără a găsi ce răspunde*, în vreme ce toți actorii înconjurară pe Dridri ca s-o complimenteze. Conte de Farol îi luă brațul și-i zise cu amicie:
— Estera a voit să vă insulte, dar insulta a căzut pe fruntea ei, căci ați știut a răspunde cu spirit și cu mult tact; primiți felicitările mele, domnișoară... VA P, Dridri 417-418

Protagonistele fragmentului sunt două actrițe rivale, Estera (cu succes, consacrată) și Dridri (în ascensiune). Cu mai puține mijloace materiale, Dridri merge pe jos prin ploaie pentru a ajunge la o reuniune. Prima replică a Esterei o vizează pe Dridri, chiar dacă recomandarea ei pare generală („când nu are cineva...”), însă poziționarea spațială a Esterei în momentul enunțării („trecând pe dinaintea rivalei sale”) și partea finală a recomandării (cu țintă feminină: „ar trebui cel puțin să-și lase botinele la ușă și să intre desculță”) nu lasă loc de dubiu. În plus, tonul său relevat de comentariul naratorial relevă *insolență*. Din nou, în plan naratorial, intervenția este etichetată drept *grosolană aluzie*, notându-se efectul asupra țintei: Dridri se înroșește și răspunde cu glas *indignat* (reacția fiziologică și tonul relevând un afect negativ). Intervenția ei este catalogată de narator drept *observație*: „e mai lesne a poseda un cupeu decât delicatețea inimii”, cu trimitere la Estera. Aceasta percepe aluzia și o resimte negativ (efect prezentat metaforic prin *săgetată*), reacționând imediat. Nu doar enunțul este interesant, ci și ansamblul în care apare: Estera o vizează direct pe Dridri cu privirea („ținti ochii săi aprinși asupra copilei”), îi invadează spațiului personal („apropiindu-se de ea”), iar tonul indică starea emoțională puternic marcată negativ („răcni ca o furie”). Intervenția relevă o trecere de la refuzul aparent al unei replici („m-aș înjosi poate a-ți răspunde dacă”) la o constatare critică („ești muiată ca și când ai fi scoasă din mare”).

Dridri folosește partea finală a intervenției Esterei pentru a replica, mimând ingenuitatea („Care mare?”), iar apoi trimite la originea etnică a Esterei prin raportarea la un episod biblic („Marea Roșie în care s-au botezat strămoșii dumitale?”). Comentariul naratorial indică aprecierea generală a întrebării ca vizând un atac la adresa interlocutoarei (*malicioasă*). Estera rămâne fără replică și părăsește adunarea: „înciudată, ieși ca o bombă fără a găsi ce răspunde”. Unul dintre martorii scenei, contele de Farol, sintetizează schimbul verbal al celor două actrițe atribuind Esterei intenția ofensatoare: „Estera a voit să vă insulte”, observând și rezultatul atacurilor indirecte ale lui Dridri: „*insulta a căzut pe fruntea ei*, căci ați știut a răspunde cu spirit și cu mult tact” (*spiritul și tactul*, din perspectivă teoretică, pentru această situație, relevă impolitețea *off record*).

Un comentariu metapragmatic extrem de interesant am identificat în memoriile lui Urechia legat de rolul intenției în atribuirea unei valori enunțurilor realizate de o persoană. Observația autorului pleacă de la asistarea la o coridă, la Madrid:

Ceea ce m-a surprins nu fu atât lupta cu taurul, cât amestecul publicului la mersul luptei, cu *acompaniament de înjurături* lăsând la o poștă în urmă pe ale surugilor mitropolitului Veniamin Costache. De față cu mii de femei și fecioare, se ridică o furtună de „*apostroafe*” *neparlamentare* la adresa taurului care nu voia să primească lupta ori la aceea a „matadorului”, a toreadorului, care nu cuteza să împlânte spada în ceafa bietului animal înfuriat. Adevărul că tot *dicționarul pornografiei spaniolei*, debitat și la „funcțiuni de tauri”, la care asistă regina, curtea, contesele, marchizele, granzii de Spania, *nu produceau nici o impresiune demoralizatoare*. Era ca un fel de *interjecțiuni fără de semnificațiune*. Și nici se poate nega că *intențiunea ce o pune omul în vorbă este aceea ce dă rostul vorbei...* U, 93

Ca străin, naratorul este surprins de comportamentul verbal al spectatorilor: „acompaniament de înjurături” (superioare celor ale unui standard românesc – „lăsând la o poștă în urmă pe ale surugilor mitropolitului Veniamin Costache”), reformulat prin „*apostroafe*” *neparlamentare* la adresa taurului sau a toreadorului, în prezența sexului frumos („De față cu mii de femei și fecioare”) și a elitei spaniole („regina, curtea, contesele, marchizele, granzii de Spania”). Se precizează atât domeniul de selecție a înjurăturilor (*dicționarul pornografiei spaniolei, debitat și la „funcțiuni de tauri”*), cât și lipsa de efect a acestuia asupra asistenței (*nu produceau nici o impresiune demoralizatoare*). Având în vedere lipsa de efect, naratorul reformulează încadrarea acelor enunțuri: interjecții fără sens, din moment ce lipsește intenția de a ofensa: „nici se poate nega că *intențiunea ce o pune omul în vorbă este aceea ce dă rostul vorbei*”.

Cu alte cuvinte, situația publicului care înjură la coridă relevă o impolitețe accidentală (nu există intenția de a ofensa, iar participanții care împărtășesc backgroundul situațional nu se consideră ofensați) sau, după Terkourafi (2008), situația ar releva o *impolitețe intenționată nemarcată*: se folosește adecvat o expresie convenționalizată în raport cu contextul (înjurăturile publicului nemulțumit) în care se așteaptă amenințarea eului individual (însă numai pentru toreador, nu și pentru ceilalți membri din public), întinderea *habitus*-ului interlocutorilor fiind similară. Impolitețea depinde în acest caz de aprecierile contextuale, cunoștințele despre ceilalți (normele spectacolului) și proeminența perceptuală (Culpeper 2011: 54-55). Actele de vorbire

conotate negativ sancționează transgresări ale ordinii deontice (drepturile și obligațiile), ale ordinii beneficiului și a emoționalității (actele expresive realizate cu intenții ironice transgresează aceleași ordini, exploatând cunoștințele despre interlocutor – dimensiunea epistemică).

5. Considerații finale

Interacțiunea socială din corpusul analizat este circumscrisă unei ordini morale preponderent colectiviste și ierarhice, care influențează normele de politețe. Politețea relevă, ca tip de comportament lingvistic, combinarea unor resurse deja existente cu urmărirea unui model străin. În activitatea relațională evaluată pozitiv există numeroase aprecieri cu caracter preponderent direct, dar și aprecieri indirecte (influențate, în cazul complimentelor, de noile modele de referință ce afectează constituirea societății românești moderne). Activitatea relațională privește, în exemplele urmărite, menținerea și instituirea unor relații interpersonale, implicând conceptualizarea individuală a comportamentului (in)adecvat formelor de practică socială în care un participant este angajat. Spre deosebire de epoca mai veche, în care accentul viza elemente relaționale și colective ale sinelui interactanților, se poate remarca o deplasare a interesului asupra sinelui individual al participanților la interacțiune.

În textele literare sunt numeroase verbele performative (pentru actele circumscrise politeții) sau verbele care descriu efectul perlocuționar (pentru actele circumscrise impoliteții), poate mai numeroase decât în interacțiunile autentice, pentru că receptorii trebuie ghidați (“instructing the audience”, Mazzon 2009: 111).

Observațiile critice sau ironice, acuzațiile, reproșurile, insultele, imprecățiile sunt considerate nepoliticoase și produc efecte afective negative. Am limitat analiza la acele situații în care există etichete clare din punct de vedere metacomunicativ legate de maniera de percepere a enunțului sau a acțiunii, precum și a efectului perlocuționar pentru a nu risca interpretări influențate de o perspectivă actuală de considerare a interacțiunilor și de perspectiva teoretică legată de impolitețe: de exemplu, există numeroase interacțiuni între superiori și inferiori (în general stăpâni-servitori) în care apar actele de vorbire menționate, ținta fiind în majoritatea cazurilor personajul cu statut inferior, dar acest comportament pare mai degrabă o regulă decât o excepție interacțională (ținta nu se consideră ofensată și nici alte personaje care asistă la acele scene nu consideră că a fost realizată o ofensă). Cu alte cuvinte, ceea ce din perspectivă actuală pare agresivitate verbală e comportament așteptat în perioada avută în vedere (situație similară cu cea din Rusia – vezi Kelly 2007: 49-50).

CAPITOLUL 4. ASPECTE METACOGNITIVE

1. Considerații preliminare

Deși considerații metadiscursive sau metacognitive au apărut și în celelalte capitole ale analizei, acest capitol va fi concentrat asupra atitudinilor, așteptărilor contemporanilor și asupra unor structuri cognitive care privesc evaluarea im/politeții în textele literare⁷². Capitolul este structurat în două secțiuni: într-o primă secțiune vom avea în vedere comentariile și așteptările legate de un comportament adecvat normelor de interacțiune socială, iar partea a doua va viza conceptualizări metaforice convenționale ale politeții și impoliteții.

Se consideră că sistemul politeții ierarhice (Vasilescu 2007: 148) caracterizează cultura română. Poziția socială reprezintă „unul dintre cei mai persistenți factori de putere în mentalul colectiv (...), cu atât mai mult cu cât sunt în discuție comportamente dobândite prin enculturație, nu prin instrucție explicită” (Vasilescu 2007: 154). Societatea românească poate fi considerată atât în perioada actuală, cât și în secolele precedente, preponderent ierarhică și colectivistă (Vasilescu 2007: 153); vezi modalitatea de a recrea sistemul politeții tradiționale la unii scriitori, în romane istorice (Ionescu-Ruxăndoiu 1991).

2. „Cum se cade”

În analiza pe care am realizat-o (Constantinescu 2013, 2015a) pe un corpus de cronici moldovenești și muntenesti din secolul XVII-începutul secolului al XVIII-lea, privind interacțiunile la curtea domnească, am remarcat comentarii metacognitive stereotipe legate de adecvarea la norme comportamentale acceptate în perioada respectivă într-o arie geografică mai amplă decât cea a Principatelor: comportamentul deferent privește rangul sau poziția socială a persoanei (termenii care se referă la rang fiind *cinste*, *cuvință*, *obraz*, *stepenă*), în funcție de acesta stabilindu-se tipul de comportament („politețea ca discernământ” de care vorbea Jucker 2008, 2010, 2011). Adecvarea contextuală se marchează prin comentarii de genul „cum se cade”, „cum se cuvine” sau prin raportarea la cutumă – „după obicei”, „cum este obiceiul” (trimitere la cunoștințe endoxale). În perioada avută în vedere, politețea reprezenta un tip de comportament rațional, strâns conectat cu interesele participanților la interacțiunile date; doar sinele relațional (a fi inferior, superior sau egal față de interlocutor) și cel colectiv (a reprezenta o țară sau o clasă socială; a deține o calitate oficială) sunt puse în evidență de interacțiunile de la curtea princiară. *Ego* se raportează la *alter* din perspectiva unor norme sociale (de exemplu, actualizarea prin ceremonial a deprinderilor) și a drepturilor domeniului social (egalitate, echitate, asociere). În conformitate cu mentalitatea medievală (nu doar românească, ci la nivel european mai larg), societatea implică stratificare și ierarhie fixă, fiind vizate doar relațiile (verticale sau orizontale

⁷² Vezi Mitrić (2003) pentru evoluția percepției civilității în Anglia reflectată în romanele scrise de Jane Austen și Virginia Woolf.

ale) unui individ, nu și domeniul personal. În perioada avută în vedere în cele două studii menționate, am remarcat ritualizarea manifestărilor politeții, caracterul (cvasi)obligatoriu al marcării deferenței prin forme exterioare/exteriorizate (de exemplu, gestul de a săruta mâna sau poala domnului sau a sultanului). Așa cum s-a observat (Șăineanu 1900, Iorga 1910, Simonescu 1939, Țighiliu 1998, Mazilu 2008), ceremonialul de la curțile domnești ale Principatelor a fost inițial influențat de ceremonialul bizantin, iar „turcizarea” treptată atinge apogeul în timpul domniilor fanariote.

Comentarii de tipul „cum se cade” sau „cum se cuvine” apar și la jumătatea secolului al XIX-lea pentru comportamentul verbal sau nonverbal:

Chirița (în parte): Bietele copile!... Ce rușinoase-s!... vezi dacă *le-am crescut cum se cade?*... iar nu ca dimonu cela a cucoanei Nastasiicăi, care dă la om fără băț. VA T1, Chirița în Iași 377

Stan: Las' că tu așa, Marițo, *nu se cade* să vorbești... PND, Millo Un poet romantic 356

Chirița: Nu de-aceea... că și eu îs ușurică ca o pană; dar apoi... să sar în brațele unui cavaler... *nu știu de se cuvine?*... VA T1, Chirița în provincie 416

Elena: *Așa se cuvine*, moș Ștefane...Ai fost totdeauna și ești în fruntea tuturor. VA T2, Boieri și ciocoi 353
- Am socotit, domnule judecător, că *unui om cu darul lui Dumnezeu i se cuvine* cinstea cuvenită. PRR, Bujoreanu Mistere din București 273

Ion: Coconiță, dumneata bine știi că eu *nu vorbesc ce nu mi se cuvine*, dar, vezi dumneata, pe mine mă doare cobeia (își arată inima) PND, Caragiali O soare la mahala 193

(...) mai *cumsecade* tânăr nici că se dă... De-ar fi fost amoretat de mine s-ar fi obrăznicit... da el, dimpotrivă... (...) VA T2, Kir Zuliaridi 153; tânăr *cumsecade*, cu educație și de familie bună? VA T1, Agachi Flutur 670; (...) mângâierea că te găsești într-o adunare *cumsecade* CN PT, Scrisoarea XXX 308; (...) Întrebuințează-l, fătul meu, bine și *cumsecade* și te silește ca toți să fim, după cuviință mulțumiți și în scurtă vreme să-ți vedem și sporul lui după dorință. PND, Bălăcescu O bună educație 119

Se poate remarca gramaticalizarea lui *cum se cade* în adjectivul/adverbul *cumsecade*, element inclus în sfera politeții prin indicarea tipului de comportament adecvat.

Marcarea exterioară a deferenței apare și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cu tot complexul ritualizat al gesturilor obligatorii în funcție de statut. Există unele descrieri minuțioase ale tipului de interacțiune:

Așa, de pildă, un boierenaș de starea III săruta poala anterului unui logofăt mare; boierul de starea II îi săruta pieptul, iar cei deopotrivă în ranguri se sărutau pe barbe. Cel mic sta în picioare, cu giubeua strânsă la pept și într-o postură umilită dinaintea logofătului; altul, ceva mai căftănit, se punea cu sîlă pe un colț de scaun după mai multe îndemnări quasi poroncitoare; altul avea dreptul de a ședea pe jâlț, și altul pe divan. Cel mic, adresându-se către puternicul zilei, îi zicea: *milostive stăpîne, măriata, luminarea-ta*; altul întrebuința cuvintele grecești: *evghenestate, eclambrotate, file* etc., la care magnatul răspundea: *arhonda, frățică*, sau *mon cher*, după persoane. Cel mic scria celui coborât cu hârzobul din cer: *sărutându-ți tălpile, sunt al mării-tale preaplecăt și supus rob* și i se răspundea cu un *al d-tale gata*; iar formula: *al d-tale ca un frate* se uzita numai între egali. Chiar damele aveau un vocabular ad-hoc, cele mai mici în ranguri dând celor mai mari titlul de *cucoană* și primind în loc un simplu: *kera mu*. VA P, Introducere la scrierile lui Negruzzi 360-361

Atragem atenția asupra asimetriei comportamentului nonverbal: gesturile rituale de sărutare a poalei, pieptului sau bărbilor respectă statutul inițiatorului și al țintei – „un boierenaș de starea III săruta poala anterului unui logofăt mare; boierul de starea II îi săruta pieptul, iar cei deopotrivă în ranguri se sărutau pe barbe”. De asemenea, statutul dictează și distanța interpersonală, cu cât statutul este mai apropiat de cel al interlocutorului, cu atât este mai mică distanța: „Cel mic sta în picioare, cu giubeua strânsă la pept și într-o postură umilită dinaintea logofătului; altul, ceva mai

căftănit, se punea cu sfială pe un colț de scaun după mai multe îndemnări quasi poroncitoare; altul avea dreptul de a ședea pe jâlț, și altul pe divan”. De remarcat faptul că smerenia medievală pe care trebuia să o afirme (și) comportamental o persoană cu statut inferior se prelungește în epoca premodernă.

De exemplu, în evocările lui I. Ghica apare scena invitării lui Ștefan Băltărețu de către marii boieri care plănuiau să ceară ajutorul lui Napoleon. Băltărețu este considerat capabil de a face rost de lichiditățile care le lipseau marilor aristocrați:

După ce-și întinse bine giubea la guler, apucă ișlicul de un colț al pernei, păși în cadență și intră respectuos în odaie la boieri, ploconindu-se în dreapta și în stânga, cu mâna la piept pe inimă. Banul îi arată lângă ușă un sipet acoperit cu un covor și-i făcu semn să șază, iar vornicul Scarlat Câmpineanu, cel mai limbut din toți, începu a-i vorbi astfel: IG, 308

Naratorul consemnează gesturile participanților: Băltărețu face temenele („ploconindu-se în dreapta și în stânga, cu mâna la piept pe inimă”), indicând asumarea statutului său inferior; i se arată unde să se așeze („Banul îi arată *lângă ușă* un sipet acoperit cu un covor și-i făcu semn să șază”), plasarea sa la periferia adunării de aristocrați fiind un indicator clar al poziției sociale a invitatului.

Chiar și atunci când există o relație de rudenie, statutul este mai important în selectarea gesturilor adecvate (fragmentul ilustrează o scenă plasată în anii 1840):

Neamuș (în frac, cu decorație rusă, *întră țănoș, purtând capul ridicat; însă, cum dă cu ochii de Hârzobeanu, începe a-l pleca, zâmbind. El se apropie de stăpânul casei și-l sărută pe pept*): Vere... Cucoane Iorgule, dați-mi voie.
Hârzobeanu (*sărutând pe Neamuș în frunte*): Sluga, arhon agă... (...)VA T2, Boieri și ciocoi 290
Hârzobeanu: Bine-ai venit, vere Ștefane!... nu m-așteptam la o mulțămire ca asta.
(*Stâlpeanu și Hârzobeanu se îmbrățișază împreună.*) VA T2, Boieri și ciocoi 291

Atât Neamuș, cât și Stâlpeanu sunt verii lui Hârzobeanu, dar Neamuș este agă, în timp ce Stâlpeanu este hatman. Intrând în scenă, fiind prezenți și alți participanți, Neamuș își face apariția cu „capul ridicat”, dar din momentul în care îl vede pe Hârzobeanu începe să-și plece capul zâmbind (gest de supunere, de inferioritate), iar sărutul său este pe pieptul lui Hârzobeanu, iar acesta îl sărută pe frunte. Doar Hârzobeanu și Stâlpeanu (care sunt din protipendadă) pot să se îmbrățișeze, având același statut.

Nu doar în interacțiunile masculine există aceste reguli, ci și în cele feminine:

Vei fi una și una cu toate damele de rangul întâi... Nu vei fi ca maică-ta, care era silită să sărute mâna la toate damele cele mari și să o invite de zece ori să șează pe marginea scaunului... închipuiește-ți când se va auzi lucrul în București! B, Elena 170

Locutorul este doamna Serescu, iar interlocutorul fiica acesteia, logodită de curând cu un domn din marea aristocrație: mama rememorează ritualul pe care trebuia să-l performeze – sărutarea mâinii doamnelor cu statut superior și așteptarea unei invitații repetate de a se așeza.

Gestul de a săruta mâna unei persoane cu statut superior era încă foarte răspândit la jumătatea secolului al XIX-lea în Principate. Ritualul de a săruta mâna puternicului zilei și de a i

te înclina sunt „gesturi tributare”, elemente convenționale menționate atât în manualele de corespondență din Țările de Jos în secolul al XVII-lea (Bax 2011: 273), dar și în spațiul răsăritean mai larg (lumea otomană și dincolo de aceasta), chiar în perioada modernă. Pietreanu (1984: 71) consideră că expresia *sărut mâna* are la origine gestul corespunzător, în perioada feudală, având ca *suport social* „norma cutumiară a vremii izvorâtă din situația de ceremonial solemn, creat de relațiile sociale existente între vasal și suzeran”.

De exemplu, sărutarea mâinii domnului și doamnei, la curțile Principatelor, se face înaintea celebrării nunții, în cazul unei perechi provenind din elita aristocrată:

Cu câteva zile înainte de nuntă, dacă mirele și mireasa erau de neam de boier, se făcea *cherofilima* (sărutare de mână) la curte, unde tinerii cu toate rudele lor erau duși cu alai spre a săruta mâna lui vodă și a doamnei, cerându-le binecuvântarea. IG, 61

V. A. Urechia participă la un ritual de sărutare a mâinii reginei Spaniei, la Madrid⁷³:

Regina Isabela ședea pe tron, cu mâna așezată pe o perină luxoasă de catifea și aur. Treptat, din saloanele anexe înaintau „granzii” și autoritățile după rang. *Venind în fața tronului, făceau adânci reverențe, cu adevărat spaniole, și sărutau mâna de pe cultucul de catifea a suveranei*, care, după cum voia să fie mai amabilă cu sărutătorul prezentat totdeauna de miniștrii din jurul tronului, se servea cu capul și cu ochii pentru a exprima sentimentele intime. U, 98

Dar sărutatul mâinii implică și alte situații, private, iar beneficiarul gestului poate fi un superior sau un preot (indiferent de rang):

Mă demise zicând: “Nu te opresc, fătul meu, caută-ți fericirea, dară nu uita că în țara noastră meritul n-are preț, numai porc-de-cânele înaintează; în urmă, mai bine e drept în osândă, decât mișel la onori”. *I-am pupat mâna după datină* și i-am promis sărbătorește că nu-i voi face rușine preceptelor solide nicicând. ICD, 60

Rusetoaie: Sluga sfinții tale. *Dă-mi mâna să ți-o sărut* și mă blagoslovește. (...)

Iancul Cocorăscu: *Sărut mâna prea sfinții tale, părinte*. ITR, Tarafurile cele ce așează domnia 69

Catinca: Călătorie bună, coconița mea (*îi sărută mâna*) Dumnezeu să vă poarte cu bine și să vă păzească de tot răul, și sfătuirile dumitale nu le voi uita nici moartă. PND, Bălăcescu O bună educație 131

După îndeplinirea acelor formalități, grecul, îmbrăcat iar cu uniforma știută, se duce să facă o vizită locotenentului domnesc, și atunci marele logofăt *îl primește cu mâna întinsă*, răsturnat într-un fotoliu, zicându-i: „Na, mascara, *vino de sărută mâna*”. Grecul *i-a sărutat mâna* și astfel s-a închis incidentul. IG, 34

Tata îl primește vesel și prietenește, *dându-i mâna să i-o sărute*.

- Ce mai faci, Iancule? Bine-ai venit! Șezi de mănâncă. Bre! să-i aducă ciorbă; vezi să fie caldă. IG, 192

Maria *sărută mâna* cucoanei Profirița și ieși urmată de vătaful de curte. Sion, 51

Când văzu pe domnitoriu coborându-se, se sculă mașinalicește și când se apropiă îi *sărută mâna*.

- N-am făcut nimica cu stăpână-ta, îi zise el cu voce blândă și întristată. Dar tu nu-ți pierde speranța. Mai aibi răbdare câteva zile... Sion, 63

Când a înaintat tatăl meu spre doamna, fetele ei s-au cam depărtat spre un colț al salonului. Văzând că doamna îi surâde, tatăl meu a prins la inimă; se apropie și-i mai *sărută mâna*. Sion, 344

Unii naratori menționează faptul că sărutatul mâinii ține de un ritual („după datină”), iar în urma performării acestuia un conflict diplomatic se poate încheia (episodul cu Caminarache rememorat de Ghica). În situația interacțiunii cu un preot, dacă cocoana Marghiolița Rusetoaia cere explicit mitropolitului să-i dea mâna pentru a i-o săruta, în replica lui Iancu Cocorăscu

⁷³ M. Pietreanu (1984: 72) remarcă faptul că expresia „le beso la mano” nu a mai fost folosită în spaniolă după perioada medievală, dar a dat naștere unui compus, *besamanos*, care desemnează o ceremonie de la curte.

(„Sărut mâna prea sfinții tale, părinte”) poate fi vorba despre o formulă de salut, eventual dublată de gest.

Sărutatul mâinii este un ritual nonverbal extrem de important în vechiul sistem al politeții și în sfera familiei, fie pentru a iniția sau încheia o interacțiune, fie în semn de recunoștință:

Într-o zi, tată-său, Alecu Roset Cilibiul, a trimis s-o cheme la el și i-a spus:

- *Poți să-mi săruți mâna*, ți-am găsit mire.

La auzul acestor cuvinte, fata, care de abia împlinea cincisprezece ani, fu cuprinsă de tremur și, precum i se poruncea, *sărută mâna părintelui său*, fără a îndrăzni să zică măcar un singur cuvânt. RR, 626

După ce isprăveam [de citit anaforale], mă cinstea [Elenca Dudeasca, sora bunicii lui IG] cu o dulceață și-mi da și o bucată de pastă de gutui învălăită în hârtie; iar eu îi *sărutam mâna*. IG, 184

Exemplele de mai sus privesc interacțiuni de la începutul secolului al XIX-lea, dar gestul se realizează și la jumătatea acestei perioade:

Domnitoriul, ascultând confidențele mătușei sale, care până la un grad îl înduioșau, rămase mult timp pe cugete, apoi, *sărutându-i mâna, după cum fusese obicinuit din copilărie* – și ea la rândul ei *sărutând pe a lui, ca pe a unui domn* –, îi zise noapte bună și ieși. Sion, 63

În exemplul de mai sus, domnitorul realizează gestul din perspectiva relațiilor de familie, urmând normele asimilate în copilărie („sărutându-i mâna, după cum fusese obicinuit din copilărie”), în timp ce mătușa adoptă perspectiva supusului față de suveran („ea la rândul ei sărutând pe a lui, ca pe a unui domn”).

Însă corpusul relevă și situații în care naratorul sau personajele observă dispariția gestului ritual din sfera familiei sau din cea a relației inferior-superior:

Legăturile de familie erau în genere strânse și bazate pe sâmtirile de dragoste între soți și de *respect* din partea copiilor către părinți. (*Respect manifestat zilnic prin sărutatul mâinii* și prin multe mici nuanțe în obiceiuri casnice, dispărute astăzi din societate.) VA P, Introducere la scrierile lui Negruzzi 358

Lunătescu: (...) Las' că *nu se mai catadicsesc să ne sărute mâna* ca mai-nainte (...)VA T2, Iașii în carnaval 95

Neamuș (încet, către Vulpă): Văzut-ai așa *obrăznicie!* Radu n-au sărutat mâna vărului Iorgu.

Trufandachi: Lipsa de sevas. VA T2, Boieri și ciocoi 292

Exemplele relevă cadrele divergente de referință între modelul nou și cel vechi de practică socială, ilustrând relativitatea diacronică a politeții de care vorbeau Kádár și Haugh (2013): copiii nu mai sărută mâna părinților, iar cei percepuți ca având un statut inferior nu mai sărută mâna superiorilor. Observațiile făcute de Lunătescu, general, referindu-se la tineri, sau de Neamuș și Trufandachi (legate, în interacțiune, de faptul că Radu nu a sărutat mâna lui Hârzobeanu, superiorul lui din punct de vedere social) relevă noua mentalitate a tinerilor educați în străinătate. Din noul cod de comportament nu mai face parte ritualul acesta.

În corpus sunt și situații în care tineri educați în occident sau imitând practicile culturale occidentale refuză să-și lase mâna sărutată de un inferior, chiar și din recunoștință:

El voi *să-mi sărute mâna*; *refuzai a i-o da* și cu mare greutate îl înduplecai să șază. Sion, 52

Am sărutat iar mâna lui vodă (...) *Am voit apoi să sărut și mâna boierului meu introducător, dar nu mi-a dat-o...* U, 33

Ceea ce era o normă a vechiului model nu mai este adecvat în modelul modern, ierarhia este mai puțin rigidă la jumătatea secolului al XIX-lea. Așa cum aminteam mai sus, în secolele XVII-XVIII, recunoașterea statutului era extrem de importantă în Principate, și este în continuare în secolul al XIX-lea, mai ales dacă persoana care evaluează situația aparține elitei și este mai în vârstă (de exemplu, Lunătescu, Neamuș, Trufandachi).

Exemplul următor ilustrează atât practica nonverbală a sărutatului mâinii, cât și pe cea verbală, implicând persoane cu statut diferit:

Vulpe (îmbrăcat în haine orientale (...), ține șlicul într-o mână și *merge de sărută mâna lui Hârzobeanu*): Să trăiți, precum doriți, cucoane, și să vă fie Sfântul Vasili ogurliu, cum s-ar prinde.

Hârzobeanu: Și dumitale asemenea, arhon bane...Lasă, lasă... (*Se face că-și trage mâna.*)

Vulpe: Da, mă rog, cucoane, nu mă obișduiți.

(*În luptă lor de politeță*, Vulpe scapă șlicul peste ciubuc, Hârzobeanu scapă ciubucul jos, Trufandachi aleargă de-l culege și-l dă lui Lipicescu, care iese.) (...)

Vulpe (rușinat): Mă iertați, cucoane...

Hârzobeanu: Nu-i nimica, nu-i nimica... Poftim, arhon bane. (Îi arată un scaun.)

Vulpe: *Sărut mâinile*. VA T2, Boieri și ciocoi 289-290

Este interesant accentul pus de autor asupra gesturilor personajelor: Hârzobeanu, nobilul cu statut superior, se prefacă că-și retrace mâna atunci când protejatul său vrea să i-o sărute, scena fiind etichetată de narator, în didascalie, drept „luptă de politeță”. Comportamentul verbal al lui Hârzobeanu (*Lasă, lasă...*), refuzul său simulat, este contrabalansat de perseverența lui Vulpe. Replica finală a lui Vulpe din fragment ilustrează sărutatul mâinii ca activitate verbală: aici, ca formulă de mulțumire.

Formula „Săru(t) mâna” (vezi discuția din Pietreanu 1984) este folosită și în perioada actuală foarte frecvent, atât în situații formale, cât și informale: în situații formale este folosită ca formă de salut de la un domn către o doamnă⁷⁴, în interacțiune (vezi și exemplele pentru secolul XIX în capitolul despre actele de vorbire), și de la un enoriaș către un preot (urmată de titlul „părinte”) (vezi și exemplele de mai sus pentru secolul XIX); în situații informale, în familie, este folosit de cei tineri pentru a-i saluta (la orice moment al zilei) pe membrii mai în vârstă ai familiei (sau chiar și pe vecini) sau pentru a le mulțumi; tot informal, se folosește între prieteni în locul lui *mulțumesc* (vezi replica lui Vulpe).

O structură asemănătoare are o formulă din germană:

M-am culcat prin întuneric, iar când a doua zi fui să plec, toți chelnerii și chelnerițele, unii în frac, altele cu bonete cochete pe vârful capului, se înșirară de-a lungul scărilor, zicându-mi, care de care mai energic, un „*Küss die Hand!*” [germ. sărut mâna] eu trecui printre dâșii măreț și hotărât, zicându-le: „Klingen, klang, geklungen!” însoțite de gestul inutilei tragere de clopot. U, 56

sau cea din spaniolă pe care o remarcă, în jurnalul său de călătorie Kogălniceanu („Asemănarea însă se reachează când comparezi complimentele, ce sunt aceleși a îmbelor nații: *bezo los pies a cated las manos* – vă sărut picioarele, vă sărut mâinile” K OI, 503). Pietreanu (1984: 71-73)

⁷⁴ M. Pietreanu (1984: 71) consideră că această utilizare este datorată „curtoaziei galante spaniole și franceză pentru a saluta o femeie”, relațiile de vasalitate reprezentând modelul extins în relațiile dintre sexe.

remarca faptul că formule asemănătoare celei românești au fost folosite în perioada medievală în limbile romanice (sunt oferite exemple din italiană, franceză și spaniolă), dar acestea nu au „supraviețuit” epocilor premodernă și modernă.

Unele personaje (masculine) în vârstă consideră nefastă influența modelelor străine:

Damian: (...) (Cu blândețe.) Ian ascultă-mă, dragă cucoană Gahiță... nu te mânia... eu te-am văzut mititică cât o șchioapă ș-am fost bun prieten cu tatăl d-tale și cu bărbatul d-tale, Dumnezeu să-i ierte!... în urmăre, *mi se poate trece câte le zic. În vremea mea, dragă cucoană Gahiță, bătrânii aveau voie să grăiască ce le plăcea, pentru că pe-atunci tot omul cu părul alb era cinstit...* și cred că străinii nu ne-au stricat încă toate obiceiurile cele bune.

Gahița: Departe de a ni le strica, arhon pitar, străinii ni le-au adus în perfecție. VA T2 p. 19-20

Conform tiparului tradițional invocat de Damian, o persoană în vârstă are libertatea de a spune tot ce dorește (cu atât mai mult dacă are și o relație apropiată cu interlocutorul); Damian explică normele cu care a fost crescut: „bătrânii aveau voie să grăiască ce le plăcea”, respectul fiind impus de vârstă („tot omul cu părul alb era cinstit”). Personajul consideră că influența străină a modificat negativ acest model tradițional evaluat pozitiv („străinii nu ne-au stricat încă toate obiceiurile cele bune”), iar perspectiva este una pesimistă (pierderea valorilor tradiționale în relațiile interumane, rolul diminuat al parametrului vârstă); interlocutoarea este în schimb convinsă de influența pozitivă a modelului străin („Departe de a ni le strica (...) străinii ni le-au adus în perfecție”).

Sunt situații în care personajele observă schimbări punctuale în salut, termeni de adresare, postură, vestimentație etc., în funcție de perioadă, fiecare epocă implicând un anumit stil („modă”):

Un bătrân onorat, care a fost față la multe întâmplări în îndelungata lui viață, a făcut observarea aceasta: că românul e ca ceara și că primește foarte lesne toate întipăririle ce-i lasă vremea. — Românii, zicea el, se fac turci cu turcii, francezi cu francezii, englezi cu englezii. Ei astăzi poartă fracuri strâmte și ciripesc *bonjour* și *bonsoir*, pentru că așa-i moda. În vremea turcilor ei purtau cealmale și făceau temenale, zicând *hojghioldum*, *safaghioldum*. Sub domnii greci ei își încărcă capetele cu șlice și din *telebimu* nu se scotea. Cine știe, de-or veni hinezii în țară, dacă ei nu s-or face mandarini și dacă nu s-or numi *Cing-ching-tung-fo*?“ VA P, Iași în 1844 78-79

În privința salutului, personajul în vârstă remarcă ironic faptul că românii încearcă să se adapteze interlocutorului, împrumutându-i comportamentul verbal, atitudinea corporală sau vestimentația în funcție de moda zilei; „modă” pare o etichetă pentru orice model de referință al societății românești (relevând procesul regionalizării sau al internaționalizării), dar modelul este perceput ca tranzitoriu și superficial. Se mai poate remarca predispoziția elitelor din Principate de a-și schimba comportamentul comunicativ, trăsătură care poate fi considerată adaptabilitate. Situația literară din Principate caracterizată prin consemnarea impactului influențelor nu este singulară. Adaptarea manierelor și a moralității europene (franceze) este o temă importantă, de exemplu, în literatura otomană⁷⁵ din a doua jumătate a secolului al XIX-lea: tema imitării comportamentului

⁷⁵ *Alaturca* este modalitatea de ridiculare a personajului tradiționalist, care se teme de modelul european. În lumea otomană de la finalul secolului al XIX-lea, a fi cultivat, rafinat presupune moderație și control al pasiunilor (Wigen

francez (*a la franga/alafranga*) sau personajul, de obicei masculin, ridiculizat (*alafranga züppe*) pentru că nu și-a moderat adoptarea modelului francez; pentru literatură rusă vezi Kelly (2007).

Uneori însă adaptabilitatea românească este pusă în dificultate:

Oamenii nu voiau să înțeleagă că, în timpul domnilor noștri pământenii, aceștia erau în relațiuni de rudenie cu cea mai mare parte din boierime, trăise din copilărie cu membrii ei în calitate de egali și cunoșteau personal cea mai mare parte din lumea cu care erau în contact. De unde *o familiaritate patriarcală care lega întreaga societate*. Noul domn [Carol], membru al unei case suverane, crescut în tradițiuni de etichetă, nu avea cum să fie înzestrat cu asemenea simțiminte patriarcale și la începutul domniei, având prilej să sufere de oareșicare *excese de familiaritate* din partea supușilor săi, *a crezut, cu drept cuvânt, nemerit să nu se expuie la repetarea lor*. RR, 480

Interacțiunea membrilor aristocrației cu domnitorul era marcată formal preponderent în scris, interacțiunile verbale fiind asemănătoare cu cele dintre oricare membri ai elitei. O explicație a acestui tip de comportament poate fi cea oferită de R. Rosetti: nu există formalitate pentru că relațiile de rudenie și de camaraderie dintre domnitori (pământenii) și elită sunt mai puternice decât o funcție tranzitorie. Eticheta folosită de Rosetti, *familiaritate patriarcală*, surprinde foarte bine această trăsătură la nivelul elitei sociale. În momentul în care noul domn este străin, principele Carol, acesta nu mai poate răspunde ca domnii anteriori așteptărilor elitei locale. Principele străin este educat într-o altă tradiție și lipsit de legături familiale cu aristocrația locală. De aceea, *excesele de familiaritate* cărora principele le cade victimă la începutul domniei sale vor fi considerate periculoase și de evitat. Familiaritatea devine un comportament inadecvat în relația cu vârful ierarhiei politice.

3. Conceptualizări metaforice

În unele situații, modalitatea de evaluare sau reflecțiile asupra unor comportamente care relevă im/politețea ilustrează scenarii metaforice cu grade diferite de convenționalizare (reluăm observații din Constantinescu 2015d în curs de apariție). Watts (2011: 104) propune ca analiza expresiilor prin care se evaluează pozitiv sau negativ sfera politeții să conducă la dezvoltarea unei abordări socio-cognitive de tip construcționist a practicilor sociale emergente⁷⁶. Cercetătorul afirmă că politețea este un concept cognitiv complex, fluctuant, instabil, produs al practicii sociale și nu „obiect” în afara acesteia, de aceea consideră că o teorie a politeții trebuie să fie o teorie de ordinul I (Watts 2011: 105). Watts apelează în studiul său la paradigma cognitivă și la spațiile conceptuale/mentale (așa cum sunt definite de Croft 2001, Fauconnier/Turner 2002), dar și la metaforele conceptuale⁷⁷. După Watts (2011: 113), sursa metaforei conceptuale a

2015: 116). În turcă, *frengi* însemna atât ‘sifilitic’, cât și ‘european’, lipsa de control, de moderație fiind marca moralității deficitare (Wigen 2015: 117).

⁷⁶ “to develop a socio-cognitive constructionist approach to emergent social practice” (Watts 2011: 104).

⁷⁷ “[Polite] it was used not in the literal sense of ‘polished’ (from Lat. politus or French poli), but in an abstract sense of that lexeme referring to human behaviour. Its derivation lies within a conceptual metaphor which projects the property of an object onto the bodily comportment, social behaviour, dress and actions of a human being. The physical experience that a human being has of a polished surface is one of an object that has been rubbed constantly and/or deliberately and assiduously until it loses its rough texture and feels smooth to the touch and visually reflects

omului politicos ca obiect șlefuit își are originea în scrierile renaștătorilor italieni Baldassare Castiglione (1528, *Il libro del cortegiano*), Giovanni Della Casa (1558, *Il Galateo*) și Stefano Guazzo (1574), care-și propun să definească normele comportamentale la curțile ducale italiene.

Expresiile metaforice (de exemplu, *a polei*, *a subția*, *necioplit*) identificate în corpusul nostru relevă metafora individului ca obiect care trebuie prelucrat pentru a fi adecvat pentru socializare (unele dintre scenariile metaforice sunt comune în spațiul european). Aspectele metaforice pe care le avem în vedere evidențiază reflexivitatea metadiscursivă (cum se consideră că ar trebui să se poarte vorbitorii) și metacognitivă (prezentarea unor stări cognitive fixate, de tipul așteptărilor, atitudinilor), ilustrând graduală conștientizare (*awareness*) metapragmatică (Verschueren 1999, 2000, 2012).

France (1992: 2) consideră „politețea” un set de valori care definesc societatea și cultura din Europa modernă (nu doar manierele politicoase, ci și un tip de civilizație), urmând accepțiunea din secolul al XVIII-lea al termenului. France consideră că retorica literară a secolelor XVII-XVIII este una a politeții, relevând „urbanitatea” societății educate și cu un statut înalt (France 1992: 3). Atât în Franța, cât și în Marea Britanie, valorile esențiale ale claselor educate din secolele XVII-XVIII sunt *l'honnêteté* și *la politesse*: prin persoana sa, individul politicos reflectă procesul de civilizare, adaptându-se la așteptările grupului prin cizelare, rezultatul dorit fiind armonia socială. Însă politețea apare și ca forță opresivă (France 1992: 4). De asemenea, încă din secolul al XVII-lea, dicționarele includeau situații relevând relația dintre politețe și falsitate (de exemplu, Furetière menționat de France 1992: 59).

În teoriile cognitive, metafora este percepută ca un fenomen conceptual, al gândirii, și doar secundar ca fenomen lingvistic, expresiile lingvistice metaforice oferind posibilitatea de manifestare explicită a mecanismului cognitiv (Kövecses 2006: 122). Fiind percepute unele similarități între două cadre/domenii, locutorii ajung la o interacțiune conceptuală care dă naștere metaforei (Kövecses 2006: 115). Corespondențele dintre două domenii sunt numite metafore conceptuale, acestea fiind seturi de suprapuneri între cele două domenii, în formula „clasică” „A este B” (Kövecses 2006: 116). B reprezintă domeniul sursă (de obicei, mai concret), în timp ce A este domeniul țintă (de obicei, abstract) (Kövecses 2006: 117). Unele suprapuneri dintre elementele domeniului sursă și cele ale domeniului țintă depășesc corespondențele obișnuite, declanșând diverse implicații logice (*entailments*): deși doar anumite aspecte ale domeniilor sursă, respectiv țintă, participă la suprapunere, cunoștințele despre domeniul sursă pot fi extinse și asupra țintei (Kövecses 2006: 123-124).

light. A polished surface is thus an aesthetic experience of pleasure and delight. The process resulting in the state of being polished may be natural friction between objects or friction applied deliberately by human agency to a surface. But when applied to the outward appearance and behaviour of a person, the strongest implication is that human agency has been applied, consistently and carefully, to make that person appear smooth and to radiate light, i.e. to be the source of aesthetic pleasure and a delight for others” (Watts 2011: 113).

E. Semino (2008: 6) a remarcat faptul că teoreticienii metaforei conceptuale accentuează ideea conform căreia domeniul țintă corespunde unor experiențe complexe, abstracte, mai puțin familiare, cu limite neclare (de exemplu: timp, emoție, viață, moarte), în timp ce domeniul sursă este selectat din cadrul experiențelor simple, familiare, concrete, chiar fizice, clar delimitate (de exemplu, mișcare, experiențe corporale, obiecte), deși nu toate metaforele pot fi legate de experiențe concrete, ci doar de anumite similarități percepute de către utilizatori (Semino 2008: 7).

Pornind de la teoria metaforei conceptuale, E. Semino propune o manieră proprie (pe care o vom avea ca model) de analiză, criticând abordarea clasică (Lakoff/Johnson 1980) care ignoră textele autentice, utilizând doar exemple construite, lipsite, în general, de context. Autoarea observă necesitatea de a se acorda atenție caracteristicilor formale ale expresiilor metaforice, tiparelor textuale și intertextuale. Pentru a putea avea un instrument mai suplu de analiză, Semino propune scenariul metaforic (o subdiviziune a unei metafore conceptuale), ce include reprezentări mentale ale unor situații particulare, cadrul, participanții, scopurile și acțiunile asociate cu acestea (Semino 2008: 10).

Autoarea citată consideră că „metaforicitatea” este graduală, fiind nevoie de distingerea în interiorul expresiilor metaforice între trepte diferite de convenționalizare – de exemplu, se consideră că o expresie este convențională dacă sensul său metaforic este deja inclus în definiția de dicționar (Semino 2008: 19). Interesante sunt modalitățile propuse pentru observarea modului de articulare a metaforei în text (*patterning*) (Semino 2008: 22-30), incluzând elemente diverse, atât cu un grad de complexitate progresivă (repetiție, recurență, grupare, metaforă filată), cât și combinații distonante, relații intertextuale, opoziții între interpretarea literală și cea metaforică, mijloacele metalingvistice de încadrare. Alegerea unei metafore are consecințe asupra structurii (*framing*) textului, asupra aspectelor aduse în prim-plan sau plasate în fundal (*foregrounded/backgrounded*), facilitează realizarea inferențelor, asocierile emoționale și evaluative, acceptarea unor posibile acțiuni viitoare (Semino 2008: 91).

Modalitatea recurentă de a vorbi/conceptualiza un aspect al realității, devenită normă, se dovedește foarte greu de schimbat sau criticat. Astfel, metaforele conceptuale convenționale pot fi văzute ca parte a convingerilor împărtășite de un grup social, o marcă a ideologiei aceluia grup (Semino 2008: 33). După van Dijk (1998: 8), ideologia reprezintă fundamentul reprezentărilor sociale, la rândul lor alcătuite din combinarea unor convingeri (scenarii, cadre, atitudini, opinii) împărtășite la nivel social (van Dijk 1998: 46). O ideologie se formează prin combinarea unor reprezentări mentale ale unor aspecte din realitate; în realizarea reprezentărilor intervine mecanismul metaforic.

Sensul lui *polir* implică plăcerea estetică: trecerea de la ceva neprelucrat la ceva delicat la atingere și plăcut la vedere prin procesul prelucrării (France 1992: 55, Watts 2011: 113). Watts

consideră că atât *polir*, cât și *poli* relevă o metaforă conceptuală: proprietatea unui obiect este transferată unui comportament uman. Suprafața lustruită, obținută intenționat și implicând o activitate constantă, oferă experiența estetică a plăcerii (Watts 2011: 113). Transferând această prelucrare concretă în sfera umană, abstractă a comportamentului (non)verbal se implică un lung proces conștient de pregătire pentru relații sociale armonioase (chiar dacă pentru armonia socială se sacrifică sinceritatea – France 1992: 60-61). Originea acestui transfer metaforic este însă mai veche, în latină *politus* relevând atât sensul concret, cât și cel abstract referitor la comportamentul uman.

Exemplele literare românești relevă acest tip de metaforă conceptuală convențională, tip comun în gândirea europeană în ceea ce privește politețea.

Hârzobeanu: Trebuie ca să mărturisim, prințesă, că dacă obiceiurile soțietății *s-au mai poliit*, dacă bontonul s-au introdus la noi, meritul e al dumnevoastră. VA T2, 358-359

Expresia metaforică se bazează pe verbul *a polii* (*a polei* cu pronunțare regională); verbul *a polei* (< sl.) are sensul abstract de ‘a civiliza’ (apărut la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea). Exemplul pune în evidență un rezultat, agentul responsabil (prințesa) fiind precizat explicit.

Metafora poleirii apare și în cărțile de bune maniere pentru relația dintre comportamentul exterior și baza culturală internalizată, precum și pentru marcarea rolului femeilor în procesul civilizării:

Cultura spirituală adevărată, care este basa și condițiunea principală a manierei bune, se manifestă în o purtare liniștită. Ea nu știe de perplesitate, de frică, de apucătură, de vorbe sgomotoase și de țipete, ci în toate împrejurările vieții înfăcișează pre omul în totă demnitatea sa. Cultura adevărată și maniera bună nu e numai o *poleire din afară*, care cu ocaziunea dată se șterge ca se apară de sub ea duricița și negliobia, ci o *poleire internă* împreună cu însușiri mai nobili... (Ardeleanu 1889: 6)
Încă și în evul vechi și mediu influința mulcomitorie a femeilor a început *poleirea* barbaților. (Ardeleanu 1889: 7)

O altă expresie metaforică de tip convențional e dată de verbul *a subția*:

Voiești să *subțiezi* pe rumâni și să-i faci delicați prin Ț cel vestit de atâta vreme prin cărțile rumânești? Pentru aceasta învață că limba și oamenii *nu se subțiază* prin pelticimea limbii: ei au trebuință de idei, de cunoștinți și de experiență ca să *se subțieze*. IHR, Prefață la Gramatica Românească 299-300

Ambele exemple ilustrează metafora conceptuală a individului ca obiect asupra căruia se poate interveni pentru a fi pregătit pentru societatea modernă, civilizată. Instrumentul prin care se obține „subțierea” este *educația*, marcată prin seria „idei”, „cunoștinți”, „experiență”. Jocul dintre agentiv– *a subția* – și eventiv – *a se subția*, implică două instanțe: o elită educată [subînțeleș] ca agent al schimbării, respectiv un pacient care trimite la o comunitate întreagă („rumâni”, „oamenii”).

Alte exemple cu această metaforă convențională sunt și:

Acum s-a mai *subțiat* gustul rumânilor, nu prea le place să petreacă cu asfel de oameni; băieții pe drum nu se mai țin după asfel de inspirați. Acum sunt la modă d-alde d. Sarsailă, Sgândărilă... autorii regenerației rumânești. IHR, Domnul Sarsailă, autorul 460
Acum lumea s-a *subțiat*, fiecare vorbește și scrie limba sa proprie și știe că suntem strănepoți ai lui Traian. IG, 72

unde verbul apare asociat unui abstract (gustul artistic), desemnându-i metonimic pe români, sau unui nominal cu sens general (*lumea*), trimițând de asemenea la români. Din cele două exemple lipsește ideea unui agent sau a unei influențe, prezentându-se un rezultat al acțiunii „civilizatoare”.

Expresia metaforică pereche, antonimică, a *subțierii* este dată de adjectivul participial *necioplit*, din nou o reificare a individului, ca obiect asupra căruia trebuie exercitată o acțiune de „șlefuire”, individul nefiind adaptat pentru socializare. Vezi, de exemplu, următoarele situații:

Cocoana Mândica: (...) Bine, nu știi că astăzi avem soare, nu știi că am poftit la petrecere? Ce-mi stai ca o momâie? Până când ai să fii *necioplit*? Când o să te văz și eu mai de modă, mai delicat, totdeauna ca un urs sălbatec, *mojicos, grosolan!*... PND, Caragiali O soare la mahala 185
Poronca părinților le aruncă în brațele unor *modârlani neciopliți*, dar prețioși pentru că-s plini de bani... K OI, Iluzii pierdute 54
Așa de ambii veri se putea zice că unul era *moldovanul civilizat* și celălalt *moldovanul necioplit*, get-beget coada vacii. K OI, Tainele inimei 98

Lipsa de deschidere către societate este un reproș adresat de obicei de către femei bărbaților (cocoana Mândica către soț). Se poate remarca faptul că lipsa de educație se asociază cu un comportament inadecvat noilor cerințe sociale: se constituie izotopii în care comportamentul evaluat negativ este asociat explicit cu lipsa de educație și originea modestă (*mojicie, mojić, grosolan, grosolănie, modârlan*) sau cu lipsa de deschidere față de noile reguli ale societății, care implică obligativitatea socializării: se pot observa seriile antonimice *civilizat-necioplit, necioplit-de modă, delicat*.

Soția se poate prezenta ca agent al cizelării soțului, chiar dacă recunoaște că nu obține rezultatul dorit:

Chirița (*singură*): Ei!... geaba, geaba!... cât îmi bat eu capul *să-l mai cioplesc... să-l mai chilesc...* pace!... îi stă *rugina de-o șchioapă la ceafă*. Ce deosebire cu musafiriul nostru! îl cunoști cât de colo că-i civilizat... Iaca, de pildă aseară, când am luat ceaiul... ofițeriu și-o pus frumușel zahăru-n ceașcă cu cleștele cel de argint... da d-lui... las' că bodogănește că n-ar trebui să deie ceai la iuli, pe călduri... dar ce face?... ie zahăru cu degetele din zăharniță ș-apoi îl pune în clește... încât îmi vine așa paracsân!... Îmi era mai mare rușinea de ofițer aseară... (...) VA T1, Chirița în provincie 445

Soțul apare ca obiect asupra căruia se acționează: „să-l cioplesc”, „să-l chilesc”, în sensul subțierii, al pregătirii pentru cerințele lumii moderne. Chirița își recunoaște eșecul, admitând lipsa comportamentului modern la Bârzoii: „îi stă rugina de-o șchioapă la ceafă”, și exemplificând, în contrast cu ofițerul „civilizat”, modul în care soțul pune zahărul în ceai. A *pili* nu apare des în corpusul nostru ca metaforă convențională, deși acțiunea fizică de la care se realizează transferul metaforic este similară cioplierii sau poleirii.

În alte situații, este implicită asocierea „necioplierii” cu nefrecventarea lumii urbane și cu o societate mai tradițională, puțin receptivă la nou:

Iorgu: Miros de curechi murat, pentru plăcerea nasului!... Scârțituri și răcnete țigănești, pentru plăcerea urechilor!... și priveliștea unor persoane urâte, ruginite și *necioplite*, pentru plăcerea ochilor!... (...) Dar societatea ta cea plină de grații?... Vai ș-amar!... Ce-o să mă fac?... îmi vine să ieu câmpii, să fug în lume... departe de casa părintească; departe de provincialii acești fără de sentimente și fără ideile veacului meu (...)
VA T2, Iorgu de la Sadagura 29

În replica lui Iorgu, educat în străinătate („grațiile” societății din Sadagura) și deschis noii mentalități („ideile veacului meu”), persoanele apropiate care îl primesc și alături de care ar trebui să trăiască sunt „provinciali” anacronici: se construiesc două izotopii bazate pe opoziția *vechi-nou*, în care noul are toate calitățile (societate, grații, sentimente, idei [progresiste]), iar vechiul este un antimodel, atât estetic („persoane urâte”), cât și ca atitudine psiho-cognitivă („provincialii acești fără de *sentimente* și fără *ideile veacului meu*”). Rugina (care apare în replica Chiriței) și persoanele ruginite (din replica lui Iorgu) trimit la sensul abstract al termenilor, la o mentalitate retrogradă. Ideea de mentalitate învechită se mai regăsește și la Negruzzi sau la Ghica:

— Iartă-mă, domnul meu, strigă: iartă-mă că nu mai am rabdare! Ce-mi vorbești de fanatism și de deprindere? De ne-am fi potrivit acestei *vechi rugine*, am purta încă barbe și papuci galbeni. CN PT, Scrisoarea XIV 257
...multe idei greșite de ale bătrânilor și de ale boierilor am spulberat și multe idei moderne am împlântat în spirite; *multă rugină am curățit* de pe mulți. IG, 176

Acuzația poate fi realizată și între personaje cu statut inferior:

Matus: Ei, bun-ciur, cumetre?
Tufoi: Ciur e bun, nu de cernut fărină; mai bună-i sâta, și doară asta o știi; ia întreabă și pe pitarul.
Matus: Se vede că ești tot țigan *ruginit*, *deși știi a pili*. Bun-ciur să zice la Paris când te întâlnești cu altul, ia cum am zice noi: cumătre, hai la crășmă!
Tufoi: Din câte ai văzut, cu atâta numai *te-ai spoit*? GASl, Țiganii 566

Când Tufoi nu recunoaște formula de salut din franceză, Matus îi reproșează lipsa de „modernitate”, replica sa combinând sensul abstract („ruginit”) cu cel concret, legat de meseria lui Tufoi („deși știi *a pili*”). În urma explicării formulei, în replica lui Tufoi se utilizează o nouă metaforă convențională, a asimilării superficiale a unui model străin: „Din câte ai văzut, cu atâta numai *te-ai spoit*?”.

O imagine a „civilizării” provincialului apare în următorul fragment din Kogălniceanu, chiar dacă în cheie umoristică:

Așa ținutașul, fie din Țara de Sus, fie din Țara de Jos, care a fost în Iași de douăsprezece ori și în fieștecăre oară a șezut câte douăsprezece săptămâni, nu se poate socoti de provincial. În atâta petrecere în clima capitalei *el și-a pierdut caracterul primitiv, prostia de ținutaș*. *Adunarea noastră l-a cioplit*; pâcla noastră i-a schimbat vopsea; colbul nostru l-a înălbit; tina noastră i-a văcsuit ciubotele. Trăsurile iașenilor sau l-au călcat pe picioare și așa l-au mântuit de bătăături, sau l-au stropit din creștet până în talpe. El a fost la teatru, la cel franțuzesc, la cel nemțesc sau la cel românesc, nu-i nimic. (...) Prin toate aceste întâmplări *el păstrează undeva pecetea capitalei; el nu-i încă iașan, dar nu mai este provincial*; prin urmare, cum s-ar zice, nu-i nici copou, nici ogar. K OI, Fiziologia provincialului în Iași 68-69

Prin frecventarea oamenilor capitalei și prin contactul cu noutățile vieții moderne, omul din provincie devine *cioplit* (un scenariu metaforic al civilizării în care societatea capitalei este un

agent activ, iar provincialul un „obiect” – pacient – al acțiunii acestei societăți): nu-și pierde definitiv caracterul provincial, nu-l câștigă nici pe cel de locuitor al capitalei (modelul), dar este într-o fază de tranziție.

Dacă provincialul se poate civiliza prin frecventarea capitalei, un locuitor al capitalei își poate pierde calitățile prin abandonarea cadrului de referință al modernității – orașul-capitală:

Asemenea și născuții în capitalie, mutați pe urmă în ținut, nu se pot numi provinciali, ci *provincializați* [în italic în original], o numire care cât pentru mine o urăsc mai mult decât toate poreclele din lume și pre care, pe sfântul meu, n-aș vroi a o avea. Mai bine aș prefera să car apă pe la jidani, să fac cărbuni, să lucrez la drumuri publice, să fiu pus preste arături, decât să fiu numit **provincializat: fui, ce scârnav nume!** K OI, Fiziologia provincialului în Iași 70

Civilizarea-civilizația (incluzând sfera politeții) implică un cadru dinamic, al socializării și al achizițiilor lumii moderne (teatru, operă, jocuri de societate, baluri etc.), atributele sale dispărând, în ochii locuitorilor capitalei, prin mutarea în orice alt loc din principat (rezistența provinciei la modernizare sau ritmuri diferite între centru și periferie).

În alte situații, *glasul necioplit* apare într-o opoziție cu *glasul pițigăiat*, acesta din urmă fiind atributul unui boier, pe când primul ar fi atributul unei slugi:

Nicolae: (...) Vezi-mă pe mine: când sunt sluga ta, ar jura cine mă vede că m-am hrănit toată viața cu mămăligă: umblet neîngrijit, căutătură leneșe, mișcarea mâinilor greoaie, *glasul necioplit*. Toate astea îmi sunt niște scuturi puternice împotriva oricărei căutăture cercetătoare. Când iar sunt boier: capul țeapăn, mijlocul mlădios, umblet înfipt sau legănat, mâinile în neconținută mișcare, ochii micșorați, vorbă fără șir, fără temeii, *glasul pițigăiat*. PND, Caragiali Doi coțcari 271

Cu alte cuvinte, și tonalitatea vocii ar putea implica o anume „prelucrare” în sensul „subțierii”, nu atât pentru sfera restrânsă a politeții, cât pentru cea mai largă a civilizării.

Există însă și contexte în care *neciopli* apare singur, fără alte elemente care să formeze o izotopie, dar utilizarea de acest tip implică o atitudine ușor de reperat de receptor, atitudine inadecvată așteptărilor și tipului de relație între cei implicați:

Ieșind noi, se apropiase postelnicelul de părintele meu și începu cu cea mai mare *neciopli* a-l ține de rău, pentru răspunsul care îl făcuse logofătului. PRR, Cantacuzin Serile de toamnă la țară 120

Un alt element, similar cu *necioplit* și opus lui *subțire*, este *gros* (adjectivul nu se referă doar la dimensiuni fizice, ci și la atribute care țin de prezența/lipsa civilizării):

Vai de mine, ce *grosime* și ce *mojâcie*!!! Ia te uită că ăștia și pe delicatul și plinul de dulceată Ț l-au scos! Nu zău, ăștia sunt rumâni *groși*, bătărași de la țară, *nu vor să aibă cât de puțină evghenie* pă dâșii” IHR, Prefața la Gramatica Românească 295

În unele situații, *gros* și derivatele sale (*grosime*) sunt asociate cu elemente conotate negativ, trimitând la o educație inadecvată (sau lipsa de educație) și la o origine socială joasă: *grosime-mojicie*, români *groși*, *bătărași*, în opoziție cu *evghenie* (civilitate, noblete). Fragmentul face parte din prefața la gramatica lui Heliade Rădulescu, în care acesta imaginează un dialog cu un antagonist, partizan al vechii ortografii.

Un derivat al lui *gros* indică sfera civilizării:

Astfel făcui cunoștință cu câțiva dintre fruntașii Iașilor, precum Nicolaki Rosnovanu, Al. Sturza Miclașeanu și frații săi, frații Rosetti de la Bohotin, Catargieștii, Bălșeștii, la mesele cărora eram adesea invitat și tratat cu atențiunile cele mai nobile și mai generoase, atât din partea bărbaților, cât și a cocoanelor, cari câteodată mă arătau ca model către tinerii lor copii. *Relațiunile acestea îmi făcură mult bine*. Mai întâi mă mai *degroșiră: mă desfăcui de gesturile și apucăturile mitocănești sau provinciale, și mă conformai manierelor buneii societăți*. Pe lângă aceste, aflai ocașiune a mă familiariza mai mult sau mai puțin cu limba franceză, pe care până acuma abia o înțelegeam din citire. În familiile aristocratice această limbă fiind obligatorie pe atuncea... Sion, 406

A *de-groși* înseamnă pentru autor eliminarea comportamentului provincial (gesturi, apucături) și apropierea codului comportamental considerat adecvat – „manierele buneii societăți”. Această transformare exterioară și interioară se realizează mimetic, prin frecventarea unei elite sociale, dar transformarea are două faze: inițial este predominant rolul agentiv al relațiilor cu lumea aristocratică (relațiile interpersonale ca agent al schimbării în cadrul unei *comunități discursive* – Jucker/Kopackyk 2013) și, ulterior, rolul activ, conștient al „recipientului” care imită un model. Ca și în fragmentul de mai sus, de la Kogălniceanu, lumea capitalei este cea care impune o schimbare, care se oferă ca model, „provincial” fiind conotat negativ (mai ales prin vecinătatea lui „mitocănesc”⁷⁸).

Alt scenariu metaforic este cel organic, în care domeniul sursă este cel vegetal (exemplul este extras dintr-o carte de bune maniere):

În grădina vieții fie-care flóre trebuie să-o cultivăm cu îngrijire; și *curtușia e una dintre cele mai frumoase flori ale acestei gradine*. (Ardeleanu 1889: 6)

În continuarea ideii de bază a scenariului metaforic precedent se poate remarca faptul că politețea (*curtușia*) rămâne un ideal estetic: „una dintre cele mai frumoase flori”; scenariul implică agentivitatea umană (omul – „grădinarul” propriei vieți, imagine de sursă biblică), dar rămân implicate ideile educabilității („cultivarea”) și cea a fragilității acestui tip de comportament.

Alte conceptualizări metaforice convenționale pot să apară și pentru față – în română, este vorba despre *obraz* (similarități cu modul în care se conceptualizează în turcă și chineză, Ruhi/Kádár 2011). Ruhi și Kádár (2011) observă similarități, dar și diferențe între conceptualizarea echivalentului pentru cuvântul din engleză *face* (față) în chineză și turcă⁷⁹. Romanele turcești de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX surprind, într-un mod mai mult sau mai puțin explicit, critica unor vechi practici și a neînțelegerii unor practici occidentale (Ruhi/Kádár 2011: 28). În China, modernizarea a devenit un subiect central în timpul Primului Război al Opiumului (1839–1842), până atunci chinezii considerându-și imperiul cel mai civilizată loc de pe planetă (Ruhi/Kádár 2011: 29). În general, romanele turcești analizate

⁷⁸ *Mitocan* și derivatele sale apar în sfera impoliteții mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (este foarte frecvent, de exemplu, în *O noapte furtunoasă*, la Caragiale). Sensul care trimite la ideea de periferie este trecut pe planul al doilea, în timp ce proeminent este sensul de persoană cu comportament inadecvat în interacțiunea socială.

⁷⁹ Analiza se bazează pe romane de sfârșit de secol XIX (într-o perioadă în care ambele culturi cunosc procesul general de modernizare/occidentalizare, schimbările politice, economice etc. afectând ordinea socială și managementul interpersonal).

sunt critice cu importul superficial al unor semne ale occidentalizării (mobilă, haine, mâncare, divertisment) și cu etica nonislamică în relația dintre sexe (Ruhi/Kádár 2011: 30). Cele chineze, satirice, sunt scrise într-un stil tradițional vernacular, imitând limba vorbită (Ruhi/Kádár 2011: 37).

Atât în turca din perioada otomană, cât și în turca actuală există șase cuvinte care corespund engl. *face*: *yüz*, *sima*, *surat*, *çehre*, *bet* și *cemâl*; *yüz*, de origine turcică, este folosit cel mai frecvent atât pentru partea corpului, cât și metaforic pentru a desemna o persoană, emoții sau alte sensuri similare⁸⁰. Metaforizarea este veche (atestată într-un dicționar de secol XI), *yüzlü* însemnând ‘cu onoare, prestigiu’ (Ruhi/Kádár 2011: 31). Un alt termen, *yüzsüz* înseamnă literal ‘fără față’, adică ‘fără rușine, nerușinat’ (Ruhi/Kádár 2011: 35). În chineză, sunt trei lexeme principale pentru ‘față’: *lian*, *mian(zi)* și *yan*. Dacă ultimul are un sens concret, primele două au și un sens figurat, ‘onoare’ (*lian* având ca sens vechi, concret, ‘obraz’), dar în perioada imperială târzie *lian* desemna cel mai înalt prestigiu social, în timp ce *mian(zi)* se referea la un prestigiu mai puțin important. Autorii observă că multe dintre expresiile identificate în textele literare nu mai sunt azi în uz în mandarină (Ruhi/Kádár 2011: 37)

Pe lângă sensul de ‘față’ sau ‘parte a feței’, *obraz*⁸¹ mai însemna și ‘persoană’ (*obraz subțire* – ‘persoană fină, aristocratică’), în secolul XVII; ‘stare socială, rang’, la începutul secolului al XVIII-lea; ‘personaj’ din piesele de teatru (începutul secolului XIX), iar derivatele lui *obraz* apar asociate încă din cronica lui Neculce sferei impoliteții:

Și slugeli lui cei din boiarie era tarii și mari și *obraznici*, dup<ă> cumu-i *hirea mojițească*. Intra în cas<ă>, și cu tre<a>bă și fără<ă> tre<a>bă, când le era voia, de nu sãm<î>na curte nimic a domnie, de *atîta obrăznicie ce țera*. (Neculce, f. 304v)

prin lipsa comportamentului adecvat față de o persoană cu statut superior (domnitorul) și față de cadru (curtea domnească).

Așa cum am văzut în capitolul dedicat evaluării im/politeții, *obraznic* este un element frecvent. Literal, *obraznic* ar însemna *fără obraz*, *fără față*, adică *fără rușine* (vezi tc. *yüzsüz*). Expresia cea mai frecventă în care acest element apare este *a-i fi rușine obrazului*, de obicei în adresare directă către interlocutor, ca modalitate de sancțiune a unui comportament considerat inadecvat. O altă modalitate de sancționare este utilizarea expresiei *fără (de) obraz*:

Marița: (...) Pușchiule *făr’ de obraz!* Mă duc, mă duc c-am să leșăn și mă-nnăduș de necaz. PND, 363
- Na, o Clementină, țigan *fără obraz!* Apoi, deschizând ușa, îl îmbrânci afară. Sion, 64
Balașa: Ian auzi-l că și râde! *Are obraz să rădă!* VA T1, Drumul de fer 821

Metaforic, lipsa de obraz implică lipsa de rușine, o valoare importantă în comunitatea

⁸⁰ În cultura turcă, a privi pe cineva în față implică atât o lectură literală, cât și implicațiile interacționale: a arăta atenție, (dez)afiliere sau o anumită poziționare către sine și *alter* (Ruhi/Kádár 2011: 32-33). Exista un obicei vechi de a nu privi pe cineva în ochi, în semn de respect, smerenie sau modestie, în relația cu un superior sau în prezența femeilor (Ruhi/Kádár 2011: 34).

⁸¹ *Obraz* și *față* sunt prezente în multe expresii din română actuală care pot fi legate de im/politețe (Vasilescu 2007).

românească, atât în cea tradițională, cât și în cea actuală (Stoica 2010). Rușinea și obrazul par să fie strâns legate, asociate cu o anumită percepție a propriei persoane:

Cuconul Anastase: Dar ce eram să fac? Era să șez și eu să mă copilăresc ca voi? Mie *îmi crepă obrazu de rușine* când mă vedeam într-un amestec cu niște copii de ieri, d-alaltăieri (...)PND, Caragiali O soare la mahala 185

În alte situații, *obraz* trimite la vechiul sens de rang:

Balașa: Adeluța *nu-i de obrazu d-voastră*...adică să nu bănuiești. VA T1, Drumul de fer 806

sau la ideea cenzurării unui comportament prea permisiv față de o persoană care ar putea apoi transgresa normele adecvării situaționale:

Balașa: Nu, draguță, *să nu-i dăm obraz*... Las' pe mătușa, că știe ea ce face... Mergi. (Adela iese prin dreapta) VA T1, Drumul de fer 805

4. Observații finale

Comportamentul verbal de sprijinire sau de construire a imaginii este dependent de tensiunea dintre vechile și noile practici sociale. Contactele culturale sunt extrem de importante în promovarea unui model, direct (în perioada fanariotă) sau prin intermediar (de exemplu, rolul ofițerilor ruși de a promova limba franceză în Principate). Globalizarea culturală apare în Principatele Române ca o suită de modele: modelul francez urmează unei regionalizări (modelul fanariot, greaca – *lingua franca* în Europa de SE) care a facilitat noua „aculturație”; elita din Principate este favorabilă modelelor culturale străine, adaptativă și empatică, plasând modelul străin deasupra vechii tradiții.

Atât *subțire*, *a ciopli*, *necioplit*, cât și *gros* au în definițiile de dicționar sensul abstract care le conectează sferei im/politeții. Este vorba de o metaforizare convenționalizată, similară celei a echivalentelor romanice *politus* sau *poli* (mai convenționale par *subțire* și *gros*, având atestări mai vechi, de secol XVII). S-ar putea face o distincție între aceste elemente: verbele ilustrează un proces (a ciopli, a subția), iar adjectivele și substantivele stadiul final al procesului sau, din contră, un stadiu inițial în afara oricărei intenții de a se supune procesului civilizator. Se mai poate remarca importanța educației în obținerea politeții/civilizării, nu atât sistematic, prin intermediul școlii, cât mimetic, selectând un model – o elită – urban și social (aristocrația cultivată reprezintă agentul principal al civilizării, iar cei care îl imită fac acest lucru conștient sau inconștient, nefiind încă adaptați noului cadru social). Respectarea ordinii epistemice implică respectarea ordinii deontice și obținerea ordinii emoționale și a beneficiului conforme așteptărilor.

Politețea/civilizarea reprezintă un ideal estetic și în societatea românească. Modalitatea recurentă de a conceptualiza politețea/civilizația în spațiul european este observabilă și în spațiul românesc. Metaforele conceptuale convenționale relevă deci convingerile împărtășite, reprezentări mentale similare, dar și ideologia unor grupuri sociale dominante la nivel european.

Metaforele convenționale relevă și proeminența schimbării de atitudine și mentalitate, transformarea bruscă a practicilor sociale (comparativ, opera lui Caragiale relevă mult mai puține astfel de situații, ceea ce ilustrează un stadiu diferit, în care noul model era deja asimilat). Atitudinea elitei față de noul cadru de referință este influențată de cel puțin doi parametri: pe de o parte, deschiderea față de modelul nou este condiționat de gen – femeile sunt mai dornice să adere la noul cadru de referință (Cornea 1972, Cazimir 2006; Ciupală 2003; Terkourafi 2011 etc.); pe de altă parte, vârsta joacă un rol important în acceptarea sau promovarea schimbării – persoanele în vârstă sunt sensibile la ritualurile explicite de marcare a statutului lor superior.

În cadrul europeanizării, se observă o schimbare de la nonverbal către verbal: în timp ce comportamentul nonverbal se simplifică, comportamentul verbal se diversifică și se complică (vezi sistemul pronominal și formele de adresare), poate ca o compensație a rolului diminuat al manifestărilor exterioare rituale.

CONCLUZII

Textele literare de la jumătatea secolului al XIX-lea relevă o varietate de relații private și publice, cu un rol important acordat socializării. Manifestările exterioare, (cvasi)obligatorii în practica socială veche, rămân o normă în anumite cadre, dar calculul adecvării comportamentale diferă de la un cadru de referință (cel vechi) la altul (cel nou). Comportamentul verbal de sprijinire sau de construire a imaginii (pentru *ego*, *alter* sau *alius*) este dependent de tensiunea dintre vechile și noile practici sociale. Contactul cultural este extrem de important în promovarea unui model, direct (situația din perioada fanariotă, încă vizibilă în prima jumătate a secolului al XIX-lea) sau prin intermediar (promovarea limbii și a culturii franceze în Principate de către reprezentanții administrației și armatei rusești). „Globalizarea culturală” este reflectată în Principatele Române de o suită de modele: modelul francez urmează unei regionalizări (facilitate de greacă în Europa de SE) care a pregătit terenul pentru noua „aculturație”. Exemplele indică faptul că elita din Principate este favorabilă modelelor culturale străine, adaptativă și empatică, considerând de multe ori modelul străin superior vechii tradiții.

Evaluarea comportamentală este identică *in situ* sau retrospectiv, *in praesentia* sau *in absentia*, la nivel individual sau colectiv. În corpusul analizat, evaluările comportamentului politicos apar mai frecvent în sfera naratorului decât în cea a personajelor. S-ar putea, pe de o parte, ca tipul de comportament considerat politicos să nu fie evident cititorului sau, pe de altă parte, ca adecvarea sa să nu declanșeze de multe ori o evaluare explicită. Evaluarea unui comportament ca nepoliticos apare însă atât în sfera personajelor, cât și a naratorului, dovadă a proeminenței acestui tip de comportament. Un alt argument al proeminenței impoliteții, în afara distribuției, este faptul că evaluarea unui comportament ca nepoliticos determină o anumită reacție defensivă față de persoana care l-a produs (deși aceasta poate fi evaluată în general ca politicoasă). Nu lipsesc situațiile cu automonitorizare, locutorul evaluându-și comportamentul ca fiind conform sau neconform normelor și așteptărilor sociale (relevarea dimensiunii epistemice drept modalitate de explicare a transgresării ordinii deontice).

În cadrul formal al curții feudale, comportamentul ritualizat era dublat de stereotipia mijloacelor de evaluare lexicală. Având în vedere interacțiunea la curte, considerând-o model și pentru interacțiunea mai generală în perioada feudală, se poate considera că politețea în societatea românească era politețe bazată pe discernământ.

La jumătatea secolului al XIX-lea, lexiconul politeții sugerează existența unui continuum de comportare adecvată și marcată pozitiv, în timp ce sfera impoliteții este mai constantă în timp. Termenii care conturează comportamentul adecvat (atât verbal, cât și nonverbal) se combină uneori cu termeni afectivi, ceea ce determină un transfer al acestor elemente lexicale (*politețe*, *familiaritate*, *amabilitate*, *amenitate*, *afabilitate* etc.) către etichetarea comportamentului marcat pozitiv. Componenta afectivă are un rol determinant în configurarea comportamentului marcat

pozitiv: implicațiile emoționale pozitive sunt preponderente în distingerea comportamentului adecvat de cel marcat pozitiv („cald”); ordinea emoțională este proeminentă în situațiile în care există intimitate și expectații simetrice. Atât politețea, cât și impolitețea implică scheme atitudinale care au asociate scheme emoționale; instanța care verbalizează emoțiile pozitive este în general naratorul, în timp ce emoțiile negative sunt explicitate atât de narator, cât și de personaje (în diverse trepte de tranziție).

Am remarcat în legătură cu aspectele metacomunicative anumite diferențieri între etichete: *politețe* se aplică unui manifestări verbale adecvate, neutre, care implică un comportament verbal de tip convențional (exprimare eufemistică, acte de vorbire rutinizate), dar și unei exprimări marcat („rece” în sensul distanței, „cald” în asociere cu termeni afectivi pozitivi). *Familiaritate* relevă în general un comportament perceput pozitiv, dependent de anumite limite endoxale (relații între sexe, între interactanți cu diferență mare de statut). *Amenitate* și *afabilitate* sunt mărcile unui comportament marcat pozitiv prin afectivitate, *amabilitate* se referă la un comportament adecvat înăscut, natural, idealul comportamental masculin fiind etichetat prin *galantomie*. Comportamentul adecvat, tipic modernității, educat, se evaluează prin *civilitate* și *urbanitate*, în timp ce *eticheta* este un artificiu social al comportamentului adecvat (perceput însă ca monoton, lipsit de afectivitate). Colocațiile în care apar termenii menționați, asocierile cu anumite adjective sau elemente afective relevă o adaptare în societatea românească a unor concepții franceze din secolul al XVIII-lea (distincția aristocratică) alături de o interpretare în sensul democratizării prin asumarea și internalizarea, grație educației, unui comportament adecvat în relațiile interpersonale, cu efecte afective pozitive.

Pentru impolitețe, etichetele de bază sunt *obraznic* sau *mojic* și derivatele lor. Acestea se referă la acțiuni – comportament verbal (mai puțin nonverbal) și o combinație de elemente verbale și nonverbale evaluate ca inadecvate, dar și la persoane (evaluate atât *in situ*, dar și pe baza unei istorii interacționale) în general considerate ca lipsite de educație sau de moralitate. Evaluările negative apar în situații diverse, cu simetrie sau asimetrie de statut, dar sunt mai numeroase când așteptările superiorului nu sunt confirmate de comportamentul inferiorului (când este transgresată ordinea deontică). Un instrument puternic de sancțiune, deteriorând imaginea persoanei asupra căreia este aplicată, este eticheta *obraznic* (sau derivatele sale), proeminentă în corpusul folosit.

Im/politețea relevă implicații importante asupra ordinii morale, afectând atât sinele individual, cât și pe cel relațional sau colectiv. Spre deosebire de epoca mai veche, în care accentul se pune asupra elementelor relaționale și colective ale sinelui interactanților, se poate remarca o deplasare a interesului asupra sinelui individual al participanților la interacțiune.

Politețea este în relație directă cu perspectiva deontică, polul obligativității reprezentându-l manifestarea (atât exteriorizată, dar și interiorizată a) deferenței față de un superior (în cadru public sau privat) sau manifestarea reciprocității (între persoane cu statut egal). În situațiile în care ordinea morală este transgresată, se consideră că transgresarea este intenționată (ceea ce declanșează un lanț de reacții ofensatoare între egali). În cadru privat, între bărbați cu statut egal, transgresarea se poate rezolva prin duel (reparație simbolică a ofensei).

Evaluarea adecvării comportamentale contribuie la menținerea sau ameliorarea relației interpersonale (în special atunci când apare marcarea pozitivă); evaluarea inadecvării comportamentale deteriorează doar relația dintre persoanele cu statut egal. În cazul persoanelor cu statut superior, eul respectabilității (prestigiu, onoare) este mai important decât cel al identității (trăsăturile individuale) în interacțiunea cu persoane considerate inferioare. Principiul echității pare să fie cel mai important principiu în relația cu inferiorii, iar cel al asocierii caracterizează relațiile dintre persoanele cu statut egal sau similar. Puterea este reafirmată în interacțiunile cu interlocutori între care există o asimetrie de statut, în cazul evaluărilor negative, și „negociată” în interacțiunile dintre egali.

Ca tip de comportament lingvistic, politețea relevă utilizarea în paralel a resurselor deja existente cu cele care aparțin modelului străin. În activitatea relațională evaluată pozitiv sunt preponderente actele realizate direct; nu lipsesc nici realizările indirecte, dar acestea par influențate, de exemplu în cazul complimentelor, de noul model de referință. Se pot observa unele tendințe de realizare a actelor expresive: de exemplu, în cazul mulțumirilor, realizarea implică accentul asupra locutorului (prin verbul performativ) și apariția, după model străin, a interjecției ca indicator al forței ilocutionare, abandonându-se tiparul prin care îi este atribuită interlocutorului o calitate; în cazul scuzelor, apar doar structurile prin care se cere iertarea interlocutorului (direct sau prin intermediul tiparului „rugăminte”), nefiind înregistrate situații în care să se exprime regretul locutorului, iar tiparul interjecțional este unul recent (uneori dublat de cel tradițional). În privința salutului, în unele situații, este evidentă originea unor formule în acte expresive de tip urare.

Activitatea relațională implică o conceptualizare individuală, dar și colectivă, a comportamentului (in)adecvat formelor de practică socială. În textele literare din corpusul nostru sunt numeroase verbe performative (pentru actele considerate politicoase) sau verbe care descriu efectul perlocutionar (pentru actele considerate nepoliticoase), abundența lor putând fi explicată prin nevoia de a ghida lectura receptorului.

Actele expresive negative (observații critice, reproșuri), unele implicând calificare peiorativă (insulte, imprecățiile), relevă efecte afective negative. Analiza a avut în vedere doar situațiile cu etichete metacomunicative legate de perceperea enunțului sau a acțiunii, precum și a efectului acestuia/acesteia; am dorit să eliminăm riscul unei interpretări influențate de

perspectiva actuală (empirică, dar și teoretică): în interacțiunile în care ținta actelor negative este un inferior (de obicei un servitor sau un rob) asemenea acte par a constitui o regulă în practica socială (nu apar comentarii legate de ofensă sau efectele acesteia). Ceea ce poate părea, din perspectivă actuală, agresivitate verbală ar releva un comportament nemarcat în perioada avută în vedere.

Contactul direct cu străinii, diversitatea interacțională din cadrul urban, dinamica mai accentuată a elitei și a clasei de mijloc față de conservatorismul și spațiul relativ închis al lumii rurale explică diferențele privind alegerile în realizarea actelor de vorbire (în sfera elitei realizările sunt mai variate). Modelul cultural la care un participant la interacțiune aderă determină selecția, dar noile formule sau tipare circulă în paralel cu cele anterioare.

În interacțiunile mixte, în lumea elitei, formalitatea este mai mare de partea bărbaților, aceasta bazându-se pe crearea discursivă a unei poziții (simbolice) de superioritate a interlocutorului feminin (simultan cu plasarea locutorului masculin pe o poziție de inferioritate), un „exercițiu de imagine” într-o societate în care rolurile publice importante aparțin exclusiv bărbaților.

În privința aspectelor metacognitive, am remarcat existența unor metafore conceptuale convenționalizate (*subțire, a ciopli, necioplit, gros* etc. au în definițiile de dicționar sensul abstract care le conectează sferei im/politeții), similare celor ale echivalentelor române. Educația este un parametru important în obținerea politeții/civilizării, dar nu prin intermediul școlii, ci mimetic: prin imitarea conștientă sau inconștientă a elitei urbane și sociale (aristocrația cultivată ca agent principal al civilizării). Modalitatea recurentă de a conceptualiza politețea/civilizația în spațiul european se regăsește și în spațiul românesc, politețea/civilizarea reprezentând un ideal estetic și în Principate. Metaforele conceptuale convenționale relevă nu doar convingerile împărtășite, reprezentările cognitive similare, ci și ideologia grupurilor sociale dominante, care pot antrena cadrul social mai amplu la nivel european.

Au fost identificați doi parametri care influențează atitudinea elitei față de noul cadru de referință: pe de o parte, genul (femeile sunt mai deschise, mai dornice să adere la noul cadru de referință), și, pe de altă parte, vârsta (tinerii acceptă sau promovează schimbarea, în timp ce persoanele în vârstă sunt sensibile la ritualurile explicite ale marcării statutului lor superior).

În cadrul occidentalizării, se observă o simplificare a comportamentului nonverbal și o diversificare și complicare a comportamentului verbal (sistemul pronominal și implicațiile pentru formele de adresare), pentru a compensa rolul diminuat al manifestărilor exterioare rituale. Această tendință se înscrie într-un tipar universal, marcarea socio-proxemică a spațiului implicând tranziția de la performarea comportamentală la performarea verbală, de la colectiv la personal și de la protejarea sau afirmarea imaginii personale la protejarea sau afirmarea imaginii celui alt. Considerăm că jumătatea secolului al XIX-lea ilustrează această tranziție: sensibilitate

față de statutul social (manifestarea deferenței ierarhice), grad de intimitate marcat afectiv în relațiile cu persoanele apropiate sau cunoscute, dar și reținere și formalitate în relația cu necunoscuții sau cu superiorii. Politețea românească la începutul secolului al XIX-lea era una bazată pe discernământ, în tranziție către o politețe care enfatizează apropierea și intimitatea, atentă și la protejarea sau afirmarea imaginii celuilalt, nu doar la protejarea și afirmarea imaginii personale.

BIBLIOGRAFIE ȘI SURSE

Corpus

- B – Dimitrie Bolintineanu, *Opere*, vol. V, ediție îngrijită, note și comentarii de T. Vârgolici. București: Minerva, 1984.
- Caragiale – *Opere*, ediție de Al. Rosetti, Șerban Cioculescu, Liviu Călin, prefață de Alexandru George, București: Editura Fundatiei Culturale Române, 1997.
- CN PT – C. Negruzzi, *Opere*, vol. 1. *Păcatele tinerețelor*, ediție critică, cu studiu introductiv, comentarii și variabile de Liviu Leonte, București, Minerva, 1974.
- CN 2 – Constantin Negruzzi, *Opere*, vol. II, *Proză, poezie*, ediție critică de Liviu Leonte, București, Minerva, 1984.
- CN 3 – Constantin Negruzzi, *Opere*, vol III, *Teatru*, ediție critică de Liviu Leonte, București, Minerva, 1986.
- F – Nicolae Filimon, *Opere*, vol. I *Excursiuni în Germania meridională. Nuvele. Basme*, ediție îngrijită și cronologia vieții și operei de Mircea Anghelescu, București, Editura Minerva, 1998.
- GA – Grigore Alexandrescu, *Poezii. Proză*, ediția a doua, text stabilit și note de I. Fischer, antologie și repere istorico-literare de Mircea Anghelescu, București, Minerva, 1985.
- GAs II – Gh. Asachi, *Opere*, vol. II (*Nuvele istorice. Varia*), ediție critică și prefață de N.A. Ursu. București: Minerva, 1981.
- GAsI – Gheorghe Asachi, *Opere*, vol. I (*Versuri și teatru*), ediție critică și prefață de N. A. Ursu, București, Minerva, 1973
- ICD – Ion Codru Drăgușanu, *Peregrinul transilvan*, ediție îngrijită și prefață de Romul Munteanu, București, Editura de stat pentru literatură și artă
- IG – Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, ediție îngrijită de Radu Gârmacea, București, Humanitas, 2014 [volum realizat după ediția din 1887].
- IHR – Ion Heliade-Rădulescu, *Opere*, vol. I, ediție îngrijită, prefață, note și bibliografie de Mircea Anghelescu, București, Univers Enciclopedic, 2002
- ÎTR – *Începuturile teatrului românesc*, antologie, prefață și note de Tiberiu Avramescu, București, Editura Tineretului, 1963.
- K OI – Kogălniceanu, Mihail, *Opere*, vol. I, text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Dan Simonescu, Editura Academiei RSR, 1974.
- K SNC – Kogălniceanu, Mihail, *Scrisori. Note de călătorie*, texte îngrijite, adnotate și prezentate de Augustin Z.N. Pop și Dan Simonescu, București, Editura pentru Literatură, 1967.
- PND – *Primii noștri dramaturgi*, ediție îngrijită și glosar de Al. Niculescu; antologie, studiu introductiv și note biobibliografice de Fl. Tornea, colecția Scriitori români. București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1960.
- PRR – *Pionierii romanului românesc*, antologie, text stabilit, note și prefață de Șt. Cazimir. București: Editura pentru literatură, 1962.
- RR – Radu Rosetti, *Amintiri. Ce am auzit de la alții. Din copilărie. Din prima tinerețe*, București: Humanitas, 2013.
- Sion – G. Sion, *Suvenire contimpurane*, ediție integrală (Biblioteca memoria. Jurnale, autobiografii, amintiri), Iași: Polirom, 2014.
- U – V.A. Urechia, *Din tainele vieții. Amintiri contemporane (1840-1882)*, Iași: Polirom, 2014.
- VA P – Vasile Alecsandri, *Opere*, vol. IV *Proză*, text ales și stabilit, note și variante de Georgeta Rădulescu-Dulgheru, București: Editura Minerva, 1974.
- VA T1 – V. Alecsandri, *Opere*, V, *Teatru*. Text ales și stabilit, note și comentarii de G. Rădulescu-Dulgheru. București: Editura Minerva, 1977.
- VA T2 – V. Alecsandri, *Opere*, vol. VI *Teatru*. Text ales și stabilit, note și comentarii de G. Rădulescu-Dulgheru. București: Editura Minerva, 1979.

Surse indirecte

- AAM – Teodor Aaron, *Scurtă apendice la istoria lui Petru Maior*, Buda, 1828.
- AFH – V. Alecsandri, *Farmazonul din Hîrlău*, Iași, 1840.
- AIR – Florian Aaron, *Idee repede de istoria principatului Țării Românești*, trei volume, București, 1835-1838.
- AR – *Albina românească, gazetă politico-literară*, Iași, 1829-1850.
- AsL – *Lexicon de conversație, prelucrat și publicat de o societate literară, supt direcția agăi Gh. Asachi*. Broșura I, Iași, 1842.
- BC – D. Bolintineanu, *Călătorii în Palestina și Egipt*, Iași, 1856.
- BDL – I. Budai-Deleanu, *Lexicon românesc-nemțesc*, patru volume.
- BDR – I. Budai-Deleanu, *Dascaul românesc pentru temeiurile gramaticii românești* (cca 1815-1820).
- BDT – I. Budai-Deleanu, *Țiganiada*. BAR, ms. 2429.
- BE – *Întîia învățătură a celor ce vor să învețe carte cu slove slovenești, numindu-să bucovnă [...], acum mai întîi pentru trebuința pruncilor sîrbești dată, traducere din sîrbește de D. Eustatievici Brașoveanul, pe la 1780*.

- BR – *Biblioteca românească*, Buda, 1821 (o parte), 1829-1830 (patru părți) și 1834 (nouă părți).
- CA – *Calendar pentru poporul românesc* (apoi *Calendar pentru români*), cu suplimentul intitulat *Almanah de învățătură și petrecere*, editat de M. Kogălniceanu pentru anii 1842-1846, iar de la 1847 înainte de Gh. Asachi.
- CBD – Stanciu Căpățineanu, *Biblioteca desfătătoare și plină de învățătură*, traducere din limba franceză, [Sibiu], 1830.
- CD – Gh. Cuciuran, *Descrierea celor mai însemnate spitale din Ghermania, Englitera și Franția*, Iași, 1842.
- CDA – I.H. Campe, *Descoperirea Americii*, tomul I, Buda, 1816.
- CDCE – Cervantes, *Don Chishot de la Mancha*, traducere din limba franceză după Florian, de Ion Eliade Rădulescu, București, 1840.
- CIRA – I. Kaidanov, *Istoria imperiilor ruse, turcă și persică*, traducere din limba rusă [?] sau franceză de Gh. Asachi, Iași, vol. I (p. 1-228), 1832, II (p. 229-436 + I-XXIII), 1833.
- CR – *Curierul românesc*, gazetă politică, administrativă, culturală și literară, București, 1829-1848.
- CSM – D. Cantemir, *Scrisoarea Moldovei*, tradusă de Ioan Nemișescu după versiunea germană, în anul 1806. Mănăstirea Neamț, 1825.
- CTD – *Carte trebuincioasă pentru dascalii școalelor de jos românești neunite în chesaro-crăieștile țări de moștenire*, text în limbile română și germană, două volume, traducere de I. Budai-Deleanu, revăzută de un bucovinean, Viena, 1785.
- DC – Joseph Delaporte, *A toată lume călătorie sau înștiințare de lumea nouă și cea veche*, traducere de Mihai Cantacuzino, după versiunea rusească a operei *Le Voyageur français*, în anul 1785 (al patrulea volum 1788).
- DCB – Al. Dumas, *Contele de Monte Cristo*, traducere de G. Baronzi, opt volume, București, 1857.
- DIB – Al. Dumas, *Iacobinii și girondinii*, traducere de G. Baronzi, București, 1855.
- DIP – *Pentru descoperirea a mai multor împărății și locuri, care s-au descoperit și s-au aflat de portugali*, text anonim din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, tradus probabil din limba franceză, după o sursă încă neidentificată.
- EBG – D. Eustatievici Brașoveanu, *Gramatica românească*, 1757. BAR, ms. 583.
- ECG – *Haractirurile lui Epictet*, traducere din limba franceză a unei versiuni comentate a *Manualului* său, și altele, făcută de ierodiaconul Gherasim Putneanu de la episcopia Romanului. Copie din anul 1779.
- EG – [Florian Aaron], *Elementuri de gheografie pentru trebuința tinerilor începători*, [București], 1834.
- FEA – Florian, *Elizer și Neftali*, traducere de Gr. Alexandrescu, București, 1832.
- FGE – V. Fabian-Bob, *Gheografia elementară*, ediția a doua, Iași, 1840.
- FGGN – V. Fabian și D. Gusti, *Geografia nouă*, ediția a treia, Iași, 1843.
- FMIL – *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, Brașov, 1838-1865.
- FMIM – A. Fătu, *Manual pentru învățătura moșelor*, Iași, 1852.
- FTP – Fénelon, *Întimplările lui Telemah*, traducere din limba franceză de Gr. Pleșoianu, patru volume, [Sibiu], 1831.
- FTU – Fénelon, *Întimplările lui Telemahos, fiului lui Ulises*, traducere din limba franceză făcută de ierodiaconul Gherasim Putneanu de la episcopia Romanului pe la 1770.
- GC – Iordache Golescu, *Condica limbii românești*, șapte volume.
- GCO – Gheorgache logofătul, *Condica ce are întru sine obiceiuri vechi și noi a preainălțaților domni*, alcătuită în anul 1762.
- GIA – *Istoria Americii [...], acum întâi tălmăcită în dialectul moldovenesc prin ostineala smeritului Gherasim, arhimandrit mitropoliei Iașului*, traducere din limba franceză după volumul al cincilea din sinteza lui Contant Dorville, *Histoire des différens peuples du monde*, șase volume, Paris, 1770-1771 (vol. I, copie din 1800, vol. II, copie din 1795).
- GIC – Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele...*, Buda, 1826.
- GM – *Gazeta de Moldavia*, Iași, 1850-1858.
- GN – [Patrick Gordon], *Gheografie nouă care cercă de obște toată fața a sferii idroghiu*, traducere din neogreacă făcută de ierodiaconul Gherasim Putneanu de la episcopia Romanului, prin anii 1770-1780. Copie datată aprilie 1780.
- GPF – Dinicu Golescu, *Adunare de pilde bisericesti și filosofesti...*, traducere din neogreacă, Buda, 1826.
- GSP – *Gheografia sau scrierea pământului*, Buda, vol. I, 1814, vol. II, 1815.
- HFP – Heineccius, *Filosofia cuvântului și a năravurilor, adică loghica și itica elementare...*, traducere din neogreacă de Eufrosin Poteca, Buda, 1829.
- HMV – Ch. W. Hufeland, *Macroviotica*, traducere de Pavel Vasici, Brașov, vol. I, 1844, vol. II, 1845.
- HOG – Amfilohie Hotiniul, *De obște gheografie*, traducere din limba italiană, Iași, 1795.
- JA – *Jurnal de agricultură*, Iași, 1857.
- LVH – Lesage, *Viața domnului Heruvim de la Ronda*, traducere de arhimandritul Gherasim de la mitropolia din Iași. Copie din anul 1793.
- MBE – Marmontel, *Bărbatul bun*, traducere de I. Eliad, București, 1832.
- MBV – Moisi Bota, *Versuri îndemnătoare către deprinderea tinerimei românești întru învățături*, Buda, 1829.
- MDP – Molière, *Domnu Pursoniac*, traducere de Gr. Grădișteanu-fiul, București, 1836.
- MEN – L. Aimé Martin, *Educația mumelor de familie*, traducere de I. D. Negulici, două volume, București, 1844, 1846.
- MGD – Molière, *Gheorghii Dandin sau bărbatul cel sinhisit*, traducere anonimă, copie din anul 1827.
- MIB – Petru Maior, *Istoria besericei românilor*, Buda, 1813.

- MII – [Evmathios Macremvolitis], *Întîmplările lui Izmini și Izminia*, traducere din limba franceză de Alecu Beldiman. Copie din anul 1789.
- MIU – Cl. X. Millot, *Istorie universală adecă de obște, tomul întâi*, traducere după versiunea germană și după originalul francez de Ioan Molnar, Buda, 1800.
- MMP – *Trei cuvinte din cele moralicești ale lui Marmontel, tîlmăcite adică de pre limba franțoească de Ianache Papazoglu*, text paralel românesc și grecesc, București, 1846.
- MN – *Muzeu național, gazetă literală și industrială*, București, 1836-1838.
- MPI – *Manuductor pentru învățătorii sholasticești*, traducere din limba germană de Ioan Mihuiț, Buda, 1818.
- MTT – Ambrosius Marlianus, *Teatron politicon, privescete politicească*, traducere din neogreacă făcută prin anii 1770-1775 de Toma Dimitriu, logofătul mitropoliei din Iași. Copie din anul 1787.
- NID – Ioan Nemișescu, *Istoria politicească a Dachiei și a neamului românilor*, traducere din anul 1808 după sinteza lui Ludwig Albrecht Gebhardi, *Allgemeine Weltgeschichte*. Copie făcută probabil în anul 1809.
- NV – I.D. Negulici, *Vocabular român de toate vorbele străbune repriimite pînă acum în limba română și de toate cele ce sunt a se mai priimi d-acum înainte și mai ales în științe*, București, 1848.
- OC – Oxenstiern, [Cugetări], traducere din limba franceză făcută de ierodiaconul Gherasim Putneanu de la episcopia Romanului pe la 1770 (vol. I copie din anul 1779, vol. II copie din anul 1780).
- OFR – *Oștirea franțezilor în Rossia*, traducere din neogreacă, București, 1826.
- PBV – Gh. A. Polizu, *Vocabular româno-german*, înăvuțit și cores de G. Bariț, Brașov, 1857.
- PCB – Gr. Pleșoianu, *Cele dintîi cunoștințe pentru trebuința copiilor care încep a citi*, traducere și prelucrare după P. Blanchard, [Sibiu], 1828.
- PCC – Teodor Paladi, *Către toți iubitorii de lumină compatrioți*, foaie volantă, București, 1824. BRV III, nr. 1212.
- PD – E. Protopopescu și V. Popescu, *Nou dicționar portativ de toate zicerile radicale și streine reintroduse și introduse în limbă, cuprinzînd și termeni științifici și literari*, București, 1862.
- PIA – Silvio Pellico, *Despre îndatoririle oamenilor*, traducere de Ermiona Asachi, Iași, 1843.
- PIC – Al. Pelimon, *Impresiuni de călătorie în România*, București, 1858.
- PMG – V. Popescu-Scriban, *Mică geografie a Daciei, Moldaviei și a Țării Românești*, Iași, 1838.
- PSG – *Pentru știința stihilor, unde să cuprîndi și alte științi*, traducere din limba franceză de arhidiaconul, apoi arhimandritul Gherasim de la mitropolia din Iași, pe la 1786-88. Copie din anul 1814.
- PTF – Abatele Perau, *Taina francmasonilor*, traducere făcută de Gherasim arhidiaconul, apoi arhimandritul mitropoliei din Iași, în anul 1787.
- RB – *Romania*, ziar, București, ianuarie-decembrie 1838.
- RIC – Ch. Rollin, *Istoria antică*, vol. I, traducere din neogreacă făcută de Constantin Cocorăscu în anul 1767.
- RL – *România literară*, foaie periodică, Iași, 1855.
- ROB – [Regulamentul organic al Țării Românești], București, 1832.
- SMR – *Spicuitorul moldo-român, jurnal științific, literar și industrial*, Iași, 1841.
- SPBA – Bernardin de Saint-Pierre, *Bordeiul indienes*, traducere de Leon Asachi, Iași, 1821.
- SPV – Bernardin de Saint-Pierre, *Pavel și Virginia*, traducere de Iancu Buznea, Iași, 1831.
- StDR – T. Stamati, *Disionăraș românesc de cuvinte tehnice și altele greu de înțeles...*, Iași, 1851.
- TB – *Istoria lui Tarlo*, roman al unui autor încă neidentificat, traducere din limba franceză de Alecu Beldiman. Copie din anul 1786.
- TPE – Pierre d'Herbigny, *Privire politicească a Evropii toată din anu 1825*, tradusă din limba franceză și adnotată de comisul Ionică Tăutu, la Constantinopol, 1825-1826.
- VAZ – Vincent Voiture, *Istoria lui Alfidalis și a Zelidiei*, traducere făcută de Alecu Beldiman în anul 1783.
- VHP – Voltaire, *Henriada*, traducere de V. Pogor, București, 1838.
- VIC – Voltaire, *Istoria craiului Șveziei Carol 12*, traducere făcută de arhimandritul Gherasim de la mitropolia din Iași în anul 1792.
- VIO – Ianache Văcărescu, *Istorie a preaputernicilor împărați otomani*, două volume.
- VSC – Voltaire, *Sadic sau ursitoarea*, traducere de Stanciu Căpățineanu, [Sibiu], 1831.
- VVP – J.A. Valian [= Vaillant], *Vocabular purtăreț rumânesc-franțozesc și franțozesc-rumânesc*, București, 1839.

Referințe

- Antonopoulou, Eleni, Maria Sifianou, 2005, "Politeness in Greece: The Politeness of Involvement" în Hickey, Leo, Miranda Stewart (eds.): 263-276.
- Ardeleanu, Iosif Ioan, 1889, *Eticheta. Studiu social prelucrat după autori străini cu luarea în considerațiune a împregiurărilor noastre sociale*, Arad: Tipografia Diecesană.
- Arndt, Horst, Richard Janney, 1985, „Improving emotive communication: verbal, prosodic, and kinezic conflict avoidance techniques”, *Per Linguam* 1, p. 21-33.
- Arundale, Robert B., 2013, "Face as a research focus in interpersonal pragmatics: Relational and emic perspectives", *Journal of Pragmatics* 58, p. 108-120.
- Austin, John L., 1962. *How to Do Things with Words*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press (traducere în limba română *Cum să faci lucruri cu vorbe*, Pitești, Editura Paralela 45).

- Bargiela-Chiappini, Francesca, 2003, "Face and politeness: new (insights) for old (concepts)", *Journal of Pragmatics*, 35 (2003), p. 1453–1469.
- Bashkin, Orit, 2015, "Journeys between Civility and Wilderness: Debates on Civilization and Emotions in the Arab Middle East, 1861–1939" în Helge Jordheim, Margrit Pernau, Emmanuelle Saada *et al.*: 126–144 (sub tipar)
- Bax, Marcel, 2010, "Epistolary Presentation Rituals. Face-work, Politeness and Ritual Display in Early Modern Dutch Letter-Writing" în Jonathan Culpeper, Daniel Z. Kádár (eds.): 37–86.
- Bax, Marcel, 2011, "An evolutionary take on (im)politeness: Three broad developments in the marking out of socio-proxemic space", *Journal of Historical Pragmatics* 12:1/2 (2011), p. 255–282.
- Bax Marcel, Dániel Z. Kádár, 2011, "The historical understanding of historical (im)politeness: Introductory notes", *Journal of Historical Pragmatics* 12:1/2 (2011), p. 1–24.
- Bayraktaroğlu, Arın, Maria Sifianou (eds.), 2001, *Linguistic politeness across boundaries: the case of Greek and Turkish*, Amsterdam: John Benjamins.
- Bayraktaroğlu, Arın, Maria Sifianou, 2001, "Introduction", în Arın Bayraktaroğlu, Maria Sifianou (eds.): 1–16.
- Beetz, Manfred, 1990, *Frühmoderne Höflichkeit. Komplimentierkunst und Gesellschafts-rituale im altdeutschen Sprachraum*. Stuttgart: Metzler.
- Beetz, Manfred, 1999, "The polite answer in pre-modern German conversation culture" în Andreas H. Jucker, Gerd Fritz, Frans Lebsanft (eds.): 139–166.
- Boia, Lucian, 2002, *România, țară de frontieră a Europei*, București: Humanitas.
- Bousfield, Derek, 2007, "Beginnings, Middles and Ends: A Biopsy of the Dynamics of Impolite Exchanges." *Journal of Pragmatics* 39, p. 2185–2216.
- Bousfield, Derek, 2008, *Impoliteness in Interaction*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Bousfield, Derek, Miriam Locher (eds.), 2008, *Impoliteness in Language. Studies on its Interplay with Power in Theory and Practice*, Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Brown, Roger, Albert Gilman, 1989, "Politeness theory and Shakespeare's four major tragedies", *Language in Society* 18 (2), p. 159–212.
- Brown, Penelope, Stephen Levinson, 1978, "Universals in language usage: Politeness phenomena", în E.N. Goody (ed.), *Questions and Politeness. Strategies in Social Interaction*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 56–289.
- Brown, Penelope, Stephen Levinson, 1987, *Politeness. Some universals in Language Usage*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bryson, Anna, 1998, *From Courtesy to Civility. Changing Codes of Conduct in Early Modern England*, Oxford Studies in Social History, Oxford: Oxford University Press.
- Carré, Jacques (ed.), 1994, *The Crisis of courtesy: studies in the conduct-book in Britain, 1600–1900*, Leiden: Brill.
- Carré, Jacques, 1994a, "Introduction" în Jacques Carré (ed.): 1–8.
- Carré, Jacques, 1994b, "The lady and the poor man; or, the philanthropist's etiquette" în Jacques Carré (ed.): 157–166.
- Cazacu, B., I. Fischer, 1956, "Neologismele în scrierile lui Anton Pann" în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. I, București: Editura Academiei, p. 23–56.
- Cazimir, Șt., 2006, *Alfabetul de tranziție*, ediția a doua, București: Humanitas.
- Ciupală, Alin, 2003, *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea. Între public și privat*, București: Meridiane.
- Ciupală, Alin (ed.) 2004, *Despre femei și istoria lor în România*, București: Editura Universității din București.
- Collins, Daniel E, 2001, *Reanimated Voices: Speech Reporting in a Historical-Pragmatic Perspective*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Coulmas, Florian (ed.), 1981, *Conversational Routine: explorations in standardized communication situations and prepatterned speech*, The Hague: Mouton.
- Coulmas, Florian, 1981, "Introduction: conversational routine" în Florian Coulmas (ed.): 1–18.
- Constantinescu, Mihaela Viorica, 2012, *Umorul politic românesc în perioada comunistă. Perspective lingvistice*, București: Editura Universității din București.
- Constantinescu, Mihaela Viorica, 2013, „Forme și strategii ale politeții la cronicari” în Rodica Zafiu, Ariadna Ștefănescu, Carmen Mârzea Vasile, Raluca Brăescu (eds.), *Limba română: variație sincronică, variație diacronică*, vol. II, București: Editura Universității din București, p. 53–66.
- Constantinescu, Mihaela Viorica, 2015a, „Observații asupra mărcilor comportamentale ale politeții la cronicari (sec. XVII–XVIII)” în Marius Sala, Maria Stanciu-Istrate, Nicoleta Petuhov (eds.), *Lucrările celui de-al cincilea simpozion internațional de lingvistică, București 27–28 septembrie 2013*, București: Enciclopedic Gold, p. 763–776.
- Constantinescu, Mihaela Viorica, 2015b, "Metacommunicative aspects of im/politeness in mid-19th century Romanian principalities", *Diversité et identité culturelle en Europe*, 12/1 2015, p. 61–78.
- Constantinescu, Mihaela Viorica, 2015c, „O abordare a complimentului în română din perspectiva im/politeții”, *Studii și cercetări lingvistice* (LXVI, 2015, nr. 1, București), p. 35–54.
- Constantinescu, Mihaela Viorica, 2015d (în curs de apariție), „Până când ai să fii necioplit? Despre metafore conceptuale în sfera im/politeții” în *Analele Universității din București. Seria Limba și Literatura română*.
- Constantinescu, Mihaela Viorica, ms., "Impoliteness in the Romanian Court Life (seventeenth-eighteenth centuries)".
- Cornea, Paul, 1972, *Originile romantismului românesc*, București: Editura Minerva.

- Croft, William, 2001, *Radical Construction Grammar: Syntactic theory in typological perspective*, Oxford: Oxford University Press.
- Culpeper, Jonathan, 2008, "Reflections on impoliteness, relational work and power", în Derek Bousfield, Miriam Locher (eds.): 17-43.
- Culpeper, Jonathan, 2009, "Historical sociopragmatics. An introduction", *Journal of Historical Pragmatics* 10:2, 179-186.
- Culpeper, Jonathan, 2011, *Impoliteness: using language to cause offence*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Culpeper, Jonathan, 2012, "Epilogue. (Im)politeness: Three issues", *Journal of Pragmatics* 44, p. 1128-1133.
- Culpeper, Jonathan, Jane Demmen, 2011, "Nineteenth-century English politeness: Negative politeness, conventional indirect requests and the rise of the individual self", *Journal of Historical Pragmatics* 12:1/2 (2011), p. 49-81.
- Culpeper, Jonathan, Dániel Z. Kádár (eds.), 2010, *Historical (Im)politeness*, Bern: Peter Lang.
- Culpeper, Jonathan, Merja Kytö, 2010, *Speech in Writing: Explorations in Early Modern English Dialogues*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Culpeper, Jonathan, Merja Kytö, 2014, *Early Modern English Dialogues. Spoken Interaction as Writing*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Daumard, Adeline, 2003, "L'essence de l'aristocratie en France au XIXe siècle: entre luxe et simplicité", *Revista da Faculdade de Letras HISTORIA*, Porto, III serie, vol 4, p. 243-263.
- Del Lungo Camiciotti, Gabriella, 2007, "Discoursal aspects of the Legends of Holy Women by Osbern Bokenham", în Susan M. Fitzmaurice, Irma Taavitsainen (eds.): 285-305.
- Dicționarul explicativ al limbii române*, București: Editura Univers Enciclopedic, 1998 [DEX].
- Dicționarul limbii române (serie nouă)*, București: Editura Academiei, 1965- [DLR].
- Dicționarul limbii române*, București: Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913 ș.u. [DA].
- Dictionaru limbii românești: (etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, August Scriban, Iași: Institutu de Arte Grafice "Presa Bună", 1939.
- Dictionnaire étimologique et historique du français*, Jean Dubois, Henri Mitterand et Albert Dauzat, Paris: Larousse, 1995.
- Djuvara, Neagu, 2013, *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne (1800-1848)*, ediția a doua, București: Humanitas.
- Dossena, Maria, Gabriella Del Lungo Camiciotti (eds.), 2012, *Letters Writing in Late Modern Europe*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Eckert, Penelope, 2003, „Language and gender in adolescence” în Janet Holmes, Miriam Meyerhoff (eds.), *The handbook of Language and Gender*, Malden, M.A: Blackwell, p. 381-400.
- Eckert, Penelope, Sally McConnell-Ginet, 2003, *Language and Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eelen, Gino, 2001, *A Critique of Politeness Theories*, Manchester: St Jerome Publishing.
- Ehlich, Konrad, 1992/2005, "On the historicity of politeness" în Richard J. Watts, Sachiko Ide, Konrad Ehlich (eds.): 71-106.
- Eldem, Edhem, 2005, "Istanbul: from imperial to peripheralized capital" în Eldem, Edhem, Daniel Goffman, Bruce Masters, *The Ottoman City between East and West*, ediția a II-a, Cambridge: Cambridge University Press, p. 135-206.
- Eliade, Pompiliu, 1982, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studio asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote*, în românește de Aurelia Creția, prefată și note de Alexandru Duțu, București: Editura Univers.
- Elias, Norbert, 1982, *The history of manners. The civilizing process*, vol. I, translated by Edmund Jephcott, Panteon Books: New York.
- Elias, Norbert, 2002, *Procesul civilizării. Cercetări sociogenetice și psihogenetice*, vol. I-II, traducere de Monica-Maria Aldea, Iași: Polirom.
- Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti* (Enciclopedia Treccani), disponibil pe www.treccani.it.
- Erimtan, Can, 2007, "The perception of Saadabad: the 'Tulip Age' and Ottoman-Safavid rivalry", în Dana Sajdi (ed.): 41-62.
- Fauconnier, Gilles, Mark Turner, 2002, *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*, New York: Basic Books.
- Fitzmaurice, James, 2007, "Historical linguistics, literary interpretation, and the romances of Margaret Cavendish", în Susan M. Fitzmaurice, Irma Taavitsainen (eds.): 267-284.
- Susan M. Fitzmaurice, Irma Taavitsainen (eds.), 2007, *Methods in Historical Pragmatics*, Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Fitzmaurice, Susan M., Irma Taavitsainen, 2007, "Introduction", în Susan M. Fitzmaurice, Irma Taavitsainen (eds.): 1-10
- Fludernik, Monika, 2007, "Letters as narrative: Narrative patterns and episode", în Susan M. Fitzmaurice, Irma Taavitsainen (eds.): 241-266.
- France, Peter, 1992, *Politeness and its discontents: problems in French classical culture*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Garcés-Conejos Blitvich, Pilar, 2010, "Introduction: The status-quo and quo vadis of impoliteness research", *Intercultural Pragmatics* 7-4 (2010), p. 535-559.
- Garcés-Conejos Blitvich, Pilar, 2013, "Introduction: Face, identity and im/politeness. Looking backward, moving forward: From Goffman to practice theory", *Journal of Politeness Research* 2013; 9(1), p. 1-33

- Georgescu, Gregoriu, 1876, *Mic'a civilisatie creștină sau Regulele buneicuviei pentru tinerimea română de ambe-sex și indispensabilă ființei familiei cuprindându diferite regule pentru îmbunătățirea stărei intelectuale, fizice și morale, tradusă din limb'a franceză*, a doua ediție, Călărași: Imprimeria Districtului Ialomița.
- Gillingham, John, 2002, "From Civilitas to Civility: Codes of Manners in Medieval and Early Modern England", *Transactions of the Royal Historical Society* 12, p. 267-289.
- Gleize, Joelle, 2008, „Balzac, « science des manières » et identité nationale“, în Dorothee Kimmick, Wolfgang Matzat (eds.), *Der gepflegte Umgang. Interkulturelle Aspekte der Höflichkeit in Literatur und Sprache*, Transcript Verlag: Bielefeld, p. 79-91.
- Goffman, Erving, 1967, *Interaction ritual. Essays on face-to-face behaviour*, New York, NY: Pantheon Books.
- Golato, Andrea, 2005, *Compliments and compliment responses: grammatical structure and sequential organization*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Le Grand Robert de la langue française : dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paul Robert, 2e éd., nouvelle éd. aug., dirigée par Alain Rey, tom. 1-6, Paris, 2001.
- Grzega, Joachim, 2008, "Hal, hail, hello, hi: Greetings in English language history", în Andreas H. Jucker, Irma Taavitsainen (eds.): 165-193.
- Haugh, Michael, 2005, "The importance of "place" in Japanese politeness: Implications for cross-cultural and intercultural analyses", *Intercultural Pragmatics* 2-1, p. 41-68.
- Haugh, Michael, 2013, "Im/politeness, social practice and the participation order", *Journal of Pragmatics* 58, p. 52-72.
- Haugh, Michael, 2015, *Im/Politeness Implications*, Berlin/Munich/Boston: De Gruyter.
- Held, David, Antony McGrew, David Goldblatt, Jonathan Perraton, 2003, *Global Transformations*. Oxford: Polity.
- Held, Gudrun, 1992/2005, "Politeness in linguistic research" în Richard J. Watts, Sachiko Ide, Konrad Ehlich (eds.): 131-154.
- Held, Gudrun, 2005, "Politeness in Italy: The Art of Self-representation in Requests" în Leo Hickey, Miranda Stewart (eds.): 292-305.
- Held, Gudrun, 2010, "Supplica la mia parvidade... Petitions in medieval society — a matter of ritualized or first reflexive politeness?", *Journal of Historical Pragmatics* 11:2 (2010), p. 194-218.
- Hickey, Leo, Miranda Stewart (eds.), 2005, *Politeness in Europe*, Clevedon: Multilingual Matters.
- Hitchins, Keith, 2014, *A Concise History of Romania*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hofstede, Geert, 2001, *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations across Nations*, Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Hoinărescu, Liliana, 2007, „Aspecte ale politetii pragmatice în româna contemporană vorbită” în Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (ed.), *Interacțiunea verbală (IV II). Aspecte teoretice și aplicative. Corpus*, București: Editura Universității din București, p. 129-170.
- Holmes, Janet, 1988, "Paying compliments: A sex preferential politeness strategy", *Journal of Pragmatics* 12.4, p. 445-465.
- Holmes, Janet, 1995, *Women, Men and Politeness*, London: Longman.
- Holmes, Janet, 1996, *Gendered Talk at Work*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Hübler, Axel, Wolfram Bublitz, 2007, "Introducing metapragmatics in use", în W. Bublitz, A. Hübler (eds.), *Metapragmatics in Use*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, p. 1-26.
- Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, 1991, *Narațiune și dialog în proza românească. Elemente de pragmatică a textului literar*, București: Editura Academiei Române.
- Ionescu-Ruxăndoiu, 1999, *Conversația: structuri și strategii. Sugestii pentru o pragmatică a românei vorbite*, ediția a doua (ediția I, 1995), București: All.
- Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, 2003, *Limba și comunicare. Elemente de pragmatică lingvistică*, București, ALL Educațional.
- Iorga, Nicolae, 1910, *Viața femeilor în trecutul românesc*, Vălenii de Munte: Tipografia Neamul Românesc.
- Işık-Güler, Hale, Şükriye Ruhi, 2010, "Face and impoliteness at the intersection with emotions: A corpus-based study in Turkish", *Intercultural Pragmatics* 7-4 (2010), p. 625-660.
- Jacobs, Andreas, Andreas H. Jucker, 1995, "The historical perspective in pragmatics", în Andreas H. Jucker (ed.): 3-36.
- Janney, Richard, Horst Arndt, 1992/2005, "Intracultural tact versus intercultural tact" în Richard J. Watts, Sachiko Ide, Konrad Ehlich (eds.): 21-70.
- Jordheim, Helge, Margrit Pernau, 2015, "Introduction" în Jordheim, Helge, Margrit Pernau, Emmanuelle Saada et al.: 1-24 (sub tipar).
- Jordheim, Helge, Margrit Pernau, Emmanuelle Saada et al., *Civilizing Emotions. Concepts in Asia and Europe, 1870-1920*, Oxford University Press (sub tipar).
- Jucker, Andreas H. (ed.), 1995, *Historical Pragmatics. Pragmatic Developments in the History of English*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Jucker, Andreas H., 2006 (reînnoit în 2010), "Historical Pragmatics", *Handbook of Pragmatics Online*, <https://benjamins.com/online/hop/>, consultat în ianuarie 2015.
- Jucker, Andreas H., 2008, "Historical Pragmatics", *Language and Linguistics Compass* 2.5, p. 894-906.
- Jucker, Andreas H., 2010, "In curteisie was set ful muchel hir lest: Politeness in Middle English" în Jonathan Culpeper, Daniel Z. Kádár (eds.): 175-200.

- Jucker, Andreas H., 2011, "Positive and negative face as descriptive categories in the history of English", *Journal of Historical Pragmatics* 12:1/2 (2011), p. 178–197.
- Jucker, Andreas H., Gerd Fritz, Frans Lebsanft (eds.), 1999, *Historical Dialogue Analysis*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Jucker, Andreas H., Joanna Kopackyk, 2013, "Communities of practice as a locus of language change" in Joanna Kopackyk, Andreas H. Jucker (eds.), *Communities of Practice in the History of English*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, p. 1-16.
- Jucker, Andreas H., Gerold Schneider *et al.*, 2008, "Fishing for compliments. Precision and recall in corpus-linguistic compliment research" in Andreas H. Jucker, Irma Taavitsainen (eds.): 273-294.
- Jucker, Andreas H., Irma Taavitsainen, 2000, "Diachronic speech act analysis. Insults from flyting to flaming". *Journal of Historical Pragmatics* 1 (1), p. 67–95.
- Jucker, Andreas H., Irma Taavitsainen, 2003, "Diachronic perspectives on address term systems: introduction" in Irma Taavitsainen, Andreas H. Jucker (eds.), *Diachronic perspectives on address term systems*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, p. 1-26.
- Jucker, Andreas H., Irma Taavitsainen (eds.), 2008, *Speech Acts in the History of English*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Jucker, Andreas H., Irma Taavitsainen, 2008, "Apologies in the history of English. Routinized and lexicalized expressions of responsibility and regret" in Andreas H. Jucker, Irma Taavitsainen (eds.): 229-244.
- Jucker, Andreas H., Irma Taavitsainen (eds.), 2010, *Historical Pragmatics*, Berlin: Mouton de Gruyter.
- Jucker, Andreas H., Irma Taavitsainen, 2014, "Complimenting in the history of American English. A metacommunicative expression analysis", in Irma Taavitsainen, Andreas H. Jucker, J. Tuominen (eds.), *Diachronic Corpus Pragmatics*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, p. 257–276.
- Jucker, Andreas H., Irma Taavitsainen, Gerold Schneider, 2012, "Semantic corpus trawling: Expressions of "courtesy" and "politeness" in the Helsinki Corpus", in Carla Suhr, Irma Taavitsainen (eds.). *Developing Corpus Methodology for Historical Pragmatics (Studies in Variation, Contacts and Change in English 11)*. Helsinki: Research Unit for Variation, Contacts and Change in English (http://www.helsinki.fi/varieng/journal/volumes/11/jucker_taavitsainen_schneider/)
- Kádár, Dániel Z., 2013, "Historical politeness", *Handbook of Pragmatics Online*, <https://benjamins.com/online/hop/>
- Kádár, Dániel Z., Jonathan Culpeper, 2010, "Historical (im)politeness: An Introduction", in Jonathan Culpeper, Dániel Z. Kádár (eds.): 9-36.
- Kádár, Dániel Z., Michael Haugh, 2013, *Understanding politeness*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kelly, Catriona, 2007, *Refining Russia. Advice Literature, Polite Culture, and Gender from Catherine to Yeltsin*, Oxford: Oxford University Press.
- Kerbrat-Orecchioni, Catherine, 2005, "Politeness in France: How to buy bread politely" in Leo Hickey, Miranda Stewart (eds.): 29-44.
- Kerbrat-Orecchioni, Catherine, 2011, "From good manners to facework: Politeness variations and constants in France, from the classic age to today", *Journal of Historical Pragmatics* 12:1/2 (2011), p. 133–155.
- Kia, Mana, 2015, "Moral Refinement and Manhood in Persian" in Helge Jordheim, Margrit Pernau, Emmanuelle Saada *et al.*: 146-168 (sub tipar).
- Kitromilides, Paschalis M., 2013, *Enlightenment and revolution. The making of modern Greece*, Cambridge Massachusetts and London: Harvard University Press.
- Koch, Peter, Wulf Oesterreicher, 1985, „Sprache der Nähe – Sprache der Distanz: Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte", *Romanistisches Jahrbuch*, 36, p. 15-43.
- Kohnen, Thomas, 2007, "Text types and the methodology of diachronic speech act analysis", in Susan M. Fitzmaurice, Irma Taavitsainen (eds.): 139-166.
- Kohnen, Thomas, 2008, "Directives in Old English: Beyond politeness?" in Andreas H. Jucker, Irma Taavitsainen (eds.): 27-44.
- Kohnen, Thomas, 2010, "Religious discourse" in Andreas H. Jucker, Irma Taavitsainen (eds.): 523-547.
- Kohnen, Thomas, 2011, "Understanding Anglo-Saxon "politeness": Directive constructions with *ic wille/ic wolde*", *Journal of Historical Pragmatics* 12:1/2 (2011), p. 230–254.
- Kopytko, Roman, 1995, "Linguistic Politeness Strategies in Shakespeare's Plays" in Andreas H. Jucker (ed.): 515-540.
- Kövecses, Zoltan, 2006, *Language, mind and culture: a practical introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Kronenfeld, David, 2008, *Culture, Society, and Cognition. Collective Goals, Values, Action, and Knowledge*, Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Langlotz, Andreas, Miriam A. Locher, 2013, "The role of emotions in relational work", *Journal of Pragmatics* 58, p. 87-107.
- Lakoff, Robin, 1977, "What you can do with words: Politeness, Pragmatics, and Performatives", in A. Rogers, B. Hall, J.P. Murphy (eds.), *Proceedings of the Texas Conference on Performatives, Presuppositions, and Implicatures*, Washington, Center for Applied Linguistics, p. 79-105.
- Lakoff, George, Mark Johnson, 1980, *Metaphors we live by*, Chicago: University of Chicago Press.
- Leech, Geoffrey N., 1983, *Principles of Pragmatics*, London: Longman.
- Leech, Geoffrey N., 2014, *The pragmatics of politeness*, New York: Oxford University Press.
- Leech, Geoffrey N., Mick Short, 2007, *Style in Fiction. A Linguistic Introduction to English Fictional Prose*, ediția a II-a (ediția I 1981), Pearson Longman.

- Livescu, Marin Florea, 1905, *Nu se cuvine! Regule practice de bunăcuviință între oameni, adaptare după englezescul Don't*, București: Institutul de arte grafice „Minerva”.
- Locher, Miriam, Derek Bousfield, 2008, “Introduction: Impoliteness and power in language” în Derek Bousfield, Miriam Locher (eds.): 1-17.
- Locher, Miriam A., Andreas Langlotz, 2008, “Relational work: at the intersection of cognition, interaction and emotion”, *Bulletin suisse de linguistique appliquée* 88, p. 165-191.
- Locher, Miriam, Richard J. Watts, 2005, “Politeness theory and relational work”, *Journal of Politeness Research* 1, p. 9-33.
- Locher, Miriam, Richard J. Watts, 2008, “Relational work and impoliteness: Negotiating norms of linguistic behaviour”, în Derek Bousfield, Miriam Locher (eds.): 77-99.
- Losfeld, Christophe, 2002, « Civilité, politesse et éducation nationale », *Neohelicon* XXIX (2002) 2, p. 23-37.
- Mancaș, Mihaela, 2005, *Limba artistic românească modernă. Schiță de evoluție*, București: Editura Universității din București.
- Manes, Joan, Nessa Wolfson, 1981, “The compliment formula” în Fl. Coulmas (ed.): 115-132.
- Manolescu, Nicolae, 1990, *Istoria critică a literaturii române*, București: Editura Minerva.
- Mazilu, Dan Horia, 2008, *Vădulele sau despre istorie la feminin*, Iași: Polirom.
- Mazzon, Gabriella, 2009, *Interactive Dialogue Sequences in Middle English Drama*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Mills, Sara, 2009, “Impoliteness in a cultural context”, *Journal of Pragmatics* 41, p. 1047–1060.
- Mitrić, Ana, 2003, *From good society to good form: civility and national identity on English fiction (1790-1815, 1915-1945)*, PhD dissertation, University of Virginia.
- Montandon, Alain, 1997, « Le nouveau savoir-vivre. En guise d'introduction », *Romantisme*, 1997, n°96. pp. 7-15.
- Muchembled, Robert, 2004, *Societatea rafinată. Politică și politețe în Franța, din secolul al XVI-lea până în secolul al XX-lea*, traducere din franceză de Ilie Dan, Chișinău: Cartier.
- Nemoianu, Virgil, 1984, *The Taming of Romanticism. European Literature and the Age of Biedermeier* (Harvard Studies in Comparative Literature), Harvard University Press.
- Necula (Zvirid), Ramona-Maria, 2012, *Actele verbale expresive în limba română*, teză de doctorat, Universitatea din București.
- Nevala, Minna, 2009, “Altering distance and defining authority. Person reference in Late Modern English”, *Journal of Historical Pragmatics* 10:2 (2009), 238–259.
- Nevalainen, Terttu, Helena Raumolin-Brunberg, 1995, “Constraints on Politeness. The pragmatics of Address Formulae in Early English Correspondence” în Andreas H. Jucker (ed.): 541- 601
- Ogiermann, Eva, 2009, *On apologising in negative and positive politeness cultures*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Pakis, Valentine A., 2011, “Insults, violence, and the meaning of lytegian in the Old English Battle of Maldon”, *Journal of Historical Pragmatics* 12:1/2 (2011), p. 198–229.
- Pan, Yuling, Daniel Z. Kádár, 2011, “Historical vs. contemporary Chinese linguistic politeness” *Journal of Pragmatics* 43 (6), p. 1525-1539.
- Pernau, Margrit, 2011, “Teaching emotions: the encounter between Victorian values and Indo-Persian concept of civility in nineteenth-century Delhi” în Indra Sengupta, Daud Ali (eds.), *Knowledge production, pedagogy, and institutions in colonial India*, Palgrave Macmillan, p. 227-247.
- Pernau, Margrit, 2014, “Civility and Barbarism: Emotions as Criteria of Difference”, în Ute Frevert (ed.), *Emotional Lexicons. Continuity and Change in the Vocabulary of Feeling 1700-2000*, Oxford: Oxford University Press, p. 230-259.
- Pernau, Margrit, 2015a, “Great Britain: The Creation of an Imperial Global Order” în Helge Jordheim, Margrit Pernau, Emmanuelle Saada et al.: 45-62 (sub tipar).
- Pernau, Margrit, 2015b, “The Virtuous Individual and Social Reform: Debates among North Indian Urdu Speakers” în Helge Jordheim, Margrit Pernau, Emmanuelle Saada et al.: 169-186 (sub tipar).
- Picard, Dominique, 2010, *Politesse, savoir-vivre et relations sociales* (Que sais-je?), a patra ediție, revăzută, Paris: Presses Universitaires de France.
- Pietreanu, Marica, 1984, *Salutul în limba română. Studiu sociolingvistic*, București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Pomerantz, Anita, 1978, „Compliment responses: Notes on the co-operation of multiple constraints” în J. Schenkein (ed.), *Studies in the Organization of Conversational Interaction*, New York: Academic Press, 79-112.
- Rathmayr, Renate, 1999, « Métadiscours et réalité linguistique: L'exemple de la politesse russe », *Pragmatics* 9:1, p. 75-95.
- Ricci, Maria Teresa, 2009, *Du cortegiano au discreto: l'homme accompli chez Castiglione et Gracián. Pour une contribution à l'histoire de l'honnête homme*, Paris: Honoré Champion.
- Ruhi, Şükriye, Dániel Z. Kádár, 2011, “‘Face’ across historical cultures: A comparative study of Turkish and Chinese”, *Journal of Historical Pragmatics* 12:1/2 (2011), p. 25–48.
- Ruhi, Şükriye, Gürkan Doğan, 2001, “Relevance theory and compliments as phatic communication. The case of Turkish” în Arın Bayraktaroğlu, Maria Sifianou (eds.): 341-390.
- Russell, Penny, 2010, *Savage or civilised? Manners in Colonial Australia*, Sydney: University of New South Wales Press.

- Rutten, Gijbert, Marijke van der Wal, 2012, "Functions of epistolary formulae in Dutch letters from the seventeenth and eighteenth centuries", *Journal of Historical Pragmatics*, 2012, 13:2, p. 173-201.
- Saada, Emmanuelle, 2015, "France: Sociability in the Imperial Republic" in Helge Jordheim, Margrit Pernau, Emmanuelle Saada *et al.*: 63-82 (sub tipar).
- Sajdi, Dana, (ed.), 2007, *Ottoman tulips, Ottoman coffee. Leisure and lifestyle in the Eighteenth Century*, London/New York: Tauris Academic Studies.
- Schlund, Katrin, 2014, "On form and function of politeness formulae", *Journal of Politeness Research* 10(2), p. 271-296.
- Searle, John R., 1969, *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R., 1975, "Indirect speech acts" în Peter Cole and Jerry L. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*, New York: Academic Press, 59-82.
- Sell, Roger D., 1992/2005, "Literary texts and diachronic aspects of politeness" în Richard J. Watts, Sachiko Ide, Konrad Ehlich (eds.): 109-130.
- Semino, Elena, 2008, *Metaphor in Discourse*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Semino, Elena, Mick Short, 2004, *Corpus Stylistics: Speech, Writing, and Thought Presentation in a Corpus of English Writing*, London: Routledge.
- Sifianou, Maria, 1992, *Politeness phenomena in England and Greece. A cross-cultural perspective*, Clarendon Press Oxford.
- Sifianou, Maria, 2001, "'Oh! How appropriate!' Compliments and politeness" în Arın Bayraktaroğlu, Maria Sifianou (eds.): 391-430.
- Sifianou, Maria, 2013, "The impact of globalisation on politeness and impoliteness", *Journal of Pragmatics* 55, p. 86-102.
- Sifianou, Maria, Angeliki Tzanne, 2010, "Conceptualizations of politeness and impoliteness in Greek", *Intercultural Pragmatics* 7-4 (2010), p. 661-687.
- Simonescu, Dan, 1939, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*, studiu introductiv și text de Dan Simonescu, București: Fundația Regele Carol I.
- Spencer, Herbert, 1878, « Etudes de sociologie : Le gouvernement cérémoniel: VI. Manières de s'adresser la parole », *Revue Philosophique de la France et de l'étranger*, T. 5 (ianuarie-iunie 1878), p. 642-654.
- Spencer-Oatey, Helen, 2000, "Rapport Management: A framework for analysis" în Helen Spencer-Oatey (ed.), *Culturally Speaking. Managing Rapport through Talk across Cultures*, London: Continuum, p. 11-46.
- Spencer-Oatey, Helen, 2005, "(Im)Politeness, Face and Perceptions of Rapport: Unpackaging their Bases and Interrelationships", *Journal of Politeness Research* 1 (2005), p. 95-119.
- Spencer-Oatey, Helen, 2007, "Theories of identity and the analysis of face", *Journal of Pragmatics* 39, p. 639-656.
- Spencer-Oatey, Helen, 2011, "Conceptualising 'the relational' in pragmatics: Insights from metapragmatic emotion and (im)politeness comments", *Journal of Pragmatics* 43, p. 3565-3578.
- Stanciu-Istrate, Maria, 2006, *Calcul lingvistic în limba română*, București: Editura Academiei Române.
- Stevanovic, Melissa, Anssi Peräkylä, 2012, "Deontic authority in interaction: the right to announce, propose and decide", *Research on Language and Social Interaction* 45 (3), p. 297-321.
- Stoica, Gabriela, 2010, „Lexicul socio-afectiv în româna veche. Studiu de caz – rușine” în Rodica Zafiu, Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae (eds.), *Limba română: Controverse, delimitări, noi ipoteze (I)*, București: Editura Universității din București, p. 355-366.
- Sweet, R. H., 2002, "Topographies of politeness", *Transactions of the Royal Historical Society* 12, p. 355-374.
- Șăineanu, Lazăr, 1900, *Influența orientală asupra limbei și culture române*, vol. I, București: Editura Librăriei Socec & Comp.
- Taavitsainen, Irma, Susan M. Fitzmaurice, 2007, "Historical pragmatics: What it is and how to do it", în Susan M. Fitzmaurice, Irma Taavitsainen (eds.): 11-36.
- Taavitsainen, Irma, Andreas H. Jucker, 2007, "Speech act verbs and speech acts in the history of English", în Susan M. Fitzmaurice, Irma Taavitsainen (eds.): 107-138.
- Taavitsainen Irma, Andreas H. Jucker, 2008, "'Methinks you seem more beautiful than ever': Compliments and gender in the history of English" în Andreas H. Jucker, Irma Taavitsainen (eds.): 195-228.
- Taavitsainen, Irma, Andreas Jucker, 2010, "Trends and developments in historical pragmatics" în Andreas H. Jucker, Irma Taavitsainen (eds.): 3-30.
- Tannen, Deborah, 1996, *Gender and discourse*, second edition, New York: Oxford University Press.
- Tannen, Deborah, Piyale Cömert Öztek, 1981, "Health to Our Mouths. Formulaic expressions in Turkish and Greek" în Fl. Coulmas (ed.): 37-54.
- Tasca, Luisa, 2004, *Galatei. Buone maniere e cultura borghese nell'Italia dell'Ottocento*, Firenze: Le Lettere.
- Tănăsescu, Antoaneta, 2002, *Unde sunt manierele de altădată?*, București, 100+1 Gramar.
- Terkourafi, Marina, 2008, "Toward a unified theory of politeness, impoliteness, and rudeness" în Derek Bousfield, Miriam Locher 2008 (eds.): 45-74.
- Terkourafi, Marina, 2011, "From Politeness1 to Politeness2: Tracking norms of im/politeness across time and space", *Journal of Politeness Research* 7 (2011), p. 159-185.
- Tesoro della lingua italiana delle origini, P.G. Beltrami (coord.), Florence: CNR/Accademia della Crusca, <http://tlio.oiv.cnr.it/TLIO>.

- Tosh, John, 2002, "Gentlemanly politeness and manly simplicity in Victorian England", *Transactions of the Royal Historical Society* 12, p. 455-472.
- Traugott, Elizabeth Closs, 2004, "Historical Pragmatics" în Lawrence Horn, Gregory Ward (eds.), *Handbook of Pragmatics*, Oxford: Blackwell, p. 538-561.
- Le Trésor de la langue française informatisée* (www.cnrtl.fr)
- Turnaturi, Gabriella, 2011, *Signore e signori d'Italia. Una storia delle buone maniere*, Milano: Feltrinelli.
- Turner, Bryan S., 2010, "Theories of globalization: issues and origins" în B.S. Turner (ed.), *The Routledge International Handbook of Globalization Studies*, London: Routledge, p. 3-22.
- Țighileu, Iolanda, 1998, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova. Secolele XV-XVII*, București, Paideia.
- Ursu, N.A., Despina Ursu, 2004, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760-1860)*, Iași: Cronica.
- Ursu, N. A., Despina Ursu, 2006, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare*, vol. II „Repertoriu de cuvinte și forme”, Iași: Cronica.
- van Dijk, Teun, 1998, *Ideology. A multidisciplinary approach*, London: Sage.
- Vanderveken, Daniel, 1990, *Meaning and Speech Acts: Volume 1, Principles of Language Use*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Vasilescu, Andra, 2007, *Cum vorbesc românii. Studii de comunicare (inter)culturală*, București: Editura Universității din București.
- Verschueren, Jef, 1981, "The semantics of forgotten routines" în Fl. Coulmas (ed.): 133-153.
- Verschueren, Jef, 1989, "Language on language: Toward metapragmatic universals", *Papers in Pragmatics* 3 (2), p. 3-144.
- Verschueren, Jef, 1999, *Understanding Pragmatics*, London: Arnold.
- Verschueren, Jef, 2000, "Notes on the role of metapragmatic awareness in language use", *Pragmatics* 10:4, 439-456.
- Verschueren, Jef, 2012, "The metapragmatics of civilized belligerence" în Ulrich Busse, Axel Hübler (eds.), *Investigations into the meta-communicative lexicon of English. A contribution to historical pragmatics*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, p. 111-128.
- Vintilă-Ghițulescu, Constanța, 2013, *Evgheniți, ciocoi, mojiți. Despre obrazyele primei modernități*, București: Humanitas.
- Vocabolario della lingua italiana di Nicola Zingarelli*, 1993, dodicesima edizione, a cura di Miro Dogliotti e Luigi Rosiello, Bologna: Zanichelli.
- Watts, Richard J., 1999, "Language and politeness in early eighteenth century Britain", *Pragmatics* 9.1, p. 5-20.
- Watts, Richard J., 2003, *Politeness*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Watts, Richard J., 2005, "Linguistic politeness research: Quo vadis?", în Richard J. Watts, Sachiko Ide, Konrad Ehlich (eds.): xi-xlvi.
- Watts, Richard J., 2011, "A socio-cognitive approach to historical politeness", *Journal of Historical Pragmatics* 12:1/2 (2011), p. 104-132.
- Watts, Richard J., Sachiko Ide, Konrad Ehlich (eds.), 2005, *Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practice*, Second revised and expanded edition, with a new introduction by Richard J. Watts [ediția I 1992], Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Wigen, Einar, 2015, "The Education of Ottoman Man and the Practice of Orderliness" în Helge Jordheim, Margrit Pernau, Emmanuelle Saada *et al.*: 107-124 (sub tipar).
- Woodhouse, John R., 1994, "The tradition of Della Casa's Galateo in English", în Jacques Carré (ed.): 11-26.
- Yli-Vakkuri, Valma, 2005, "Politeness in Finland: Evasion at All Costs" în Leo Hickey, Miranda Stewart (eds.): 189-201.
- Zamfir, Mihai, 2012, *Scurtă istorie. Panorama alternativă a literaturii române*, vol I, ediția a II-a (revăzută și adăugită), Cartea Românească: Polirom.
- Zvirid Necula, Ramona-Maria, 2012, „Actele de limbaj expresive din perspectiva principiului pragmatic al politeții” în Rodica Zafiu, Ariadna Ștefănescu (eds.), *Limba română: direcții actuale în cercetarea lingvistică*, vol. II, București, Editura Universității din București, p. 339-347.
- Zvirid, Ramona-Maria, 2011, „Actele verbale expresive de tip indirect. Studiu de caz: complimentul (o analiză pragma-stilistică)” în Rodica Zafiu, Camelia Ușurelu, Helga Bogdan Oprea (eds.), *Limba română: ipostaze ale variației lingvistice*, vol. II, București, Editura Universității din București, p. 250-259.

THE ROMANIAN PRINCIPALITIES BETWEEN THE ORIENT AND THE OCCIDENT: THE DYNAMICS OF CULTURAL MODELS OF POLITENESS AND IMPOLITENESS IN THE NINETEENTH CENTURY - ABSTRACT

Within the functional linguistic paradigm, our research represents the first thorough analysis in the Romanian pragmatics of the historical dimension of im/politeness. Adopting the historical pragmatics perspective, our research combines the empirical approach on im/politeness, which favours (in our case, the fictional) contemporaries' stance and interpretation of situations or communicative interactions, with a theoretical approach (following suggestions from discursive theories on im/politeness). Im/politeness is considered to be conveyed by the contemporaries' interpretation of in/appropriate behaviour, involving at the same time a positive/negative attitude towards the interlocutor or a third party (and triggering emotional reactions). The analysis combines a synchronic dimension with a diachronic one (by making comparisons with seventeenth-early eighteenth centuries and with present-day period), in order to present the evaluations of narrative instances, how these evaluations appear and are triggered, as well as communicative norms, contextual factors, metapragmatic comments.

The analysis is based on a literary corpus (prose, dramaturgy, memoirs), the texts belonging to the forty-eight writers and to some other writers from late nineteenth century (the corpus also includes authentic correspondence). Our corpus analysis is philological and qualitative. Fictional data fulfil an important role, offering access to past interactive social practice; even though not "real", secondary orality has to be credible, thus condensing authentic material. As regards the methodology, our approach follows the function-form mapping (analysing the way im/politeness is expressed and conceived in time) in order to identify different perspectives on this type of social practice. The analysis focuses on the variations of cultural models, as the Romanian context is special: after 1821, the Romanian active elite orients itself towards western values and succeeds to involve the entire society in changing the reference cultural model.

Our study is divided into four chapters: a chapter presenting the main theoretical and methodological aspects, a chapter concerned with metacommunicative aspects (im/politeness lexicon and its discursive functioning), a chapter dedicated to the expressive aspects (speech acts) and a final chapter concerned with metacognitive aspects. As part of the social practice, participants have a different awareness with respect to interactions, depending on their cognitive abilities and on their attention to the stimuli: metacommunicative aspects refer to the actual use of im/politeness lexicon, metadiscursive and metacognitive aspects refer to comments on the desirable behaviour of others and on attitudes and expectations (cognitive states). A rapid transformation of social practice leads to new comments on im/politeness, as changing norms

appear to be a relevant stimulus, catching the participants' attention and involving prominent awareness. The analysis reveals the discursive consequences of the changes in the fields of culture and mentality, with significant differences between the beginning and the end of the century. Our aim is to emphasize how the transformations of the socio-cultural context influence communicative and interactional patterns, thus modifying the dynamics of im/politeness strategies.

Within the metacommunicative dimension, besides the im/politeness lexicon, the analysis also focuses on speech act verbs, some descriptive, others performative (illocutions and perlocutionary effects within the realm of expressive speech acts), nominal elements by means of which speakers explicitly evaluate (non)verbal behaviour and its effects or metapragmatic comments accompanying these forms and types of replies. The expressive and metacommunicative dimensions of im/politeness are combined in our analysis. The identification of speech acts relies not only on performative or descriptive verbs, but also on their conventional, ritual structure. With respect to the metacognitive dimension, the analysis focuses on comments regarding (non)verbal behavioural changes and on im/politeness conceptual metaphors.

Mid-nineteenth century literary interactions reveal a variety of private and public relationships, socialisation being an important aspect of social practice. The exterior manifestations, (quasi)mandatory in the old (feudal) social practice, are still a norm in certain settings; the calculus of behavioural adequacy differs from one reference frame (the old one) to another (the new one). Verbal behaviour enhancing or constructing self-image (for *ego*, *alter* or *alius*) depends on the tension between the old and the new forms of social practice. (Direct or mediated) cultural contact is extremely important in promoting a reference model. The adaptive and empathic elite of the Principalities favours foreign cultural models, which are considered to be superior to the local tradition in various occasions.

Behavioural evaluation has identical means of representation *in situ* or in retrospective, *in praesentia* or *in absentia*, individually or collectively. In our corpus, the evaluations of polite behaviour are more frequent in the narrator's sphere than in the characters' sphere. A behaviour which is considered polite could be less prominent or salient to the reader or its adequacy could pass unnoticed, not triggering an explicit evaluation. On the contrary, a behaviour which is considered impolite is salient (sometimes, impolite behaviour triggers a defensive reaction towards its initiator), evaluations being present both in characters' and in narrator's sphere(s). There are also situations of self-monitoring, the speakers evaluating their own behaviour as complying/infringing social norms and expectations (transgression of deontic order is explained by appealing to the epistemic dimension).

Within the feudal court formal interaction, ritual behaviour was doubled by a stereotype of lexical means of evaluation. Mid-nineteenth century politeness lexicon, very diverse, suggests a continuum of appropriate and positively marked behaviour, while the lexical sphere of impoliteness appears more constant in time. The terms comprised in the area of appropriate behaviour frequently combine with affective terms; this collocation determines a transition of these terms towards a positively marked behaviour. The affective component has a major role in configuring the type of behaviour: positive emotional implications are salient in distinguishing between adequate and positively marked behaviour – emotional order is prominent in intimacy and in situations which illustrate symmetric expectations. Both politeness and impoliteness involve attitudinal schemes associated with positive/negative emotional schemes.

Im/politeness reveals important implications for the moral order, affecting the individual, relational or collective selves. Unlike the feudal period, where the focus was put on the relational and collective selves of the participants, in mid-nineteenth century interactions a shift is visible towards the individual self; nevertheless, relational self is not out of focus. Politeness is connected with deontic stance: it is mandatory to show deference towards a social superior and to manifest reciprocity towards an equal. If moral order is transgressed, participants usually consider the transgression as intentional. Power is reaffirmed in interactions revealing status asymmetry if a negative evaluation is involved; power is negotiated among equals.

As a linguistic behaviour, politeness reveals a parallel use of already existing resources and others belonging to the foreign model. Our analysis focused solely on stereotyped situations and metacommunicative labels of illocutionary and perlocutionary components. When relational management is positively evaluated, speech acts are directly performed (indirect speech acts tend to be influenced, as a means of realisation, by the new reference model). There are some tendencies in performing expressive speech acts: for example, in the case of thanking, the realisation involves a focus on the speaker (marked by the performative verb) and the use of the interjection as an illocutionary force indicating device, under the influence of the foreign model; the hearer-based form (by means of which the hearer is being attributed a quality) is abandoned. In the case of apologies, there are structures which consist in begging the hearer's forgiveness, with no stereotyped situation expressing the speaker's regret, while the interjectional pattern is recent (and is sometimes doubled by the traditional one). As regards greetings, in some situations, there is a clear indication of their origin in wishes. Greetings are also influenced by the western reference model, both in opening and closing interactions. Negative expressive speech acts (critical observations, reproaches), some of them involving pejorative qualification (insults, imprecations), reveal negative affective effects (there seems to be an insignificant influence of the western reference model).

Direct contact with foreigners, interactional urban diversity, massive dynamics of the elite and middle-class *versus* rural conservatism and closed space explain the differences in the realisation of speech acts (within the elite world they are more diverse). The cultural model a participant adheres to influences the selection of formulae, but the new formulae are used in parallel with the old ones. Within the elite, formality is higher on the side of male participants, thus contributing to the creation of a symbolic superiority of the female interlocutor attained by discursive means.

As regards metacognitive aspects, the corpus reveals some conventional conceptual metaphors similar to those being used in other Romance languages (at least). The recurrent way of conceptualizing politeness/civilisation in European space is also to be found in the Romanian world, as politeness is an aesthetic ideal in the Principalities as well. Education is an important parameter in reaching politeness/civilisation, mimetically, consciously or unconsciously by imitating urban and social elite. Conventional conceptual metaphors reveal not only similar cognitive representations, but also the ideology of dominant social groups, dynamic and influential at large in the European space.

In the process of westernisation there is a simplification of nonverbal behaviour and a diversification and complication of verbal behaviour, in order to compensate for the diminished role of exterior ritual manifestations. This tendency belongs to a universal pattern, the transition from behavioural performing to verbal performing, from collective to personal, from protecting and affirming self-image to protecting and affirming other's image. Taking into consideration the results of our previous analysis of court interaction, it could be hypothesised that the Romanian feudal politeness was a discernment politeness. We believe that mid-nineteenth century marks a transition: sensitivity to social status (hierarchic deference), intimacy affectively marked among close friends or acquaintances, restraint and formality in relation to superiors or unknown participants.

TABLE OF CONTENTS

Foreword	5
Chapter 1. Theoretical and methodological aspects	7
1. Historical pragmatics.....	7
1.1. Definition, aim, analysis problems.....	7
1.2. Data.....	9
1.3. Approaches in diachronic pragmatics.....	10
2. Im/politeness in pragmatic research.....	11
2.1. Discursive approaches on im/politeness.....	11
2.2. Important parameters in discursive and theoretical approaches on im/politeness	14
3. Im/politeness in historical pragmatics research.....	18
3.1. Approaches and key concepts.....	18
3.2. Studies on im/politeness from a historical pragmatics perspective.....	22
4. Socio-politic context of the Principalities. Cultural models.....	25
4.1. Historical context.....	26
4.2. Westernization.....	27
4.3. The French model.....	30
5. Corpus	31
6. The approach.....	33
Chapter 2. Metacomunicative aspects of im/politeness.....	36
1. Metacomunicative aspects within the European space.....	36
2. Metacomunicative aspects within the Romanian space.....	42
2.1. Im/politeness evaluation and emotional implications.....	46
2.1.1. Politeness and emotional implications.....	46
2.1.2. Impoliteness and emotional implications.....	49
2.2. A politeness continuum.....	50
2.3. Im/politeness and self.....	58
2.4. Im/politeness and intentionality.....	59
3. Final remarks.....	62
Chapter 3. Expressive im/politeness: speech acts.....	65
1. Preliminary remarks.....	65
2. Pragmatic approaches on compliments.....	65

2.1. Metapragmatic comments.....	67
2.2. Nonverbal behaviour.....	69
2.3. Greetings.....	70
2.4. Compliments.....	73
2.4.1. Positive perception.....	73
2.4.2. Negative perception.....	75
2.4.3. False or ironical compliments.....	78
2.4.4. Replies to compliments.....	81
2.5. Comments.....	89
3. Other speech acts associated with politeness.....	93
3.1. Thanks.....	93
3.2. Apologies.....	95
3.3. Wishes.....	99
3.4. Praises and congratulations.....	102
3.5. Greetings.....	104
3.6. Remarks.....	108
4. Speech acts associated with impoliteness.....	109
5. Final remarks.....	116
 Chapter 4. Metacognitive aspects.....	 117
1. Preliminary remarks.....	117
2. „As it is appropriate”.....	117
3. Metaphorical conceptualizations.....	124
4. Remarks.....	133
 Conclusion.....	 135
 References and sources.....	 140
 Abstract.....	 150
 Table of contents.....	 154